

Høsten 2021

Sammenslutningen A/S Sambyggs kollaborasjon med nazi-Tyskland og
landssviksakene mot firmaets direksjon etter 2. verdenskrig
Masteroppgave i HIS 350, UNIVERSITETET I BERGEN

ERIK RØDDER FYLKESNES
INSTITUTT FOR ARKEOLOGI, HISTORIE, KULTUR OG
RELIGIONSVITENSKAP

Innholdsfortegnelse

Forfatterens takk.....	5
Abstract.....	6
Kapittel 1 Utilbørlig kollaborasjon og økonomisk landssvik.....	7
1.1 Tidligere forskning.....	9
1.2 Problemstilling og tidsavgrensning.....	14
1.3 Begrepet utilbørlig kollaborasjon.....	15
1.4 Metode.....	17
1.5 Kildegrunnlaget.....	18
1.6 Forskningsetikk.....	20
1.7 Oppgavens struktur.....	21
Kapittel 2 Den tyske okkupasjonen av Norge.....	23
2.1 Invasjonen og okkupasjonen av Norge.....	23
2.2 Det tyske styret av Norge.....	24
2.3 Spesifikke forhold i næringslivet.....	25
2.4 Finansieringen av okkupasjonen.....	26
2.5 Tysklands umettelige behov for aluminium.....	27
2.6 NACO ønsket å beholde sin monopolstilling.....	28
2.7 Starten på kraftproduksjonen i Årdal.....	31
2.7.1 Den langsomme utbyggingen av kraftverket.....	32
2.8 Tysklands planer for Årdal.....	33
2.9 A/S Sambygg.....	34
2.10 Oversikt over arbeidet i Årdal under okkupasjonen.....	35
2.11 Finansieringen av Tyin kraftanlegg.....	36
2.12 NACO og Norsk Hydro etter krigen.....	38
2.13 Konklusjon.....	38
Kapittel 3 Frigjøringen og landssvikeroppgjøret.....	40
3.1 Okkupasjonen tok slutt.....	40
3.2 Forberedelsen av Rettsoppgjøret - Rettsgrunnlaget.....	40
3.3 Forberedelsen av rettsoppgjøret – Rettergang i landssvikersaker.....	42
3.4 Omfanget av rettsoppgjøret.....	44
3.5 Forskjellige typer samarbeid – Hva ble regnet som utilbørlig?.....	45
3.6 Ideologisk landssvik.....	47

3.7 Økonomisk Landssvik.....	48
3.8 Landssviksaken mot Sambygg ble avgjort ved forelegg.....	50
3.9 Kritikk av rettsoppgjøret.....	51
3.10 Konklusjon.....	52
Kapittel 4 Driften av A/S Sambygg.....	55
4.1 Tyske interesser i Årdal – Nordag, Mineraloel og AEG.....	56
4.2 Entreprenørene var på jakt etter arbeid.....	58
4.3 Et kritisk syn på Sambyggs oppstart.....	60
4.4 A/S Sambygg tar form.....	62
4.5 Anlegget legges for anbud og andre kontraktforhold.....	63
4.6 Direktørenes lønn og frynsegoder.....	65
4.7 Annonsering etter arbeidere.....	66
4.8 Tariffstridige lønninger.....	68
4.9 Et unormalt høyt akkordetterskudd.....	69
4.10 Premiering av arbeidere.....	70
4.11 Anmeldelse av rømte arbeidere.....	71
4.12 Tvangsutskrevne arbeidere og krigsfanger.....	72
4.13 Konklusjon.....	73
Kapitel 5 Etterforskningen og etterspillet.....	75
5.1 A/S Sambygg ønskes satt under forvaltning.....	75
5.2 Veien frem til siktelsen.....	77
5.3 Eksempelet på en «ren» entreprenør.....	79
5.4 Sambygg siktes for landssvik - Revisjonsrapporten.....	81
5.5 Utrekningen av erstatningsgrunnlaget.....	83
5.6 Forelegget.....	84
5.7 Etterspillet – Søknad om delvis benådning.....	85
5.8 Sambygg var en del av flere.....	87
5.9 Andre bedrifter med lignende landssviksaker.....	88
5.9.1 Alf Torp.....	88
5.9.2 Stoltz-Røthing.....	90
5.9.3 Høyer-Ellefsen.....	92
5.10 Formildende omstendigheter?.....	94
5.11 Andre årsaker til å kollaborere med okkupasjonsmakten.....	94
5.12 Konklusjon.....	95

Kapittel 6 – Direktørenes personlige firmaer.....	97
6.1 Olvar Liby.....	97
6.1.1 Et personlig firma – O. Liby.....	97
6.1.2 Den første kontakten med okkupasjonsmakten.....	98
6.1.3 Firmaet O. Liby under okkupasjonen.....	99
6.2.4 Grad av utilbørighet.....	100
6.2.5 Forelegget - Olvar Liby.....	101
6.2.6 Libys rolle i næringslivet.....	102
6.3 Andreas Søraas.....	102
6.3.1 Et familieselskap – A/S Vestlandske Entreprenør og Ingeniørforretning.....	102
6.3.2 Det første møtet med okkupasjonsmakten.....	103
6.3.3 A/S Vestlandske Entreprenør og Ingeniørforretning under okkupasjonen.....	104
6.3.4 Grad av utilbørighet.....	106
6.3.5 Foreleggene.....	106
6.4 Kjeld Bugge.....	107
6.4.1 Konsernet - Kjeld Bugge A/S.....	107
6.4.2 Arrestasjonen.....	108
6.4.3 Det første arbeidet fra okkupasjonsmakten.....	108
6.4.4 Kjeld Bugge A/S under okkupasjonen.....	109
6.4.5 Grad av utilbørighet.....	110
6.4.6 Foreleggene.....	111
6.4.7 Personlige konsekvenser av forelegget.....	111
6.4.8 En tredje vurdering.....	112
6.4.9 Landssviksakens slutt.....	115
6.5 Bugges motstandsarbeid.....	117
6.5.1 Motstandsarbeidet tilknyttet Sambygg.....	119
6.6 Landssviksakene tilknyttet Sambyggs direktører i et større perspektiv.....	120
6.6 Konklusjon.....	121
Kapittel 7 – Konklusjon.....	124
Litteraturliste og kilder.....	130
Bibliografi.....	130
Aviser.....	131
Arkiv.....	132
Nettkilder.....	132

Forfatterens takk

Da har endelig arbeidet med oppgaven blitt ferdig. Dette har vært en utrolig strevsom, men lærerik opplevelse som har ført til at jeg har lært mye, både om meg selv, men også om historiefaget. Både arbeidet med selve oppgaven og arbeidet med de ulike kildene har vært et til tider ensomt prosjekt som har testet både tålmodigheten og viljestyrken. Jeg vil derfor takke de mange personene som har bidratt til at jeg nå har kommet i mål og er klar for innlevering.

Først så ønsker jeg å gi en stor takk til min veileder Ines Prodöhl. Takk for de timene du har brukt til å se over utkastene mine. Uten dine gode råd og kommentarer om oppgavens struktur og innhold så ville oppgaven ha endt opp som et uleselig kaos. Jeg er utrolig takknemlig for at du trodde det var mulig å bli ferdig med oppgaven i tide.

Jeg vil også gi en stor takk til masterseminaret «På tvers av grenser». Kommentarer fra medstudenter og andre professorer har gitt meg mye inspirasjon og ført til at dette har blitt en mye bedre oppgave.

De dyktige ansatte ved Riksarkivet i Oslo fortjener en stor takk for sin hjelpelighet. Tusen takk for at dere på kort varsel klarte å finne frem store mengder arkivdokumenter. Dere fant også frem mye nytt kildemateriale som jeg aldri hadde klart å finne alene.

Det må også rettes en stor takk til mine nærmeste som har vært støttende under min tid som master student. Tusen takk til mamma og pappa for at dere alltid har vært der for meg. Tusen takk til venner og bekjente for støtten dere har gitt. Den betyr mye. Til slutt, en stor takk til min samboer Betine som har holdt ut sammen med meg i denne stressende perioden. Takk for at du fikk meg til å koble av og at du hadde troen på at jeg skulle klare det. Elsker deg.

Abstract

During the occupation of Norway from 10th of June 1940 to 8th of May 1945, the construction industry in Norway had a huge increase in the number of assignments due to work requested by the German occupation forces. Lots of Norwegian entrepreneurs took these assignments for various reasons. A large part of these new assignments were military assignments and due to the improvised laws, Landsvikeranordningene, were illegal to voluntarily accept. In the nationwide court settlement that started after the day of liberation On the 8th of May 1945, the Norwegian contractors who undertook German contracts were to be investigated and possibly convicted.

The objectives of this master's thesis is to provide new research related to the occupation and post-war history of Norway and more specific the area around Bergen. The time frame of this thesis is from the start of the German occupation of Norway in 1940 to the final ending of the last treason case of Sambyggs management in 1951. My research will be using the documents from the Post-World War II investigation of the local merger company A/S Sambygg with the intention to answer the following thesis: How did A/S Sambygg collaborate with Nazi Germany and why did this lead to several financial treason cases against Sambygg and the company's management?

As a result of my academic analysis of the cases against Sambyggs management from May 1945 to February 1951, this thesis concludes that Sambygg and the management collaborated with Nazi Germany during the occupation from 1940 to 1945 by taking on jobs where most were of a military nature and that this led to the treason investigation against them after the liberation on the 8th of May 1945.

Kapittel 1 Utilbørlig kollaborasjon og økonomisk landssvik

Historien om A/S Sambygg strekker seg lengre enn levetiden til firmaet. Firmaet var en sammenslutning av tre entreprenører fra Bergen som gikk sammen for å ferdigstille det påbegynte kraftanlegget i Årdal. Dette arbeidsoppdraget hadde en varighet fra mars 1941 under okkupasjonstiden i Norge og frem til den tyske kapitulasjonen den 8. mai 1945. Oppdragsgiveren var den tyske okkupasjonsmakten og dette førte til at Sambygg i etterkrigstiden ble etterforsket for landssvik. Etterforskningen mot Sambygg og firmaets direktører startet rett etter den tyske kapitulasjonen og endte i flere forelegg den 1. oktober 1948. Foreleggene førte til inndragning av utilbørlig fortjeneste, bøter og for to av direktørene tapet av retten til å stemme og tjenestegjøre i militæret for ti år.¹ Det ble forsøkt å søke om benådning med utfallet at en av firmaets direktører fikk endret forelegget til bare inndragning av utilbørlig fortjeneste på grunn av sitt omfattende motstandsarbeid. Samarbeidet med okkupasjonsmakten og konsekvensene for direktørene etter krigen er to helt sentrale temaer for oppgaven. Dette er et felt fullt av gråsoner som kommer til å belyses.

Arbeidet som firmaet utførte kan sies å være en av de viktigste hendelsene i bygda Årdals historie. Dette vises i den lokalhistoriske litteraturen der det vies mye plass til historien om den lokale kraftproduksjonen. Historien er viktig fordi ferdigstillingen av Tyin Kraftanlegg gav muligheten for at industrien kom til bygda og skapte nye arbeidsplasser.

Kraftanlegget eksisterer den dag i dag, men under navnet Holsbru kraftverk og var nyåpnet i 2012. Vannkraftanlegget ble faset ut i 2004, men etter at eierfirmaet Hydro energi hadde restvann fra et annet prosjekt ble det bestemt å gjenbruke Holsbru. Ifølge en sak som ble publisert i 2012 av Nrk var det meste av utstyret fra 1943 og turbinene fra 1941 hadde bare en prosent mindre ytelse enn de mest moderne i dag.² Ifølge NRK-saken så tok restaureringsarbeidet mye lengre tid enn forventet på grunn av kvaliteten på støpearbeidet. Det var dette arbeidet som ble utført av Sambygg.³ Historiker Johs. B. Thue bidro også til saken og kommenterte at dette var et anlegg av tysk ingeniørpresisjon som varer evig. Kraftanlegget beskrev Thue som kapital som er vunnen for alltid.⁴

---

1 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Forelegg utferdiget av Bergen politikammer den 1. oktober 1948. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

2 Uglum, Lillesvangstu (2012) NRK Nyopning av Holsbru kraftverk

3 Ve: *Bygdebok for Årdal natur og næringsliv*. Bergen. 1971 s.929

4 Uglum, Lillesvangstu (2012) NRK Nyopning av Holsbru kraftverk

Når kapitalen beskrives som vunnet er det naturlig å forestille seg at dette betyr at det finnes en tapende motpart. Det er ihvertfall tilfellet i saken om Tyin Kraftanlegg. Anlegget ble under okkupasjonen overdratt den 1. april 1941 til Nordag som fikk i oppgave å ferdigstille kraftanlegget.⁵ De ansatte norske firmaer som underentreprenører og Sambygg fikk ansvaret for forskaling og betongarbeid i mars 1941. Ifølge politirapporten fra kildematerialet må de tyske planene for Årdal ha startet før januar 1941 som var tidspunktet norske aktører begynte å få spørsmål angående kraftanlegget fra okkupasjonsmakten.⁶ Dette var et ledd i Heinrich Koppenbergs plan for å ekspandere produksjonen av aluminium i Norge som skulle fraktes til Tyskland og brukes til å lage krigsfly. Koppenberg fikk ansvaret fra lederen av tysklands luftstyrke Herman Göring. Tyskland hadde et stort behov for nye fly på grunn av at landet rustet opp til den planlagte invasjonen av Sovjetunionen.⁷ Produksjon av aluminium krevde mye kraft og det påbegynte vannkraftanlegget ble sett på som ideelt til dette formålet. Anlegget i Årdal kan sies å være et av to varige spor fra Koppenbergs storslåtte planer i Norge. Et anlegg i Sauda ble også ferdig under okkupasjonen. Kapitalen som var igjen etter Tysklands kapitulasjon var ifølge den norske ingeniøren Kristen Friis et kraftanlegg verdt mellom 50 og 60 millioner norske kroner i 1946.⁸ I dag vil dette beløpet tilsvare mellom kr. 890.499.209 og kr. 1.113.124.011 i 2020 kroner.⁹

Forskningsarbeidet skulle i utgangspunktet bare handle om Sambygg, men etter å ha studert saken viste det seg at Sambyggs tre direktører i tillegg har tatt andre arbeider for okkupasjonsmakten i sine egne firmaer. Tidspunktet for den første kontakten mellom direktørene og okkupasjonsmakten varierer, men det tidligste tidspunktet var i midten av mai 1940 rett etter okkupasjonen av Bergen.¹⁰ Etterforskingen mot direktørene var hovedsakelig ferdig i den 1. oktober 1948, men i 1951 blir den ene direktøren delvis benådet på grunn av sitt motstandsarbeid som ble utført fra eget firma og Sambygg.¹¹ Landssviksaken mot Sambygg må derfor sees i sammenheng med landssviksakene mot direktørenes personlige firmaer da grunnlaget for forelegget baserer seg på begge virksomhetene.

---

5 Frøland, Kobberrød: *The Norwegian contribution to Göring`s megalomania. Norway`s aluminum industry during world war II.* 2009. s.137-138

6 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapportskrivers bemerkninger ved politikonstabel Grønlien . Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

7 Frøland, Kobberrød: *The Norwegian contribution to Göring`s megalomania. Norway`s aluminum industry during world war II.* 2009. s.132-133

8 Riksarkivet i Oslo, Rapport av 27 Mai 1946 av ingeniør Friis ved politikonstabel Herø. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

9 Norges bank. Inflasjonskalkulator. <https://www.norges-bank.no/tema/Statistikk/Priskalkulator/>

10 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Rapportskriverens bemerkninger ved konstabel Grønlien. Bergen politikammer, Olvar Liby, Eske 1, Mappe 1

11 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Forelegg, utferdiget 30. januar 1951 og vedtatt 2. februar 1951 Bergen politikammer, Kjeld Bugge, Eske 1, Mappe 3

1.1 Tidligere forskning

Oppgaven bygger på flere felt innen historieforskningen. Kraftanlegget som Sambygg ferdigstiller er sentralt innen lokalhistorien i Årdal. Samarbeidet mellom utenlandske og norske firmaer angående kraftproduksjon startet lenge før krigen og faller innenfor den transnasjonale historieforskningen. Selv om oppgaven er innoom flere felt er det feltet okkupasjonshistorie og etterkrigshistorie som er de mest sentrale. Okkupasjonshistorien er de handlinger som Sambygg dets direktører foretar seg under krigen og etterkrigshistorien blir da hendelsene som oppstod etter krigen. Mer spesifikt blir dette rettsoppgjøret og dets konsekvenser for Sambygg og direktørene. Jeg vil først diskutere forskningslitteraturen som omhandler okkupasjonen og deretter rettsoppgjøret.

Alan S. Milwards pionerverk *The Fascist Economy in Norway* fra 1972 var et forskningsarbeid som analyserte hvordan den tyske okkupasjonsmakten forsøkte å kontrollere den norske økonomien fra april 1940 til Mai 1945. Verket satt de tyske økonomiske handlingene inn i en større kontekst ved å vise til at dette var en del av den fascistiske økonomiske teorien i datidens Tyskland og Norge.¹² Et annet verk som omhandlet okkupasjonsstyrets omstrukturering av Norsk økonomi var Robert Bohns doktorgradsavhandling *Reichskommissariat Norwegen : «Nationalsozialistische Neuordnung» und Kriegswirtschaft* publisert i 2000. Denne historiske avhandlingen tok opp okkupasjonsmaktens ønske om å utnytte de norske ressursene. Spesielt relevant for denne oppgaven var bruken av vannkraft til produksjon av aluminium. Bohn tok også opp de mulighetene som oppstod for norske entreprenører og hvordan okkupasjonen ble finansiert. Avhandlingen fantes bare på originalspråket som var tysk og kildebruken baserte seg på tyske kilder.¹³

Pionerverket *Industrien under hakekorset* ble skrevet av høyesterettsadvokat Jan Didriksen og gitt ut i 1987. Her skrev Didriksen om Norges industriforbund under okkupasjonen. Han delte forbundet opp i tre organisasjoner som var det legale industriforbundet, det nazistiske forbundet og det illegale forbundet. I verket analyserte han også de politiske rammene for industrien under okkupasjonen. Didriksen hadde som hensikt å belyse utviklingen av relasjoner mellom okkupasjonsmakten sammen med NS og industrien sammen med industriforbundet.¹⁴

Verket som ligger tetteest opp til denne oppgaven er Dag Ellingsens *Krigsprofitørene og rettsoppgjøret* utgitt i 1993. Ellingsen har utført en analyse av flere enkeltpersoner og bedrifter

---

12 Milward, Alan S: *The fascist Economy in Norway*, Oxford: Clarendon Press, 1972

13 Bohn, Robert: *Reichskommissariat Norwegen : «Nationalsozialistische Neuordnung» und Kriegswirtschaft*. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag GmbH. 2000

14 Didriksen, Jan: *Industrien under hakekorset*. Oslo. 1987 s.8

under okkupasjonen med formålet å finne ut hvorfor oppgjøret mot økonomiske landssvikere ble mildt. Metoden som ble brukt var en kvantitativ analyse av nesten 50 landssviksaker og 60 saker om antatte landssvikere. Han konkluderte med at de etablerte store firmaene fikk en mildere dom enn bedriftene som startet opp under krigen.¹⁵

Forskningsprosjektet *I krigens kjølevann* utgitt i 1999 var et samarbeid mellom flere historikere. Boken var redigert av Stein Uglevik og inneholdt flere forskningsartikler som omhandlet ulike forhold under okkupasjonen. Mest relevant for denne oppgaven var Ole Kristian Grimnes sin artikkel om kollaborasjon og rettsoppgjøret. Artikkelen var en analyse og drøftelse av de begrepene som ettertiden bruker i forbindelse med rettsoppgjøret. Grimnes gikk innom bruken av begrepet kollaborasjon, historikeres møte med jusen, en problematisering av ordet «oppgjør» og moraliseringen til enkelte typer historikere.¹⁶

Det bedriftshistoriske verket *Flaggskip i fremmed eie: Hydro 1905-1945* skrevet av Ketil Gjørme Andresen i 2005 var et verk som kom i stand i forbindelse med Hydros 100-års jubileet. Dette var det første bindet og inneholdt tre kapitler om selskapets handlinger under okkupasjonen. Andersen argumenterte for at Hydro samarbeidet frivillig med okkupasjonsmakten selv om ledelsen så på seg selv som nøytrale. Han analyserte også hva konsekvensene samarbeidet fikk for Hydro. Resultatet var at landssviksaken ble henlagt. Andersen argumenterte for at selv om saken hadde kommet for retten så kunne mangelfull etterforskning og det politiske spillet ha ført til en frifinnelse.¹⁷

Artikkelen *The Norwegian contribution to Göring's Megalomania: Norway's Aluminium Industry during World War II* som ble publisert av Hans Otto Frøland og Jan Thomas Kobberød i 2009 var et viktig bidrag til forskningen på kollaborasjonsfeltet. Frøland og Kobberød argumenterte i artikkelen for at NACO samarbeidet frivillig med okkupasjonsmakten for å kunne beholde sin monopolstilling som eneste norske produsent av aluminium. Det ble i artikkelen også påpekt at landssviksaken mot NACO ble henlagt.¹⁸

Nina Drolsum Kroglunds bok *Hitlers norske hjelpere* ble utgitt i 2010. Dette verket var en analyse av samarbeidet mellom nordmenn og den tyske okkupasjonsmakten fra 9. april 1940 frem til frigjøringen 8.mai 1945 og hvilke konsekvenser dette fikk etter krigen. Kroglund fokuserte på de

15 Ellingsen, Dag: *Krigsprofitørene og rettsoppgjøret*. Oslo. 1993. s.7-8

16 Grimnes, Ole Kristian: "Kollaborasjon og oppgjør". Oslo. 1999 s. 54-55

17 Andersen, Kjetil Gjørme: *Flaggskip I fremmed eie: Hydro 1905 til 1945*, Oslo 2005. s.444

18 Frøland, Hans Otto og Kobberød, Jan Thomas: *The Norwegian Contribution to Göring's megalomania. Norway's Aluminium Industry during World War II*, Cahiers d'histoire de l'aluminium, 2009

gråsonene som oppstod mellom det tilbørlige og utilbørlige samarbeidet. Boken stilte viktige spørsmål om hvem som samarbeidet med okkupasjonsmakten og hvilke motiver som personene kunne ha hatt. Hun gav også sine argumenter for hvorfor de som ble tiltalt for økonomisk landssvik slapp billig unna.¹⁹

Norske krigsprofitører, Nazi-Tysklands velvillige medløpere var et verk publisert av Anette Storeide i 2014 som omhandlet den tyske letmetallprogrammet i Norge. Verket var en analyse av de norske aktørenes rolle og da spesielt NACO og Norsk Hydro. Storeide stilte spørsmål om hvor grensen går mellom å holde arbeidslivet i gang og utilbørlig kollaborasjon og om det gikk an å skille økonomi og politikk fra hverandre under okkupasjonen. Konklusjonen til Storeide basert på hennes forskning var at de etablerte store selskapene slapp lett unna under rettsoppgjøret.²⁰

I 2017 utga Ola Karlsen med bakgrunn som journalist boken *Profitørene* der han gikk igjennom sakene mot 14 norske krigsprofitører. Karlsen hadde brukt kildematerialet fra landssvikarkivet til å fortelle krigsprofitørenes historier. Verket kunne ikke betegnes som et forskningsarbeid, men heller mer mot skjønnlitterær lesning. Han fikk uansett frem den kompleksiteten som fantes i de økonomiske landssviksakene der linjene mellom rett og galt var vanskelige å trekke.²¹

Et av de nyere bidragene til feltet okkupasjonshistorie som ble utgitt i 2018 var Ole Kristian Grimnes bok *Norge under andre verdenskrig : 1939-1945*. Boken kunne betegnes som et nytt standardverk som tok opp de nye kildene og spørsmålene som hadde oppstått i krigshistorien. De nye spørsmålene knyttet seg til en kritikk av den tidligere gode mot onde tematikken som hadde gått igjen. Grimnes kritiserer svart-hvit fremstillingen av krigshistorien for dens mangel på nyanser. Verket dekket forhold fra starten av okkupasjonen og frem til frigjøringen.²²

Det har også kommet ut mange verk som analyserer ulike forhold ved rettsoppgjøret. Rett etter frigjøringen kom major Oliver Hansen Langeland ut med bøkene *Dømmer ikke* i 1948 og *Forat I ikke skal dømmes* i 1949. I bøkene kritiserte Langeland både regjeringen og selve rettsoppgjøret. Essensen i anklagene var at oppgjøret var for mildt angående krigsprofitører og for strengt for

---

19 Kroglund: *Hitlers norske hjelpere: Nordmenns samarbeid med Tyskland 1940-4*. Oslo. 2010. s. 12-13

20 Storeide, Anette H: *Norske krigsprofitører, Nazi-Tysklands velvillige medhjelpere*. Latvia 2014

21 Karlsen, Ola: *Profitørene*. Trondheim 2017

22 Grimnes, Ole Kristian: *Norge under andre verdenskrig : 1939-1945*. Oslo. 2018. s.11

passive NS medlemmer.²³ Anklagene ble gitt ekstra tyngde av Langelands rolle som motstandsmann. Bøkene førte til en anmeldelse fra myndighetene som endte med frikjennelse.²⁴

Et verk som må nevnes i sammenheng med denne oppgaven var Johs Andenæs sitt verk *Det vanskelige oppgjøret* utgitt i 1979. Verket gav en oversikt over det grunnleggende ved rettsoppgjøret og tok opp flere viktige juridiske spørsmål. Andenæs var selv en deltaker i rettsoppgjøret som rådgiver og som høyesterettsdommer i største del av 1946. Boken drøftet blant annet de økonomiske landssviksakene som ble beskrevet som de lengste og mest kompliserte. Han analyserte også kritikken som rettsoppgjøret har fått i ettertiden og verket inneholdt blant annet en kritikk av Langelands påstander.²⁵

Verket *Et rettferdig oppgjør?* var en del av forskningsprosjektet *Å overkomme fortiden* og kom ut i 2004. Bokens forfatter var Hans Fredrik Dahl og den var redigert av Øystein Sørensen. Dahl fokuserte på mange moralske og etiske spørsmål som kom etter rettsoppgjøret. Blant annet så trakk han frem de problematiske gråsonene som fantes når man vurderte handlinger knyttet til begrepet utilbørlig kollaborasjon. Eksempelvis drøftet han om det var riktig at personer som bare arbeidet for okkupasjonsmakten ikke ble straffet.²⁶

Historikeren Ingerid Hagen utgav boken *Oppgjørets time. Om landssvikoppgjørets skyggesider* i 2009. Boken hadde i forskningssammenheng et helt nytt perspektiv på rettsoppgjøret der det ble fokusert på behandlingen av dem som ble dømt for landssvik. Verket var delt inn i tre deler der som var rettsoppgjøret, behandlingen av fanger og injuriersakene mot dem som kritiserte oppgjøret. Hun tok også opp det faktum at etter en spørreundersøkelse av 150 Oslo-jurister i 1947 så hadde hele 63 av dem ment at det ikke var straffegrunnlag for å straffe de passive NS-medlemmene. Hagen var ikke i mot selve oppgjøret, men mente at hovedfeilen var den kollektivistiske tankegangen som lå bak rettsgrunnlaget som ble brukt i landssviksakene.²⁷

Grunnlovens største prøve. Rettsoppgjøret etter 1945 var det nyeste bidraget av forskningslitteratur som omhandler rettsoppgjøret. Verket var skrevet i 2018 av ph.d i statsvitenskap Baard Herman Borge og Lars-Erik Vaale som var ph.d kandidat i historie. De hadde som utgangspunkt at den empiriske forskningen omkring rettsoppgjørets forhold til grunnloven var mangelfull og behandlet

23 Langeland, Oliver Hansen: *Dømmer ikke*. Ny utgave. Oslo 2009

24 Langeland, Oliver Hansen: *Forat I ikke skal dømmes*. Ny utgave. Oslo 2010.

25 Andenæs, Johs: *Det vanskelige oppgjøret. Rettsoppgjøret etter krigen*. Oslo 1979

26 Dahl, Hans Fredrik og Sørensen Øystein (red): *Et rettferdig oppgjør? Rettsoppgjøret etter 1945*. Oslo 2004; s. 176

27 Hagen, Ingerid: *Oppgjørets time. Om landssvikoppgjørets skyggesider*. Oslo 2009; s.337-338

juridiske spørsmål på en overfladisk måte.²⁸ Forskerne gikk igjennom hele rettsprosessen og analyserte forberedelsene, de ulike statlige organenes rolle, maktfordelingsprinsippet, tilbakevirkningsforbudet og ytringsfriheten under rettsoppjøret. De kom frem til at rettsoppjøret ble grunnlovens største prøve og det henvises til historiker Martin Conway som hadde fastslått at juridiske prosesser ble påvirket av samfunnets sosiale og politiske prosesser og var dermed ikke perfekte. Dette gjaldt rettsoppjøret i flere land enn bare Norge og Conway mente at formålet til de juridiske prosessene ikke burde diskrediteres da dette gjaldt å straffeforfølge forbrytelser under okkupasjon og i en krigssituasjon. Konklusjonen til Borge og Vaale brukte Conways argumenter til å vise at det lå en juridisk skygge over oppjøret. Det vises til bokens mange eksempler som underbygget at norske myndigheter satte rettssikkerhetsgarantiene i Grunnloven til side under rettsoppjøret.²⁹

Det fantes også mange master og hovedfagsoppgaver om emnene økonomisk kollaborasjon og rettsoppjøret etter krigen. Flere hadde blitt skrevet de siste årene og det kunne tyde på at det var en økende interesse for feltet. Jeg nevnte tidligere at anlegget i Sauda var det andre varige sporet etter Koppenbergs plan for Norge. I 2013 skrev Tore Bastlien Dahl en oppgave om dette anlegget med tittelen *Sauda i den tyske rustningsøkonomien. Tyske planer og norske reaksjoner*. Dahl stilte spørsmål rundt utbyggingen av kraftverk i Sauda med fokus på de tyske lettmetallplanene.³⁰

I 2014 skrev Hans Hartvedt Arvesen oppgaven «*Oppportunisme, kollaborasjon og rettsoppjør*». *Hvorfor noen krigsprofitorer ble dømt strengere enn andre etter okkupasjonen 1940 – 1945. Belyst ved tilfellet Ditleif Lexow*. Arvesen ønsket med sin oppgave å finne ut hvorfor noen selskaper ble dømt strengere enn andre ved å bruke landssviksaken mot Lexow som eksempel. Hans konklusjon var at selv om saken mot Lexov var et av de klareste tilfelle av landssvik så var dommen mot han for streng fordi andre krigsprofitorer gikk fri.³¹

Pål Kristian Heum Øklands masteroppgave fra 2018, *Lokal økonomi og administrasjon i Bergen våren og sommeren 1940, med særlig vekt på produksjonsrådet* inneholdt en analyse av landssviksaken mot firmaet Stoltz, Røthing & co. Firmaet var en del av samme entreprenørmiljø i

---

28 Borge, Baard Herman og Vaale, Lars-Erik: *Grunnlovens største prøve. Rettsoppjøret etter 1945*. Oslo 2018. s. 72

29 Borge, Baard Herman og Vaale, Lars-Erik: *Grunnlovens største prøve. Rettsoppjøret etter 1945*. Oslo 2018; 297-299

30 Dahl, Tore Bastlien: *Kraft og krigsmetall. Sauda I den tyske rustnings-økonomien*. Masteroppgave NTNU. Trondheim 2013;

31 Arvesen, Hans Hartvedt: «*Oppportunisme, kollaborasjon og rettsoppjør*». *Hvorfor noen krigsprofitorer ble dømt strengere enn andre etter okkupasjonen 1940 – 1945. Belyst ved tilfellet Ditleif Lexow*. Masteroppgave NTNU. Trondheim 2014; s.101

Bergen som Sambygg og de fikk begge landssaker mot seg etter krigen. Økland knyttet firmaet opp mot produksjonsrådet i Bergen sine handlinger under krigen. I oppgaven argumenterte Økland for at den lokale administrasjonen spilte en stor rolle da Stoltz påtok seg arbeidet for okkupasjonsmakten. Oppgavens konklusjon støttet synet om at næringslivet under okkupasjonen ble oppmuntret til å «holde hjulene i gang».³²

Til nå har jeg analysert litteratur angående temaene kollaborasjon og rettsoppgjøret etter krigen. Jeg ønsker å basere problemstillingen min på et firma som har tatt arbeid for okkupasjonsmakten og derfor har fått en landssviksak mot seg. Dette må også være et firma som det hittil ikke har blitt skrevet om. Valget mitt falt på Sambygg A/S som var ansvarlige for ferdigstillingen av Tyin kraftanlegg i Ådal. Den lokalhistoriske litteraturen brukte stor plass til å analysere hvorfor kraftanlegget var viktig for bygda. Dette gjøres blant annet i bøkene *Årdal : Verket og bygda 1947 – 1997* fra 1997 skrevet av Rolv Petter Amdam (med flere) og *Årdal : Kamp, krefter og kunnskap* fra 2010 skrevet av Johs. B. Thue. Det eneste stedet Sambygg nevnes var i en bisetning angående kraftanlegget i boken *Bygdebok for Årdal. Natur og næringsliv* skrevet av Søren Ve.³³ Å undersøke landssviksaken mot firmaet Sambygg vil derfor kunne føre til ny forskning.

1.2 Problemstilling og tidsavgrensning

Den overordnede problemstillingen for oppgaven er: Hvordan kollaborerte Sambygg med nazi-Tyskland og hvorfor førte dette til flere økonomiske landssviksaker mot Sambygg og firmaets direksjon? Jeg skal svare på denne problemstillingen ved å belyse firmaet A/S Sambyggs virksomhet under krigen. Kapitlenes underproblemstillinger skal knyttes opp til denne problemstillingen.

Man har i ettertiden begynt å se mer kritisk på rettsoppgjøret etter krigen. Dommene har blant annet blitt kritisert for å variere etter hvor lang tid det tok før saken ble behandlet. Noen bedrifter unnslopp straff mens andre ble dømt strengt. Hensikten med denne oppgaven er å besvare hvordan man ble dømt for økonomisk landssvik. Jeg skal ikke gi min egen juridiske vurdering der jeg dømmer eller frikjenner de ulike firmaene basert på landssviksakene. Denne oppgaven skal svare på problemstillingen ved å analysere kildematerialet fra landssviksaken, likheter og ulikheter ved de ulike firmaene og sakenes utfall.

---

32 Økland, Pål Kristian Heum: *Lokal økonomi og administrasjon I Bergen våren og sommeren 1940, med særlig vekt på produksjonsrådet*. Masteroppgave Universitetet I Bergen. Bergen 2018; s.99

33 Ve: *Bygdebok for Årdal natur og næringsliv*. Bergen. 1971 s.929

Problemstillingen baserer seg på analyser av forhold som hovedsakelig tidsavgrenses til fra Sambyggs direktører først hadde kontakt med okkupasjonsmakten som var i mai 1940 og frem til avslutningen av landssviksakene mot Sambyggs direktører som var i 1951. Kapittel to er det eneste kapittelet som går utenom denne avgrensningen. Det er fordi det er et bakgrunnskapittel som danner rammene rundt okkupasjonen. Her blir også forhold fra før okkupasjonen belyst. Blant annet hvordan Årdal hadde et halvferdig kraftanlegg som ble senere ferdigstilt av Tyskland under okkupasjonen. Kapittel to nevner derfor forhold som kan spores tilbake til 1880-årene, men holder seg hovedsakelig til den opprinnelige avgrensningen fra okkupasjonen og frem til rettsoppgjøret.

1.3 Begrepet utilbørlig kollaborasjon

Begrepet utilbørlig kollaborasjon er sentralt igjennom hele oppgaven og er derfor viktig å definere. For å bli dømt for økonomisk landssvik så var du nødt til å ha begått utilbørlig kollaborasjon. Jeg vil derfor starte med ordet kollaborasjon. Ifølge Norsk Krigsleksikon 1940-45 så stammet ordet fra det latinske *collaborare* som betydde å samarbeide. Samarbeid ble jo som regel sett på som noe positivt, men i forbindelse med 2. verdenskrig så var ordet gjerne brukt i en negativ sammenheng. Det var fordi det i denne konteksten ble brukt om samarbeidet mellom okkupanten Tyskland og det okkuperte landet som i dette tilfellet var Norge. Boken kom med ordet «tilpassing» som et positivt alternativ.³⁴

Ordet kollaborasjon brukes derfor i denne oppgaven i konteksten samarbeid mellom statsborgere av et okkupert land og okkupasjonsmakten. Utilbørlig ble definert av den norske akademis ordbok som noe som strider mot det som er rett og rimelig.³⁵ Dette ordet ble brukt når samarbeidet med okkupasjonsmakten var rettstridig. I denne oppgaven gjaldt det brudd på paragrafen i landssvikloven som omhandlet utilbørlig næringsvirksomhet for fienden.³⁶ En viktig ting var at dette ikke gjelder alt arbeid som norske statsborgere tok for okkupasjonsmakten. Bare det arbeidet som retten mente var rettstridig og dette gjaldt hovedsakelig militære byggeoppdrag og støtte til NS.³⁷ Definisjonen jeg skal bruke er da at utilbørlig kollaborasjon er et straffbart samarbeid mellom borgere av et okkupert land og okkupasjonsmakten.

---

34 Dahl: *Norsk Krigsleksikon 1940-1945*. 1995. s.218

35 NAOB (2021) Utilbørlig

36 Riksarkivet i Oslo, Forelegg utferdiget av Bergen politikammer den 1. oktober 1948. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

37 Andenæs, Johs: *Det vanskelige oppgjøret. Rettsoppgjøret etter krigen*. Oslo 1979. s.137, 159

En annen problemstilling angående dette begrepet er hvordan det skal avgrenses. Det ville på en eller annen måte oppstå et samspill mellom en okkupasjonsmakt og et okkupert land. Den avgrensningen som jeg synes blir mest relevant for analysen er er når samarbeidet gikk over til å ha en utilbørlig karakter. Dette ble da en overgang fra et samarbeid til utilbørlig økonomisk kollaborasjon. Jeg velger å bruke avgrensningene til Ole Kristian Grimnes i boken *I krigens kjølvann : nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid*. Her brukte han ordet kollaborasjon når han analyserte de ulike formene for samarbeid som oppstod med okkupasjonsmakten.³⁸

I boken skilte han mellom fire former for kollaborasjon som hadde offentlig karakter. Den første var ideologisk kollaborasjon. Dette gjaldt partiet NS og dets medlemmer. De allierte seg med tyskerne for å kunne gjennomføre sin politikk. Form nummer to var politisk kollaborasjon som forklares ved at legitime politiske representanter forhandlet med okkupasjonsmakten. Administrasjonsrådet var et eksempel på dette. Administrativ kollaborasjon var samarbeidet mellom norske embeds og tjenestemenn og deres tyske motparter. Denne formen oppstod da et område ble okkupert. Det ble samarbeidet for å opprettholde ro og orden. Den siste formen var økonomisk kollaborasjon. Dette var samarbeidet mellom næringslivet og okkupasjonsmakten.³⁹

Opgaven min faller inn under økonomisk kollaborasjon. Det var dette lovbruddet som Sambygg var tiltalt for. De var ifølge mine kilder ikke medlemmer av NS eller støttet en nazistisk organisasjon. Ideologisk landsvik faller derfor bort i Sambyggs tilfelle. Det er også viktig å forklare hvorfor noen valgte å samarbeide med okkupasjonsmakten. Jeg vil i min oppgave bruke kategoriene som blir brukt i Kjetil Braut Simonsens doktorgradsavhandling *Nazifisering, kollaborasjon, motstand. En analyse av Politidepartementet og Forsyningsdepartementet (Næringsdepartementet), 25. september 1940 – 8. mai 1945*.

Simonsen gav begrepet kategorier som forklarer motivasjonen bak individers handlinger. Han skilte mellom frivillig og tvungen kollaborasjon. Tvungen kollaborasjon var et samarbeid som oppstod på grunn av trusler og press fra okkupasjonsmakten. Frivillig kollaborasjon ble delt inn i tre underkategorier. Dette var pragmatisk, interessemaksimerende og ideologisk kollaborasjon.⁴⁰

---

38 Larsen(redaktør), Grimnes: *I krigens kjølvann : nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid*. 1999. s.47

39 Larsen(redaktør), Grimnes: *I krigens kjølvann : nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid*. 1999. s.48-49

40 Simonsen (2016) *Nazifisering, kollaborasjon, motstand. Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter, «Demokratiets institusjoner i møte med en nazistisk okkupasjonsmakt*. s. 29

Ideologisk kollaborasjon ble definert som et samarbeid basert på at personen i en eller annen form støtter nasjonalsosialismen. Et eksempel på dette var medlemmer av NS. Interessemaksimerende kollaborasjon ble definert som et samarbeid motivert av å fremme egeninteresser. Dette gjaldt både individuelt og kollektivt. Eksempler var enkeltpersoner som er motivert av økonomisk gevinst og bedrifter som vil styrke sin markedsposisjon. Den siste kategorien var pragmatisk kollaborasjon. Dette betegnet samarbeidet som var nødvendig for at samfunnet skulle fungere. Et eksempel på dette var at personer som ikke var NS medlemmer burde ta samfunnsviktige jobber. Man kunne også ta arbeid for tyskerne med den hensikt å arbeide sakte for å drive en form for motstand.⁴¹ Dette er en kategori som er full av gråsoner og lett kunne gli over i interessemaksimerende kollaborasjon.

1.4 Metode

Denne oppgaven har som utgangspunkt temaene økonomisk landssvik og utilbørlig kollaborasjon angående firmaet A/S Sambygg. Kildematerialet som samles inn skal analyseres etter metoden tekstanalyse og da spesifikt etter den kvalitative metode. En kvantitativ studie hadde i tilfellet om det økonomiske landssvikoppgjøret vanskelig latt seg gjennomføre i en masteroppgave, da hver enkelt sak inneholder store mengder dokumenter. Jeg foretrekker også en kvalitativ studie på grunn av muligheten det gir til å gå dypere inn i kildematerialet. For å belyse disse temaene og svare på problemstillingen min så skal jeg analysere saken fra et aktørsynspunkt og et struktursynspunkt. Aktørsynspunktet skal brukes til å studere de ulike aktørenes handlinger. De viktigste aktørene i denne oppgaven er firmaet Sambygg, Sambyggs direktører, den tyske okkupasjonsmakten, politiet som etterforsker og påtalemyndighetene. Struktursynspunktet skal brukes til å studere handlingen satt inn i en historisk og sosial sammenheng. Dette gjøres fordi handlingen trenger kontekst og dette vil bidra til å skape en større forståelse. Ingen handlinger skjer i et vakuum.⁴² Aktørene vil settes inn i en struktur som i dette tilfellet er okkupasjonstiden fra den innledende kontakten med okkupasjonsmakten i midten av mai 1940 til frigjøringen 8. mai 1945 og rettsoppjøret etter krigen fra frigjøringen til den siste landssviksaken knyttet til Sambygg får en avslutning i 1951.

Aktørsynspunktet handlet om å studere handlinger. Disse deles opp i forskjellige grupper. Man hadde intensjonale handlinger der handlingen hadde en bevist hensikt. Handlinger kan også være vanemessige eller reaktive. Dette var handlinger som rutiner og tradisjoner. Kollektive handlinger var handlinger som gjøres i et felleskap . Et eksempel fra denne oppgaven kan være at mange tok

---

41 Simonsen (2016) *Nazifisering, kollaborasjon, motstand. Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter, «Demokratiets institusjoner i møte med en nazistisk okkupasjonsmakt. s. 29-30*

42 Kjelstadli: *Fortida er ikke det den en gang var. 1999. s.32*

arbeid for tyskerne. Den siste typen handlinger var prosesser som gir seg etter hvert fordi målet forsvinner.⁴³

Struktursynspunktet handlet om samfunnet. Dette var å sette handlinger inn i en sosial og historisk struktur. Strukturene var menneskelige handlinger satt i et system, men de var ikke basert på enkeltpersoner og fikk derfor sin egen eksistens. Strukturene kunne være materielle som for eksempel varemangel og rasjonering. De kunne også være sosiale. Dette var for eksempel hvilken klasse du ble født inn i. I tilfellet Sambygg ble dette for eksempel direktørens bakgrunn som entreprenører. Kulturelle strukturer var faste mønstre i menneskets bevissthet som tok for seg verdensbildet og daglig praksis. Under okkupasjonen ble en ny kulturell struktur skapt. Dette kunne samlet kalles en menneskeskapt struktur.⁴⁴

Oppgaven vil også bruke komparasjon som metode for å analysere de ulike virksomhetene. Dette gjøres for å finne likheter og ulikheter i virksomhetenes handlinger under okkupasjonen som skal bidra til å gi et bedre svar på oppgavens problemstilling. En av grunnene til at rettsoppjøret tok lang tid var at de ulike landssviksakene og da spesielt de økonomiske landssviksakene var såpass forskjellige fra hverandre at det ble umulig å skape presedens.⁴⁵ En komparativ metode passer derfor utmerket til å se nærmere på disse forskjellene. Firmaene vil hovedsakelig sammenlignes med Andenæs sine fire momenter over hvor utilbørlig en virksomhet var. Dette forklares nærmere i kapittel 3. Av komparative metoder er det likhetsmetoden som benyttes for å studere de ulike virksomhetene.⁴⁶ Firmaene som analyseres har alle hatt landssviksaker mot seg og ved å sette likhetene opp mot ulikhetene er det mulig å komme frem til et resultat som kan vise trekk som er felles for firmaene som ble dømt eller straffet ved forelegg for utilbørlig økonomisk kollaborasjon. Det vil si at alle firmaer som ble fikk en form for straff for landssvik må ha noen av de samme likhetene. Ved å isolere disse likhetene er det mulig å finne ut hva som skulle til for å bli dømt for landssvik.

1.5 Kildegrunnlaget

Den største delen av materialet som brukes i denne oppgaven er arkivmaterialet hentet fra landssvikarkivet som var en del av Riksarkivet i Oslo. Med mer enn 1200 hyllemeter med over

---

43 Kjelstadli: *Fortida er ikke det den en gang var*. 1999. s.32-33

44 Kjelstadli: *Fortida er ikke det den en gang var*. 1999. s.34-35

45 Andenæs: *Det vanskelige oppjøret*. 3. utgave Oslo 1998 s.188

46 Kjelstadli, Knut: *Nytten av å sammenligne*. Tidsskrift for samfunnsforskning. Nr. 5. 1988. s.437-438

90.000 landssviksaker og 350 krigsforbrytersaker var landssvikarkivet et av Riksarkivets største arkiv.⁴⁷ Politiarkiv skulle normalt avleveres ved sine regionale statsarkiver, men materialet som kom fra rettsoppgjøret ble til slutt etter en lang prosess samlet hos Riksarkivet i årsskiftet 1971/1972. Materialet var delt inn etter de ulike politikamrene som etterforsket landssviksakene i tillegg til et arkiv fra Bredtveit fengsel for kvinnelige landssvikere. Det ble gitt en dom eller et forelegg i litt over halvparten av sakene mens de resterende er henlagte saker. I arkivmaterialet som analyseres var sakene avgjort ved forelegg. Dokumentene hadde blitt brukt av forskere siden 1948 da riksadvokat Andreas Aulie påla politikamrene å gi historikere tilgang til saksdokumentene.⁴⁸

De fleste landssviksakene gjaldt lite alvorlige forhold. En landssviksak hadde som regel en mappe fra etterforskningen og om saken ble avgjort med forelegg eller dom inneholdt den også en mappe fra Erstatningsdirektoratet. Dokumentene i mappa var som oftest nummerert og inneholder en oversikt over dokumentene.⁴⁹ De nummererte dokumentene fra de ulike landssviksakene var bygget opp på samme måte. Det første dokumentet var et påtegningsdokument som gir en oversikt over hvor saken hadde blitt ekspedert mellom politi og påtalemyndigheter. I dette dokumentet kunne man blant annet se om det hadde blitt søkt om benådning. De neste dokumentene var de mest påfallende bevisene. I mitt tilfelle hadde dette vært regnskap fra firmaene, kontrakter og diverse korrespondanse som knyttes til saken. Videre fulget avhør som er tatt i forbindelse med saken. Om saken hadde gått for retten ville det ha fulget dokumenter angående tiltale, innkalling av vitner og rettsbok for hovedforhandlingen. Det ville også ha eksistert en redegjørelse over hva den tiltalte var skyldig i, tilknyttet bevismateriale, en kjennelse og straffeutmåling.⁵⁰ I mitt tilfelle er alle landssviksakene avsluttet ved vedtatt forelegg. Forelegget inneholder bare en kort beskrivelse av rettsgrunnlaget og hvilke straffbare forhold som gjelder. Etterforskningsdokumentene må derfor brukes for å skape en grundigere analyse av de straffbare forholdene.

Dessverre er det ikke helt uproblematisk å bruke dokumentene som hører til landssviksaker. Fordelene er at dette er gode primærkilder som kan gi et godt bilde av hva påtalemyndighetene så på som landssvik. I økonomiske landssviksaker kildematerialet stort. Bedriftenes regnskap er nøye gjennomgått av en revisor for å finne ut om bedriften kan ha hatt mulig utilbørlig profitt. Det er også tatt avhør av personene som er siktet og tilknyttet saken og disse kan gi et bilde over deres forhold til okkupasjonsmakten. Siden dette materialet er brukt til å enten frikjenne eller dømme vil

---

47 Arkivverket (2021) Hva finnes i Landssvikarkivet?

48 Arkivmagasinet (2009) Arkivmagasinet 3/09 Landssvikarkivet, s. 9-11

49 Arkivmagasinet (2009) Arkivmagasinet 3/09 Innholdet I landssviksakene s. 12-13

50 Arkivverket (2009) Arkivmagasinet 3/09 Innholdet I landssviksakene. s. 13-14

også arbeidet med å sortere relevante kilder være gjort. Når det gjelder de negative sidene så vil disse dokumentene kun gi leseren en kontekst som må settes i sammenheng med rettsoppgjøret. Dette kan skape et noe ensidig og negativt syn på virksomheten. Det er vanskelig å slippe unna de subjektive fordommene som en landssviksak fører med seg. Bruken av avhør som kilder er også i seg selv problematisk da den avhørte i de aller fleste tilfeller har en interesse av å fremstå i best mulig lys. Uttalelsene må derfor tas med en god klype salt. Avhørene kan fortsatt brukes, men man må være klar over konteksten kildene kommer fra.

Historikeren Ole Kristian Grimnes tar opp problematiske sider ved å bruke materiale fra landssvikarkivet til forskningsformål som skal gi dypere forståelse for okkupasjonshistorien. For det første sa han at materialet var en gjenspeiling av etterkrigens holdninger. Han mente også at det heller ikke kunne sies at den historien som utspilte seg under okkupasjonen og den historien som ble rekonstruert under rettsoppgjøret var identiske historier. En annen viktig hendelse som han tar opp var at kildematerialet i landssvikarkivet hadde blitt omgruppert for å møte ulike behov under oppgjøret. Dokumentene var derfor plassert i en annen sammenheng enn den de opprinnelig stod i. Dette var dokumenter fra forskjellige arkiv som ble plassert i nye saksmapper etter navn.⁵¹

1.6 Forskningsetikk

Av landssviksakene som brukes i denne oppgaven er alle en del av materialet som ble tilgjengelig for offentligheten i 2014. Selv om landssviksakene nå er tilgjengelig for offentligheten så er en diskusjon om forskningsetikk fortsatt nødvendig. Opplysninger som tar for seg enkeltpersoners omgang med okkupasjonsmakten er fortsatt betegnet som kontroversielle og sensitive. Selv om personene som blir nevnt i landssviksakene ikke er blant oss lenger så er hensynet til personvern fortsatt viktig. Det er fordi opplysningene som kommer frem i kildematerialet har potensialet til å skade omdømmet til de omtalte personers familie og ettermæle.

Retningslinjene «forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi» som er utarbeidet av de nasjonale forskningsetiske komiteene er derfor viktig å ha fokus på. Retningslinjene er rådgivende normer for god vitenskaplig praksis for forskeren, innenfor forskersamfunnet, de som deltar i forskningen og forskningens relasjon til resten av samfunnet.⁵² I

---

51 Grimnes: *Norsk okkupasjonshistorie. Konsensus, berøringsangst og tabuisering. I krigens kjølvann. Nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid.* Red. Stein Uglevik Larsen. 1999. s.53

52 De nasjonale forskningsetiske komiteene: *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi.* 2016. s. 5

denne oppgaven er det særlig personvernshensynet som står i sentrum. Forskningen som utføres i denne oppgaven har som mål å ta vare på individenes integritet og privatlivets fred. Dette er ekstra viktig fordi personene som er gjenstand for forskningen ikke har mulighet til å selv velge om de ville ønsket å delta og har heller ikke mulighet til å ivareta sine behov eller interesser.⁵³

Ved unntak av navn er det lite som kan brukes til å spore opp eventuelle etterkommere. Sambygg og direktørenes personlige firmaer er også enten blitt avviklet eller kjøpt opp. Denne oppgaven har heller ikke som mål å dømme personene som ble siktet for landssvik på ny. Det har jeg heller ikke juridisk kompetanse til. Dette er personer som har sonet sin straff og landssviksaken skal kun brukes til å belyse en ny og ukjent side av okkupasjonshistorien og rettsoppgjøret med fokus på å svare på problemstillingen.

1.7 Oppgavens struktur

Oppgaven er delt inn i syv kapitler. Kapittel to og tre er bakgrunnskapitler som gir et struktursynspunkt over temaet. Her blir viktige momenter under okkupasjonen og rettsoppjøret analysert for å danne en tolkningsramme som gir en forståelse for oppgavens tematikk. Kapittel fire, fem og seks er analysekapitler som analyserer arkivmaterialet som er landssviksaker. Disse kapitlene har et fokus på aktørene i Sambygg og setter dem inn i en større kontekst. Kapittel syv er oppgavens konklusjon og skal bruke de ulike underkonklusjonene til å danne en helhet som skal svare på oppgavens problemstilling.

Kapittel to er en oversikt over okkupasjonen generelt og over forhold spesifikt for Årdal. Her blir okkupasjonens start, forhold i næringslivet og finansieringen av okkupasjonen gjennomgått. Videre går jeg nærmere inn på Tysklands umettelige behov for aluminium som er hovedårsaken til at Tyskland ønsker å ekspandere den norske vannkraften. Her blir det også analysert hvordan de store selskapene NACO og Hydro forholdt seg til okkupasjonsmakten. NACO hadde før okkupasjonstiden et monopol over fremstillingen av aluminium mens Hydro ønsket å bryte inn i dette markedet. Jeg går også nærmere inn på Årdal som er relevant da Sambyggs første og eneste arbeid under okkupasjonen var ferdigstillingen av kraftanlegget i kommunen og dette skal settes inn i en større sammenheng.

---

53 De nasjonale forskningsetiske komiteene: *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi*. 2016. s. 12-13

Kapittel tre gir en oversikt over rettsoppjøret etter den andre verdenskrig. Her blir hendelsesforløpet og rettsgrunnlaget gjennomgått. Målet med kapittelet er å presentere omfanget av rettsoppjøret og forklare rettergangen og rettsgrunnlaget som ble brukt. Begrepet «utilbørlig» i sammenheng med samarbeid mellom den okkuperte og en okkupant vil også bli nærmere forklart da dette begrepet er sentralt i avgjørelsene som førte til straff eller frifinnelse i landssviksaker. I tillegg vil det gis en oversikt over forskjellige typer landssvik.

Kapittel fire som første analysekapittel er en analyse av driften av firmaet A/S Sambygg. Dette kapittelet har underproblemstillingen: Hvilke forhold ved Sambyggs virksomhet kunne ifølge Johs Andenæs betegnes som mulig utilbørlig kollaborasjon? Problemstillingen besvares ved å analysere forhold som bedriften senere ble etterforsket for. Målet er å besvare problemstillingen og samtidig gi et innblikk i hvordan direktørene drev firmaet.

Kapittel fem har som formål å analysere etterforskningen mot A/S Sambygg. Underproblemstillingene for dette kapittelet er: Hvordan så påtalemyndighetene på virksomheten A/S Sambygg og fantes det noen formildende omstendigheter basert på andre landssviksaker? Problemstillingen svares på ved å bruke kildematerialet fra landssviksaken og sette dette opp mot resultatet fra Andenæs og Ellingsens studier av rettsoppjøret. Kapittelet begynner med starten av etterforskningen og følger denne frem til vedtagelsen av foreleggene. Videre blir landssviksaken mot Sambygg sammenlignet med andre landssviksaker. Dette gjøres for å se på om de formildende omstendighetene i de andre landssviksakene har likheter med Sambyggsaken.

Kapittel seks er en analyse av direktørenes personlige firmaer. Under dette forskningsarbeidet fant jeg ut at saken mot Sambygg har en direkte sammenheng med sakene mot direktørenes personlige firmaer. Blant annet så vises straffen direktørene fikk bare i forelegget mot dem selv og ikke i forelegget mot A/S Sambygg. Landssviksakene mot direktørene skal derfor analyseres for å gi en bedre forståelse av landssviksaken mot Sambygg. Kapittelet har underproblemstillingen: Hva var utfallet av landssviksakene mot Sambyggs direktører og fantes det individuelle forskjeller? De individuelle forskjellene er relevante da den ene direktøren til slutt ble frikjent. Hva grunnlaget for frikjennelse var kan derfor brukes til å svare på oppgavens hovedproblemstilling.

Kapittel 2 Den tyske okkupasjonen av Norge

Sambyggs eneste arbeidsoppgave som firma var å ferdigstille Tyin kraftanlegg. Dette kapittelet forklarer hvorfor kraftanlegget ikke var fullført og hvordan forholdene var for firmaer under okkupasjonen og spesifikt hvordan forholdene var i Årdal.

Problemstillingene for dette kapittelet er: Hvorfor ble ikke kraftanlegget ferdigstilt før krigen? Hvordan var forholdene for bedrifter i det okkuperte Norge? Hva ønsket Tyskland å oppnå i Årdal.

For å svare på disse tre problemstillingene skal jeg først gå igjennom historien til Tyin kraftanlegg frem til okkupasjonen. Kapittelet fortsetter med en oversikt over hvordan okkupasjonen påvirket næringslivet. Jeg har størst fokus på tysklands etterspørsel etter aluminium. Til slutt kommer det en oversikt over hva som skjedde i Årdal under okkupasjonen.

2.1 Invasjonen og okkupasjonen av Norge

Den 9. april 1940 markerte starten på den tyske invasjonen av Norge. Tysklands tropper var på vei mot norske storbyer. Kravene fra Tyskland ble gitt av den tyske diplomaten Curt Bräuer til Utenriksdepartementet klokken 04.30. Han tok med seg et memorandum til Norges utenriksminister Halvdan Koth. Der ble det gitt beskjeden om at Tyskland skulle okkupere Norge for å unngå at landet støttet Frankrike og Storbritannias interesser og all motstand måtte opphøre. Norges integritet og landets politiske uavhengighet skulle bevares om kravene ble godtatt. Regjeringens svar til dette var et enstemmig nei og med det ble Norge dratt inn i krigen.⁵⁴

Samtidig hadde tyskerne trengt seg inn i Oslofjorden. Det ble åpnet ild mot krigsskipet Blücher i firetiden om morgenen. Etter å ha blitt truffet av artilleri og torpedoer sank skipet til slutt rundt 6.15 som førte til at de resterende Tyske skipene trakk seg tilbake. Tysklands planer om å raskt okkupere Oslo hadde mislyktes. Skipenes tropper hadde også som oppdrag få kontroll på kongen og regjeringen som nå fikk tid til å flykte fra Oslo.⁵⁵ Den 10. april møtte Bräuer regjeringen og kongen som var på Elverum. Nå hadde han et tilleggskrav om at Nygaardsvold-regjeringen måtte gå av til

---

54 Grimnes: *Norge under okkupasjonen*. Oslo. 1983. s.10

55 Christensen: *Norge under okkupasjonen 1940-1945*. Oslo 2008. s.28-29

fordel for en regjering som hadde Vidkun Quisling fra nasjonal samling som leder. Dette kunne ikke regjeringen og kongen gå med på og avgjørelsen om krig var nå endelig.⁵⁶

Kampen om Norge hadde en varighet på 62 dager. Kongen, kronprinsen og regjeringen dro den 7. juni fra Tromsø til Storbritannia.⁵⁷ Kapitulasjonen ble signert den 10. juni, men Tyskland hadde før denne tid okkupert deler av Norge. Alt fra 15. april ble det opprettet et organ som skulle være den øverste norske sivile myndighet i områdene som tyskerne okkuperte. Dette var Administrasjonsrådet og ble etablert av høyesterett som erstatning for kongen og regjeringen som hadde flyktet. Høyesterett var derfor den eneste gjenværende myndigheten i Oslo. Ansvaret gikk derfor til høyesterettsjustitiarius Paal Berg som skaffet seg en referansegruppe med representanter for næringslivet, fagbevegelsen og andre gjenværende myndigheter.⁵⁸

Etter en kort debatt seg imellom sa høyesterett seg villige med et knapt flertall til å opprette Administrasjonsrådet. Målet var å få samfunnet tilbake til litt mer normale tilstander. Representantene for næringslivet var blant de første som ønsket seg fred og normalisering for å få folk i arbeid igjen. Høyesterett gav ut et opprop til det norske folk der de ba private og organisasjoner om hjelp. De ba alle om å være rolige og vise selvbeherskelse samt at alle må bidra etter evne for at arbeid og virksomheter kunne holdes i gang. Det ble advart mot sabotasje som bare ville føre til mer ulykke.⁵⁹

2.2 Det tyske styret av Norge

Administrasjonsrådet dannet Nemda for Industri og Omsetning. Nemda bestod av representanter fra fagbevegelsen, industrien og handel. De startet arbeidet med å sende ut spørreundersøkelser til næringsorganisasjoner for å kartlegge blant annet produksjon, kapasitet, import, eksport, antall arbeidere, vanskeligheter og om det fantes nye tyske markeder. Rådet støttet også en økning av norsk eksport til Tyskland. Dette skulle hindre arbeidsledighet og gav Norge importmuligheter fra Tyskland. I tillegg til Administrasjonsrådet så var også flere fylker villige til å samarbeide med okkupasjonsmakten. Dette gjaldt også krigsviktig arbeid som flyplasser. Samarbeidsviljen kom ofte som følge av press og trusler, men det var mange nordmenn som var interessert. Blant annet så fikk Værnes flyplass i Trondheim 2000 nye arbeidere etter oppfordring fra norske myndigheter.⁶⁰

---

56 Grimnes: *Norge under okkupasjonen*. Oslo. 1983. s.13

57 Christensen: *Norge under okkupasjonen 1940-1945*. Oslo 2008. s.56

58 Ellingsen: *Krigsprofitørene*. Oslo 1993 s.19-20

59 Ellingsen: *Krigsprofitørene*. Oslo 1993 s.19-20

60 Ellingsen: *Krigsprofitørene*. Oslo 1993 s.23-24

Etter regjeringen og kongens flykt ble det vanskeligere for administrasjonsrådet å fortsette samarbeidet. Ved å flykte gav regjeringen og kongen signalet om at motstanden mot den tyske okkupasjonen burde fortsette. Hitler forstod da at administrasjonsrådet ikke kom til å fungere som en alternativ regjering. Han utnevnte den 19. april 1940 partiveteranen Joseph Terboven til rikskommissær over Norge. Terboven endte da opp som Norges øverste sivile myndighet. Han kom til Norge med et krav om at regjeringen og kongen måtte avsettes.⁶¹

Det skulle dannes et nytt organ i deres sted som skulle hete riksrådet. Som gjengjeldelse skulle Terboven miste sin stilling som rikskommissær og rådet ble da øverste myndighet. Stortingets presidentskap godtok dette og sendte den 27. juni 1940 et brev til kongen der de ba ham trekke seg. Terboven endret senere kravene etter press fra Quislings tyske støttespillere.⁶² De nye kravene var at Quisling skulle ha en plass i rådet og at rådets sammensetning skulle bestå av minst 50% tyskervennlige representanter. Dette førte til at stortinget så seg nødt til å bryte forhandlingene den 18. september 1940.⁶³

Den nye styreform ble fremlagt for det norske folk av Terboven den 25. september i en tale. Tiden for forhandlinger var over. Kongen og regjeringen ble avsatt og administrasjonsrådet avviklet. Det ble utnevnt 13 kommissariske statsråder som overtok regjeringens ansvar og bortsett fra NS så ble alle gamle politiske partier erklært oppløst. Det ble ikke et rent tysk styre fordi Hitler ønsket at NS og Quisling skulle ta del i kontrollen over Norges. Statsrådene ledet sitt eget departement, men Terboven måtte godkjenne forordninger og utnevnelser. Det ble fra tysk side kontrollert nøye hva statsrådene foretok seg og alle lover måtte godkjennes av okkupasjonsmakten.⁶⁴

2.3 Spesifikke forhold i næringslivet

Det var flere forhold som forandret den norske økonomien. Norge skulle rammes inn i den tyske kontinentaløkonomien og da spesielt med jordbruk og fiske. Det skulle også fokuseres på industri som Norge best kunne bidra med. Her kom blant annet A/S Sambygg inn sammen med en rekke andre bedrifter som skulle bygge ut den norske vannkraften. Vannkraften skulle blant annet brukes innenfor aluminiumindustrien. Transportforholdene måtte også forbedres. Dette ble prioritert av

---

61 Grimnes: *Norge under okkupasjonen*. Oslo. 1983. s.16

62 Grimnes: *Norge under okkupasjonen*. Oslo. 1983. s.16

63 Nøkleby: *Hitlers Norge*. Oslo. 2016. s.109

64 Nøkleby: *Hitlers Norge*. Oslo. 2016. s.109-110

både økonomiske og militære grunner. Både jernbane og riksveier ble derfor bygget og forlenget. Den norske utenrikshandelen endret seg også drastisk. Handelen med blant annet Storbritannia stoppet opp. Det var nå Tyskland som ble Norges største handelspartner. Denne handelen gikk også gradvis nedover i løpet av okkupasjonen. Importen i 1944 lå på 1/5 og eksporten på 1/3 av importen og eksporten i 1939.⁶⁵

Et siste viktig forhold var Wehrmacht, det tyske militæret, som økte Norges befolkning med 10%. Soldatene måtte ha et bosted, mat, klær, lønn og transport. Wehrmachts utbygging av Festung Norwegen førte til store beslag av arbeidskraft, transport og materialer.⁶⁶ Disse forholdene gav den norske bygg og anleggsbransjen fikk mange nye oppdrag. Det var blant annet store penger å tjene om man var villig til å bygge brakker for på det meste, 400.000 tyske soldater. Okkupasjonsmakten gav også bort oppdrag angående havner, ammunisjonslagre, og festningsverk til villige entreprenører. Antallet arbeidere innenfor bygg og anleggsbransjen i 1939 var ifølge arbeiderdirektoratet 69.000. I 1940 var antallet 120.000 og i 1941 var det 147.000. Dette sank til over 100.000 i 1944.⁶⁷ Det er tydelig at Sambygg ikke var et unikt tilfelle innenfor okkupasjonens økonomi.

2.4 Finansieringen av okkupasjonen

Disse forholdene leder opp til et viktig spørsmål. Hvordan dekket Tyskland kostnadene for okkupasjonen? I starten ble Wehrmachts behov finansiert med penger fra Norges bank. Wehrmacht hadde tilgang til en konto som de fritt kunne trekke fra. Den norske seddelpressen trykket opp ubegrenset med norske kroner. Bare i september 1940 hadde okkupasjonsmakten trykket opp 640 millioner. Altså kostnadene for å drifte A/S Norge i et år. Etter ett år hadde Tyskland brukt 1790 millioner norske kroner.⁶⁸ I dette tilfellet er A/S Sambygg et unntak siden de fikk muligens dekket kostnadene sine direkte fra Tyskland uten at de belastet Norges Bank.

Dette ble sett på som en midlertidig løsning av Terboven. Tyske eksperter fant ut at Norge kunne årlig tåle 200 millioner av tysklands utgifter. Han ønsket at Tyskland skulle dekke resten. Norges behov av materielle ressurser skulle også komme fra Tyskland. Dessverre så ble dette kun ønsketenkning. Det var Norge som måtte dekke den største delen av kostnadene. Når det gjaldt

---

65 Grimnes: *Norge under okkupasjonen*. Oslo. 1983. s.32

66 Grimnes: *Norge under okkupasjonen*. Oslo. 1983. s.33

67 Ellingsen: *Krigsprofitørene*. Oslo 1993 s.27-28

68 Grimnes: *Norge under okkupasjonen*. Oslo. 1983. s.33

ressurser så hadde tyskland et eksportoverskudd til Norge. Landet sendte mer ressurser enn det fikk tilbake via import. Tyskland sendte også arbeidskraft til Norge når det ble mangel på dette, men det var i form av krigsfanger og tvangsarbeidere.⁶⁹

Totalt brukte Tyskland 7,8 milliarder kroner i 1939 verdi etter at importoverskuddet er trukket fra. Dette tilsvarte rundt 1/3 av nasjonalinntekten og 128 millioner kroner i utgifter per måned. Man skulle derfor tro at okkupasjonen fikk den norske økonomien til å kollapse. Tyske eksperter hadde tross alt ment at Norge bare tålte en utgift på 200 millioner i året og ikke i måneden. Det viste seg derimot at Norge klarte seg overraskende bra økonomisk på grunn av flere faktorer. Den første faktoren var at landet hadde bygget opp store lagre før okkupasjonen. En annen var eksportoverskuddet fra Tyskland som gav tilførsel av materiell. En tredje faktor var okkupasjonsmakten utnyttet den norske arbeidskraften og produksjonskapasiteten maksimalt. Dette klarte de ved å brutalt slå ned streik og uro blant fagorganiserte.⁷⁰

De prøvde også å holde moralen til arbeiderne oppe ved å ikke rekvirere norske varer ved tvang. Folk flest hadde heller ikke kjennskap til utgiftene som ble betalt via Norges Bank. Det kunne ha svekket tilliten til den norske kronen. En siste stor faktor som jeg må nevne er måten Norges økonomi ble omgjort til en planøkonomi. Alt som kunne styres, rasjoneres og kontrolleres ble det. Det ble innført strenge straffer for streik. Norge fikk lønnskontroll og lønnstopp, men dette gjaldt ikke arbeid som ble gitt av Wehrmacht. Dette førte til at det tyske militæret kunne lokke med høye lønninger. De fleste varer ble rasjonert. Arbeidskraften ble bundet til arbeidsplasser. Det ble innført priskontroll og gitt pålegg om hva og hvor mye som skulle produseres.⁷¹ Dette i tillegg til mange andre tiltak førte til at Tyskland kunne ta ressurser fra Norge uten at økonomien kollapset umiddelbart.

2.5 Tysklands umettelige behov for aluminium

Før okkupasjonen lå den totale produksjonen av aluminiumsoksid på 12.000 tonn og aluminium på 37.000 tonn. Denne produksjonen skulle ekspanderes. Reichsmarschall Herman Göring satte i gang den 12. november 1939 en ekspansjonsplan med enorme målsetninger om å øke den norske produksjonen av aluminium. Produksjonen skulle økes til 330.000 tonn aluminiumsoksid per år og mellom 150.000 og 180.000 tonn aluminium. Dette skulle styrke Tysklands produksjon av krigsfly.

---

69 Grimnes: *Norge under okkupasjonen*. Oslo. 1983. s.33-34

70 Grimnes: *Norge under okkupasjonen*. Oslo. 1983. s.34

71 Grimnes: *Norge under okkupasjonen*. Oslo. 1983. s.35

Fra 1939 til 1941 hadde Göring økt produksjonsmålet av fly fra 14.500 til 50.000 fly i året for å forberede den tyske invasjonen av sovjetunionen. Produksjonen hadde behov for aluminium som blant annet skulle produseres i Norge.⁷²

Grunnlaget for utvidelsen startet vinteren 1939/40. Det var da vanskeligheter i råstofforsyningen til produksjonen av fly i Tyskland. Overkommandoen for Wehrmacht henvendte seg til direktoratet for gjennomføringen av fireårsplanen, Luftwaffe og den tyske luftfartindustrien om å øke produksjonen av aluminium. Vereinigte Aluminium-Werke A.G (VAW) ledet den samlede aluminium industrien i Tyskland, men direktoratet for gjennomføringen av fireårsplanen gav oppgaven til Dr. Heinrich Koppenberg.⁷³

Koppenberg var direktør for Junkers Flugzeug- und Motorenwerke (JFM) og fikk nå ledelsen over den norske aluminiumsindustrien. Han ønsket å samarbeide med norske selskap. Aksjeselskapet Norsk Aluminium Company (NACO) var det mest erfarne selskapet i Norge og inngikk et partnerskap med Koppenberg. NACO gav ham de første planene for utvidelse av aluminiumsvirksomheten høsten 1940 og selskapet ble også brukt som tekniske konsulenter.⁷⁴

2.6 NACO ønsket å beholde sin monopolstilling

Koppenberg fikk god kontakt med NACOs ledere Sigurd Kloumann og Johan Mürer. Mürer var også talspersonen for den norske aluminiumindustrien i Administrasjonsrådet. Kloumann begynte forhandlingene med Koppenberg via brev 1. juli 1940. Brevet gjaldt NACOS egen produksjon av aluminium. Han ønsket å beskytte produksjonen som skulle gå til NACOS vanlige kunder. I tillegg gav han sin assistanse og henviste til seg selv som den høyeste ekspert innenfor aluminiumproduksjon i Norge. Dette var strategisk fordi ved å få okkupasjonsmakten til å bruke NACOS ekspertise så hindret han kanskje Norsk Hydro fra å komme inn på aluminiumsmarkedet. Kloumann ønsket ikke å få en konkurrent som ville fjerne selskapets monopol.⁷⁵

---

72 Frøland, Kobberrød: *The Norwegian contribution to Göring's megalomania. Norway's aluminum industry during world war II.* 2009. s.132-133

73 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. A/S Nordags start (redegjørelse henhold til den tyske ledelse). Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

74 Frøland, Kobberrød: *The Norwegian contribution to Göring's megalomania. Norway's aluminum industry during world war II.* 2009. s.132

75 Frøland, Kobberrød: *The Norwegian contribution to Göring's megalomania. Norway's aluminum industry during world war II.* 2009. s.137

Norsk Hydro hadde på denne tiden rettighetene til vannkraften i Tyin der de også hadde et uferdig kraftanlegg. 1. juli sendte også Hydros direktører Axel Aubert og Christopher K. Kielland et brev. Brevet gikk til Dr. Johannes Fahrenheit som var ansvarlig for den tyske institusjonen Deutsche Wehrwirtschaftsabteilung. Institusjonen sørget for at den norske industrien arbeidet etter det tyske militærets interesser. Direktørene ønsket å bygge et anlegg for aluminiumsoksid på Herøya som kunne produsere 20.000 tonn per år. På grunn av anleggets kraftbehov så ønsket de å bytte selskapets rettigheter i Tyin mot rettighetene til vannkraften i Mår-fallene som var nærmere Herøya.⁷⁶

Koppenberg informerte Tyskland om sine planer for Norge den 11. Oktober 1940. Han hadde utvidet planene som han fikk fra NACO. Det ble satt et produksjonsmål på 120.000 tonn aluminium per år innen våren 1943. Norsk Hydro skulle bygge en ny fabrikk som kunne produsere 20.000 tonn aluminiumsoksid på Herøya mens resten skulle komme fra en ny fabrikk i Sauda. Dette var langt over det som NACO beregnet i de opprinnelige planene. Det var også ikke den eneste gangen Koppenberg økte målsetningen om mengden aluminium som skulle produseres. Produksjonsmålet ble igjen utvidet til 150.000 tonn den 22. oktober.⁷⁷

Det var flere grunner til at Norge ble et av landene som skulle forsyne Tyskland med aluminium. I dokumentet «A/S Nordags start» som er en politirapport fra rettsoppjøret etter krigen gis det følgende grunner: Det var ønskelig med en økning i produksjonen av aluminium til Luftwaffe. I det «stortyske rom» fantes det ingen store kraftkilder egnet for produksjon av aluminium som ikke allerede var i bruk. Den eneste løsningen i Tyskland var kullkraft, men dette ble forbeholdt kjemiske foredlingsprosesser. Vannkraft ble sett på som løsningen. Norge var et land som man kunne skaffe kraft av på kort tid. Man kunne anvende kraft som enda ikke var utnyttet. Det var mulig å stanse mindre krigsviktige bedrifter og ta deres kraft i bruk. Kraftanlegg som ikke var fullført kunne ferdigstilles og man kunne bygge nye vannkraftanlegg. I tillegg så var vannkraft billig. Tyskland var nødt til å bruke kiselsyrerik bauxitt som krevde mye energi.⁷⁸

Dette var argumentene som førte til at ordren om utbyggingen av den norske aluminiumindustrien ble gitt av Göring den 12. november 1940. I tillegg til å godkjenne planene så utvidet han

---

76 Frøland, Kobberrød: *The Norwegian contribution to Göring's megalomania. Norway's aluminum industry during world war II.* 2009. s.137-138

77 Frøland, Kobberrød: *The Norwegian contribution to Göring's megalomania. Norway's aluminum industry during world war II.* 2009. s.140-141

78 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. *A/S Nordags start* (redegjørelse henhold til den tyske ledelse). Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

produksjonsmålet til 180.000 tonn per år. Dette ble igjen utvidet i juli 1941. Da var det snakk om 246.000 tonn per år. Denne utvidelsen inngikk i planene om å øke produksjonen av aluminium i hele Europa og kontinentet skulle produsere en million tonn innen 1944. Planene ble ekspandert uten råd fra eksperter. Utvidelsen av aluminiumsproduksjonen ble beregnet å koste 1.4 milliarder norske 1940 kroner. Luftwaffe hadde det overordnende ansvaret.⁷⁹

I henhold til Koppenbergs plan overtok Mineralöl-Baugenschaft planleggingen av bygging av aluminium og aluminiumoksid-fabrikker i tillegg til tilknyttede bedrifter og kraftanlegg den 11. oktober 1940. Det ble nødvendig for gjennomføringen å overføre selskapets hovedkvarter til Oslo. Dette var grunnen til at Nordische Aluminium AG (Nordag) ble etablert den 3. mai 1941. Det var da Nordag som fikk ansvaret for Koppenbergs planer i Norge.⁸⁰ Selskapet fikk kapitalen sin direkte fra Tyskland. Nordag gav selskapet Ölbau oppgaven med å bygge anleggene. NACO ønsket å ha ansvar for prosjektene i Sauda og Haugvik, men etter uenigheter med Ölbau så ble selskapet satt på sidelinjen.⁸¹ Dette skulle vise seg å være starten på flere problemer. Ölbau startet umiddelbart med å bygge de planlagte anleggene samtidig. Arbeidet viste seg raskt å være av et omfang som de ikke klarte å håndtere. I tillegg var det mangel på råvarer og sammen førte dette til at Ölbau ble fjernet fra oppdraget allerede i mai 1941.⁸²

Koppenberg mistet også sin posisjon den 19. oktober 1942. På dette tidspunktet hadde også Göring blitt tilsidesatt til fordel for Albert Speer. Speer styrte nå den tyske krigsøkonomien og gav Veringte Aluminium Werke (VAW) ansvaret for å fullføre en nedskalert versjon av Nordags aluminiumprogram. Dette gikk også dårlig og det førte til at Speer gav den 6. desember 1944 et forbud mot å arbeide på anlegg som ikke ville bli ferdig før 1. april 1945. Etter dette ble det bare arbeidet på to av Nordags anlegg som var anlegget i Sauda og i Årdal. Anlegget i Sauda var det eneste som produserte i løpet av krigen. Totalt produserte Sauda 2000 tonn aluminiumsoksid. Når det gjaldt Norsk Hydro sitt anlegg på Herøya så ble det bombet av de allierte den 24. juli 1943.⁸³

---

79 Frøland, Kobberrød: *The Norwegian contribution to Göring's megalomania. Norway's aluminum industry during world war II.* 2009. s.141,145

80 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. A/S Nordags start (redegjørelse henhold til den tyske ledelse). Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

81 Frøland, Kobberrød: *The Norwegian contribution to Göring's megalomania. Norway's aluminum industry during world war II.* 2009. s.141

82 Frøland, Kobberrød: *The Norwegian contribution to Göring's megalomania. Norway's aluminum industry during world war II.* 2009. s.145

83 Frøland, Kobberrød: *The Norwegian contribution to Göring's megalomania. Norway's aluminum industry during world war II.* 2009. s.146

2.7 Starten på kraftproduksjonen i Årdal

Jeg vil først skru tiden litt tilbake og forklare hvorfor det var et uferdig kraftanlegg i Årdal. Utbyggingen av vannkraft startet for alvor i 1880-årene. Industrien kjøpte opp rettighetene til fosser og elver i stor skala. Disse ble ofte solgt av bønder som ikke så på rettighetene som særlig verdifulle, med mindre det var snakk om fiskerettigheter.⁸⁴ Historien om kraftutbyggingen i Årdal kunne spores tilbake til 1898. Dette var året da deler av reguleringsrettighetene til vannene Tyin, Torolmen og Holsbru ble solgt til ingeniør Nils Henrik Bruun. Da betalte han rundt kr. 2000 for rettighetene pluss et tillegg på kr. 600 for kjøpet av grunnrettigheter. Dette inkluderte mulighetene for å demme opp elva.⁸⁵

Rettighetene som Bruun kjøpte gjaldt bare halve elva. Han forsøkte også å sikre seg rettighetene til den andre siden av elva som bonden Erik Moen hadde eierskap til. Bruun gav et bud på kr. 1600, men da ble rettighetshaveren fornærmet da han fikk vite at nabobonden fikk kr. 2000. Moen solgte da til svogeren sin Henrik Sprangelo for kr. 2000. Bruun og Sprangelo ble aldri enig om et salg. De endte opp med et kompromiss om at de sammen skulle selge rettighetene om det kom aktuelle tilbud. Da ble det til at vannrettighetene ble solgt til selskapet A/S Tyinsfaldene den 10. november 1906.⁸⁶

Bøndene fikk 100.000 kroner hver for rettighetene. A/S Tyinsfaldene var et nystiftet selskap eid av det tyske Badische Anilin- und Soda-Fabrik (BASF). De ønsket å utnytte området potensiale for vannkraft. BASF startet et samarbeid med Norsk Hydro som var et annet selskap med svensk og fransk kapital. Norsk Hydro tok så over A/S Tyinsfaldene i 1911 og det ble et datterselskap. I tillegg til kraftproduksjon så vurderte Hydro å bygge et fabrikanlegg i Årdal. Når det gjaldt kraftproduksjonen så ble det utført oppmålinger i fjellet i 1906. I 1907 begynte arbeidet med konsesjonen som ble vedtatt av regjeringen den 16. september 1908.⁸⁷

A/S Tyinsfaldene ble dannet på nytt etter Norsk Hydros overtagelse og fikk en aksjekapital på 12 millioner kroner. I henhold til konsesjonene skulle flertallet av styret og formennene være norske. Selskapet måtte ha hovedvirksomheten i Årdal og materialene var nødt til å være norske så lenge dette lot seg gjøre. Konsesjonen inneholdt også et krav om hjemfallsretten. Den gikk ut på at staten

---

84 Thue: Årdal : *Kamp, krefter og kunnskap*. Leikanger. 2010. s. 41

85 Amdam, Gestland, Hompland : *Årdal : Verket og bygda 1947 – 1997*. Oslo. 1997. s. 58

86 Thue: Årdal : *Kamp, krefter og kunnskap*. Leikanger. 2010. s. 41-42

87 Thue: Årdal : *Kamp, krefter og kunnskap*. Leikanger. 2010. s. 42

overtok fossene, anlegget og utstyret etter 80 år. Utbyggingen var nødt til å starte innen fem år og anlegget måtte være ferdig innen syv år.⁸⁸

Det var flere grunner til at arbeidet ved kraftverket gikk langsomt. Hydro så primært på dette anlegget som en energireserve. Selskapets fokus var store utbyggingsplaner på Rjukan. Konesjonen gav A/S Tyinsfaldene et tidspress, men selskapet prøvde å søke om en utsettelse i 1913 som ble avslått. Selskapet fikk senere forlenget konsesjonen mot at en minimums arbeidsstyrke skulle holde driften i gang. Denne ordningen ble brukt hver gang konsesjonfristen nærmet seg. Arbeidsstyrken hadde i gjennomsnitt 80 til 145 arbeidere i årene 1921 frem til 1932.⁸⁹

2.7.1 Den langsomme utbyggingen av kraftverket

Utbyggingen startet i 1910 med ankomsten av arbeidere og byggingen av brakker som skulle huse dem. Det ble også bygd anleggsvei fra bygda Årdal frem til fjellet som skulle huse kraftverket. Veien var klar til bruk i 1912. Den største delen av arbeidet var sprengningsarbeidet med tunnelene og byggingen av dammer. Arbeidet med hovedtunnelen startet i 1919. Tunnelen var 11226 meter lang og hadde en fremdrift på 2 meter per dag. Den gikk fra Torolmen til toppen av Heirsnosi der det lå et fordelingsbasseng og var ferdig i 1927.⁹⁰

Dette var et av flere tunnelarbeider. Den totale lengden på tunnelene ble rundt 25.000 meter. Arbeidet med tunnelene startet i 1916, men mesteparten ble ikke ferdig før i 1934. Når det gjaldt byggingen av dammer så kom dette for alvor i gang i 1930. Dammen i Torolmen stod ferdig i 1937. Det var også nødvendig å senke elveleiet mellom Tyin og Torolmen. Dette startet i 1920 og var ferdig i 1930. Arbeidet med kraftverket måtte så avbrytes i 1940 som følge av tysklands okkupasjon av Norge.⁹¹

Det uferdige kraftverket hadde i 1937 kostet Hydro rundt 20 millioner kroner utenom renter. Med renter ble dette beregnet til 58.8 millioner kroner og ingen kroner var tjent tilbake. Selskapet begynte derfor å se på anlegget som et problem. Hydro ønsket i 1939 å inngå et samarbeid med selskapet NACO og selskapets medeier Aluminium Ltd. Hydro skulle gi kraft fra anlegget til et smelteverk som skulle gi en produksjon på 6000 tonn aluminium i året.⁹² Aluminium Ltd og NACO

---

88 Thue: Årdal : *Kamp, krefter og kunnskap*. Leikanger. 2010. s. 42-43

89 Amdam, Gestland, Hompland : *Årdal : Verket og bygda 1947 – 1997*. Oslo. 1997. s. 67

90 Thue: Årdal : *Kamp, krefter og kunnskap*. Leikanger. 2010. s. 44-47

91 Thue: Årdal : *Kamp, krefter og kunnskap*. Leikanger. 2010. s. 46-47

92 Amdam, Gestland, Hompland : *Årdal : Verket og bygda 1947 – 1997*. Oslo. 1997. s. 71

var ikke interesserte. NACO ønsket ikke at nye aktører skulle begynne å produsere aluminium.⁹³ Det førte til at Hydro måtte se etter andre løsninger. Aluminiumsbransjen var for kartellisert til at Hydro kunne satse alene.

Som alternativ forsøkte Hydro å selge kraften til Østlandet. Første gang Oslo kommune fikk tilbudet var i 1936. I 1940 fikk Oslo kommune muligheten til å kjøpe kraftverket uferdig for 15 millioner kroner. Hydro ønsket nå å selge med tap. Under okkupasjonen forsøkte Hydro å overtale Administrasjonsrådet i 1940 om at staten burde kjøpe kraftverket for å gi Oslo strøm om vinteren. Her ble det argumentert for at kraften burde gå til strømforsyning istedenfor industri.⁹⁴

2.8 Tysklands planer for Årdal

Siden A/S Sambygg var en del av ferdigstillingen av anleggene i Årdal vil jeg gå litt mer i dybden på dette arbeidet. Okkupasjonsmakten hadde stor interesse av det påbegynte kraftverket i Årdal. Dette var på grunn av det tyske behovet for aluminium. Produksjon av aluminium var svært kraftintensiv og okkupasjonsmakten ønsket enorme mengder av metallet. Den norske vannkraften ble sett på som ideell for å kunne holde kostnadene nede. Årdal ble derfor et av en rekke steder i Norge skulle produsere aluminium for Tyskland. For å realisere planene ble selskapet Nordische Aluminum Gesellschaft AG (Nordag) dannet den 3. desember 1940. Dette ble kontrollert av det tyske luftfartsdirektoratet. Når det gjaldt Norge så ble A/S Nordag dannet den 3. mai 1941. Dette selskapet skulle ta over virksomhetene til det tyske selskapet i Norge.⁹⁵

I Årdal okkupasjonsmakten at kraftverket skulle fullføres. Det var også nødvendig å bygge fabrikker som skulle stå for produksjonen av aluminium. På Årdalstangen skulle det bygges en oksidfabrikk med en kapasitet på 50.000 tonn. Vesthagen i Øvre Årdal skulle være vertskap for et elektrolyseanlegg som skulle produsere råaluminium med en kapasitet på 24.000 årstonn. Veien mellom Tangen og Øvre Årdal skulle fullføres og det ble også lagt opp planer for å øke antallet boliger i bygda. Dette skulle først løses med brakker, men det var planlagt mer permanente løsninger.⁹⁶

---

93 Frøland, Kobberrød: *The Norwegian contribution to Göring's megalomania. Norway's aluminum industry during world war II.* 2009. s.135

94 Amdam, Gestland, Hompland : *Årdal : Verket og bygda 1947 – 1997.* Oslo. 1997. s. 71-72

95 Thue: *Årdal : Kamp, krefter og kunnskap.* Leikanger. 2010. s.69,72

96 Amdam, Gestland, Hompland : *Årdal : Verket og bygda 1947 – 1997.* Oslo. 1997. s. 74

A/S Tyinfaldene satt på vannrettighetene og kraftverket. Moderselskapet Norsk Hydro overdro rettighetene over til A/S Nordag den 1. april 1941. Anleggene i Årdal fikk navnet Werksgruppe Tyin og de ble gitt høyeste prioritet. I Tyskland hastet det med å skaffe større forsyninger av aluminium. Det ble nødvendig å hente inn ingeniører, konstruktører og teknikere for å kunne sette planene ut i live. Arbeidskraften ble skaffet via tvangsutskrivning, krigsfanger og også på ordinære måter.⁹⁷

Arbeidet med kraftanlegget ble delt opp i to. Sprengningsarbeidet ble overlatt til et nystartet entreprenørfirma under Alf Torp. Torp var samtidig fylkesveisjef i Sogn og Fjordane. Forskaling og betongarbeidet ble utført av firmaet A/S Sambygg. Dette var også et nystartet firma. Firmaet var en sammenslutning av tre entreprenørfirmaer fra Bergen. Arbeidet med sprengningen startet i februar 1941. Støpearbeidet kom i gang høsten samme år.⁹⁸ Antallet arbeidere ved anlegget var i november 1941 rundt 3000 Dette økte til 4750 mann i mars 1942. Tvangssendte franske og russiske krigsfanger kom til Årdal i starten av 1943. Da var det ca. 5500 arbeidere. Dette var det høyeste målte antallet. I desember 1944 var antallet redusert til 2680.⁹⁹

2.9 A/S Sambygg

Her er det naturlig å presentere aktørene og firmaet A/S Sambygg. I landssviksakens oppsummerende politirapport finnes en beskrivelse over oppstarten til firmaet. Andre opplysninger er hentet direkte fra avhørene. Ingeniørene Olvar Liby, Andreas Søråas og Kjeld Bugge besluttet på et møte i Entreprenørforeningen i Bergen å slå seg sammen for å kunne ta arbeidet med å ferdigstille Tyin kraftanlegg. Dokumentet nevnte ikke når møtet fant sted. Ingeniørene reiste så til Oslo der de hadde flere møter blant annet med Mineraloel. Det første møtet mente forfatteren av rapporten var i begynnelsen av mars 1941. Denne måneden begynte også ingeniørene å gå i gang med kjøp av diverse maskiner som skulle brukes til anleggsarbeid. A/S Sambygg ble formelt stiftet i et styremøte den 23. april 1941. Direktørene delte opp firmaet mellom seg ved å tegne 30 aksjer som hver av dem tegnet ti av til en verdi på kr. 1.000 per aksje. Firmaet hadde et hovedkontor i Bergen og et anleggskontor i Årdal. Anleggskontoret sendte rapporter til hovedkontoret og en eller flere direktørene reiste inn til Årdal ca en gang i måneden.¹⁰⁰

---

97 Thue: Årdal : *Kamp, krefter og kunnskap*. Leikanger. 2010. s. 73-74

98 Ve: *Bygdebok for Årdal natur og næringsliv*. Bergen. 1971 s.929

99 Thue: Årdal : *Kamp, krefter og kunnskap*. Leikanger. 2010. s. 74-75

100 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapportskriverens bemerkninger. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2 s. 1-3

Hovedaktørene for oppgaven er Sambyggs tre direktører. Olvar Liby var den eldste av trioen født den 10. mars 1883. Han var utdannet ingeniør og drev sitt eget personlige firma O. Liby. I tillegg hadde han flere forskjellige verv i ulike organisasjoner. Mest relevant var at han var formann i Bergen entreprenørforening. I denne rollen ble han pålagt å presentere ulike arbeid for medlemmene som okkupasjonsmakten ønsket påtatt. Arbeidet med Tyin kraftanlegg var et av disse.¹⁰¹ Andreas Søraas var født 16. september 1889. Han var utdannet ingeniør og drev sitt eget firma Vestlandske Entreprenør & Ingeniørforretning. Hans svoger ingeniør Scherven ble ansatt som Sambyggs overingeniør og byggeleder.¹⁰² Kjeld Andreas Bugge var født den 8. november 1908. Han var også utdannet ingeniør og drev sitt eget firma Kjeld Bugge A/S. I tillegg hadde han stillingen som ulønnet major i det norske militæret.¹⁰³ Bugge var delaktig i driften av Sambygg frem til januar 1942.¹⁰⁴ Han ble da arrestert og etterfulgt av Gunnar Hafstad Tønnesen som overtok Bugges ansvar i Sambygg og Kjeld Bugge A/S. Tønnesen var født den 19. desember 1904, utdannet bygningsingeniør og hadde arbeidet for Bugge siden 1931. Han hadde rollen som Bugges stedfortreder frem til frigjøringen.¹⁰⁵

2.10 Oversikt over arbeidet i Årdal under okkupasjonen

Når det gjaldt arbeidene i Årdal så var det viktigste målet å ferdigstille kraftstasjonen. Den skulle egentlig bygges utendørs, men dette var for usikkert med tanke på allierte bombefly. Det ble derfor bestemt at den skulle bygges inne i fjellet. Kraftstasjonen skulle være operativ ifølge de opprinnelige planene i 1942. Okkupasjonsmakten regnet da med at anleggene kunne produsere 50.000 tonn råaluminium per år. Dette viste seg å være litt for optimistisk. Krigen på østfronten og arbeidere som med vilje arbeidet langsomt var noen av årsakene.¹⁰⁶ Dette ble dokumentert av en tysk overingeniør som besøkte Årdal om våren 1942. Han beskrev en lav arbeidskapasitet hos arbeiderne. En arbeider på kraftverket utførte et arbeid som tilsvarte 30-40% av en arbeider på et normalt tysk anlegg. Overingeniøren la til at arbeiderne på anlegget virket enige om å utføre arbeidet ordentlig.¹⁰⁷

---

101 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapport av siktede Liby ved politikonstabel Grønlien. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2 s. 8

102 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapport av siktede Søraas ved politikonstabel Grønlien. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2 s. 1-3

103 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Kjeld Bugges militære rulleblad. Bergen politikammer, Kjeld Bugge, Eske 1, Mappe 3

104 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapport av siktede Bugge ved politikonstabel Grønlien. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2 s. 13

105 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapport av 7. juni 1945 av G. H. Tønnesen ved Carl J. Mathiassen. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

106 Thue: Årdal : *Kamp, krefter og kunnskap*. Leikanger. 2010. s. 75-76

107 Amdam, Gestland, Hompland : *Årdal : Verket og bygda 1947 – 1997*. Oslo. 1997. s. 77

Arbeidet med fabrikkene ble stoppet i juli 1942. Det ble så vedtatt den 20. oktober 1942 å stanse arbeidet med kraftverket. Grunnen var at Nordags øverste sjef Koppenberg hadde fått sparken av Hermann Göring på grunn av dårlige arbeidsinnsats og dårlig økonomi. Vereinigte Aluminium-Werke (VAW) overtok da ledelsen av Nordag. VAW prøvde først å fullføre kraftverket, smelteverket og oksidfabrikken. Det var VAW som tok i bruk russiske og franske krigsfanger som ble satt inn fra tidlig 1943. Antallet russere i Årdal i juni 1943 var 1200. Det var også 646 franskmenn som arbeidet på anlegget denne måneden. VAW fikk de samme problemene som Koppenberg med ressurser og lav arbeidsinnsats. Fabrikkene ble derfor aldri fullført.¹⁰⁸

Den tyske rustningsministeren gav den 1. september 1944 en ordre om å stanse alle prosjekter med lang tidshorisont. Det ble gitt Nordag et forbud mot å fortsette anleggsvirksomhet som ikke kunne bli operativ innen 1. april 1945. Etter denne ordren ble det bare arbeidet med selve kraftverket. Dette førte til at Tyin Kraftverk var nesten ferdigstilt ved frigjøringen. Når det gjaldt aluminiumsverket i Øvre Årdal så var Hall A ferdig reist og Hall B hadde ferdige stålkonstruksjoner. Oksidfabrikken hadde så vidt kommet i gang.¹⁰⁹

Da den tyske kapitulasjonen kom våren 1945 stoppet arbeidet. De tvangsutskrevne arbeiderne og krigsfangene ble sendt hjem. Rundt 1000 arbeidere fra anlegget ble flyttet til annet arbeide, Nordag ble satt under norsk forvaltning og Handelsdepartementet gav i mai en løyve til bygda om å gi ut arbeid som kunne sikre norske verdier. Det ble 400-500 manns oppgave å rydde, male og vedlikeholde bygda. Bygda hadde nå et halvveis utbygget industrianlegg som det ikke var lagt fremtidige planer for.¹¹⁰

2.11 Finansieringen av Tyin kraftanlegg

Finansierte Wehrmachtkontoen i Norges bank alle de tyske utgiftene under okkupasjonen? Et forsvar som ble brukt av Sambyggs direktører var at kraftanlegget skulle finansieres direkte av Tyskland. Dette er opplysninger som direktørene fikk av ingeniør Kristen Kahrs Friis som under krigen ble ansatt av okkupasjonsmakten og fikk stillingen byggleder og konsulent av Tyin Kraftanlegg. I avhøret av 27. mai 1946 ønsket Friis til slutt å fremheve at kapitalen som var investert i kraftanlegget ikke er gått over Wehrmacht i Norges bank, men som overføringer fra

---

108 Amdam, Gestland, Hompland : *Årdal : Verket og bygda 1947 – 1997*. Oslo. 1997. s. 77

109 Thue: *Årdal : Kamp, krefter og kunnskap*. Leikanger. 2010. s.77-78

110 Thue: *Årdal : Kamp, krefter og kunnskap*. Leikanger. 2010. s. 78-79

Tyskland.¹¹¹ Dette er sagt på slutten av et avhør om et krigsviktig arbeid som har blitt utført for okkupasjonsmakten. Det er mulig at Friis her har innsett at han står i fare for å etterforskes for landssvik og vil derfor forsøke å fremstå i et bedre lys. Uansett hensikt så er hans påstand om at kostnadene ikke gikk over Wehrmachtsskontoene såpass interessant at den er verdt nærmere granskning.

De første opplysningene om dette forholdet kommer fra avhør av tidligere ansatte i Nordag som hadde det overordnede ansvaret for den norske ekspansjonen av det tyske lettmetallprogrammet. Nordags generaldirektør Hans Ginsberg ble avhørt den 9. juni 1947. Han opplyste at Nordag fikk all sin betaling fra Tyskland som senere ble vekslet i Norges Bank. Alt av materiell ble levert av firmaer fra Tyskland, Østerrike, Tsjekkoslovakia og Sveits.¹¹² Oscar Schmidt ble avhørt samme dag. Han var lederen for vannkraftsavdelingen i Nordag og kunne opplyse om at pengene ble betalt direkte fra Tyskland. Betalingen ble oppgjort ved clearing som i fredstid og alt av materiell som ble brukt under krigen i Tyin kom fra Tyskland.¹¹³ De har begge grunn til å lyve i avhørene for å beskytte seg selv og sin tidligere arbeidsgiver. På en annen side så er det også mulig at de snakker sant. Begge to hadde til tross for å ha arbeidet for okkupasjonsmakten blitt ansatt som konsulenter i Årdal Verk. Årdal Verk var et statlig Norsk firma som ble etablert etter krigen for å fullføre de tyske planene om produksjon av aluminium i Årdal.¹¹⁴ Det er mulig de har lagt alle kortene på bordet for å skape godvilje hos sine nye arbeidsgivere.

Simon Gogl har i sin doktorgradsavhandling *Laying the Foundations of Occupation. Organisation Todt and the German Construction Industry in Occupied Norway* blant annet analysert forskningen rundt hva okkupasjonen kostet Norge. I denne delen av avhandlingen gir han et annet synspunkt enn det som ble formidlet av en god del etterkrigshistorikere om at Norge hadde blitt tvunget til å dekke alle av okkupasjonsmaktens utgifter. Gogl tar blant annet opp at de tyske investeringene innenfor aluminium bidro til at den norske økonomien kom seg raskt etter okkupasjonen. Dette var verdier som var igjen i landet etter kapitulasjonen. Forskningen som Gogl støtter seg på angående okkupasjonens totale kostnader kom frem til beløpet 11.054 millioner kroner og at nesten halvparten var investert i anleggsprosjekter. Norge hadde også fått tilbakebetalt 287 millioner

---

111 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapport av 27. mai 1946 av ing. Friis ved politikonstabel Herø. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

112 Riksarkivet i Oslo, Rapport av 9. juni 1947 fra etterforsker Grønlien. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2 s.5-6

113 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapport av 27. mai 1946 av ing. Friis ved politikonstabel Herø. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2 s. 6

114 Storeide, Anette H: *Norske krigsprofitorer, Nazi-Tysklands velvillige medhjelpere*. Latvia 2014 s.399

igjennom den Tysk-Norske clearing-kontoen.¹¹⁵ I tillegg så nevnes det at Wehrmacht leverte materialer «gratis», men at det ikke er fastslått en verdi på dette bortsett fra at beløpet anslås å være høyt. De tyske prosjektene i Norge krevde mer enn landet selv kunne produsere og materialene måtte derfor komme fra Tyskland. Dette gav Norge et importoverskudd med Tyskland som er unikt.¹¹⁶ Om de tidligere lederne av Nordag forteller sannheten i sine avhør betyr dette at kostnadene som Tyskland brukte på ferdigstillingen av Tyin Kraftanlegg er en del av beløpet som Norge fikk tilbakebetalt igjennom clearing-kontoen og at materialene var en del av materialene som Wehrmacht leverte «gratis».

2.12 NACO og Norsk Hydro etter krigen

Til slutt vil jeg kort nevne NACO og Norsk Hydros skjebne etter krigen. Jeg vil senere gå igjennom rettsoppjøret, men for å forstå utfallet i sakene mot disse firmaene trenges det lite juridisk kompetanse. Forskningslitteraturen virker samstemte i å mene at NACO samarbeidet med okkupasjonsmakten for å beholde sitt monopol på aluminium, mens Hydro innledet et samarbeid for å bryte inn på dette markedet. Begge firmaene ble etterforsket for landssvik og sakene er i seg selv interessante. Av forskjellige årsaker så ble saken mot NACO henlagt av riksadvokaten den 7. desember 1950 og saken mot Hydro ble avgjort henlagt den 25. februar 1950.¹¹⁷ Anette Storeide kritiserte i boken *Norske krigsprofitører. Nazi-Tysklands velvillige medhjelpere* denne avgjørelsen og mente at det i Norsk Hydros tilfelle gjorde selskapets aksjeinvestorer¹¹⁸ til noen av Norges største krigsprofitører.¹¹⁹

2.13 Konklusjon

Grunnen til at Tyin kraftvert ikke ble fullført før krigen var hovedsakelig at Norsk Hydro prioriterte utbyggingen på Rjukan. Konesjonen gav Hydro et tidspress, men de fikk innvilget utsettelse gang på gang. Det var fordi Årdal kommune ønsket arbeidsplassene som kom med kraftanlegget. Utsettelsen ble innvilget så lenge anlegget hadde et minimum av arbeidere i gang.

---

115 Gogl, Simon: *Laying the Foundations of Occupation. Organisation Todt and the German Construction Industry in Occupied Norway*. Doktorgrad NTNU. Trondheim. 2019. s.206-207

116 Gogl, Simon: *Laying the Foundations of Occupation. Organisation Todt and the German Construction Industry in Occupied Norway*. Doktorgrad NTNU. Trondheim. 2019. s.200-210

117 Storeide, Anette H: *Norske krigsprofitører, Nazi-Tysklands velvillige medhjelpere*. Latvia 2014 s.378

118 Denne gruppen har fått kallenavnet Oslo-konsortiet

119 Storeide, Anette H: *Norske krigsprofitører, Nazi-Tysklands velvillige medhjelpere*. Latvia 2014 s.381

Forholdene for bedrifter under okkupasjonen baserte seg i stor grad på holdningen om at hjulene skulle holdes i gang. Dette startet fra den 15. april 1940 med dannelsen av Administrasjonsrådet. Senere ble dette rådet oppløst og erstattet av riksrådet med Terboven som overhode. Det ble innført strenge restriksjoner på varer og lønninger. Økonomien ble gjort om til en planøkonomi. Wehrmachts utbygging av Festung Norwegen førte til mange nye jobber for industrien og entreprenørene. Alle militære arbeid for Tyskland var ikke påvirket av lønnskontrollen. Det var derfor muligheten for å tjene store penger om man var villig til å ta arbeider fra Wehrmacht. De tyske utgiftene ble som regel betalt med penger fra Norges bank. Et av unntakene var muligens Tyin Kraftanlegg. Det ble hevdet av flere tilknyttet Nordag at pengene som var brukt på å ferdigstille anlegget ble betalt tilbake over den tysk-norske clearing-kontoen. Materialene skulle også ha kommet fra Tyskland.

Når det gjaldt Årdal spesifikt så var den utnyttede kraften der utrolig viktig for tyskerne. Vannkraft var billig og Årdal hadde et uferdig kraftanlegg som kunne ferdigstilles. Görings ekspansjon av aluminiumsproduksjonen førte til at Tyskland trengte flere kraftanlegg. Flyindustrien trengte aluminium til produksjon av fly som skulle brukes i den kommende invasjonen av sovjet. Aluminium var et metall som krevde mye kraft når det produseres. Norges vannkraft ble derfor sett på som en billig løsning. Nordag A/S ble dannet for å ha ansvaret for disse planene i Norge. I Årdal skulle det bygges et elektrolyseanlegg og en oksidfabrikk i tillegg til kraftverket. Planen var at disse anleggene skulle produsere 50.000 tonn aluminium.

Kapittel 3 Frigjøringen og landssvikeroppgjøret

I dette kapitlet skal jeg belyse hvordan rettsoppgjøret etter den tyske okkupasjonen av Norge ble utført. Dette kapitlet er viktig fordi det danner en større kontekst som jeg skal plassere A/S Sambygg inn i. Kapitlet begynner med et sammendrag av okkupasjonens slutt og starten på rettsoppgjøret. Deretter skal jeg forklare rettsgrunnlaget og rettergangen i landssviksaker. Etterpå skal jeg forklare hva forskjellen mellom tilbørlig og utilbørlig kollaborasjon. Jeg vil også gå nærmere inn på ulike former for landssvik. Til slutt skal jeg forklare hvorfor oppgjøret har blitt kritisert i etterkrigstiden.

Dette kapitlet har følgende problemstillinger: Hva var rettsgrunnlaget som rettsoppgjøret baserte seg på? Hvor stort var rettsoppgjøres omfang? Hva menes med økonomisk landssvik?

3.1 Okkupasjonen tok slutt

Etter over fem år skulle et mørkt kapittel i Norges historie avsluttes. Den 8. mai 1945 ble kapitulasjonen formelt undertegnet og den tyske okkupasjonen var dermed over. Hjemmestyrkene som hadde holdt seg i dekning tok på seg oppgaver knyttet til vakthold og ordenstjeneste. Dette var mellom 40 og 50 tusen mann. Det kom også norske politikonstabler over fra Sverige. Når det gjaldt den tyske ledelsen i Norge så sprengte Reichskommissar Terboven og SS-generalen Rediess seg selv i luften på Skaugum. Quisling tok dekning i boligen Gimle, men han overgav seg frivillig om morgenen 9. mai. Det ble også utført massearrestasjoner av NS-medlemmer av både politi og hjemmefront. Flere steder ble personer arrestert uten ordre fra politiet som førte til at antallet arresterte ble mye høyere enn man så for seg. Det totale antallet ble beregnet til å være 28.750, men en god del av dem ble løslatt raskt. 1. juli 1945 var antallet fanger ca. 14.000. Dette sank til under 8000 ved årsskiftet 1945-46.¹²⁰

3.2 Forberedelsen av Rettsoppgjøret - Rettsgrunnlaget

En analyse av en landssviksak krever forkunnskaper om de ulike rettsprosessene som oppgjøret baseres på. Det juridiske grunnlaget for oppgjøret etter krigen baserte seg på den borgerlige straffelovens av 1902. Den borgerlige straffeloven inneholdt lover som skulle straffe forbrytelser

---

120 Andenæs: Det vanskelige oppgjøret. 3. utgave Oslo 1998 s.80-81

mot statens selvstendighet og sikkerhet og opplyste om hvordan disse områdene kunne krenkes under krigstid. Disse forbrytelsene ble ofte kalt landsforræderi, men uttrykket brukes ikke i loven.¹²¹

To av straffelovens paragrafer ble brukt som grunnlag i etterkrigsoppgjøret.¹²² § 86 gav straff til den som gav bistand til fienden ved å bære våpen mot Norge eller ved på annen måte å gi fienden bistand, eller ved å svekke Norges eller noen med Norge forbunden stats stridsevne. § 98 gav straff til den som søket å bevirke eller å medvirke til at rikets statsforvaltning ved ulovlige midler forandres.¹²³ § 86 var hovedbestemmelsen som ble brukt i sakene om landssvik. Formuleringen var fleksibel og kunne brukes om svært varierende forhold. Den hadde heller ingen begrensninger av størrelse eller intensjon. Paragrafen dekket derfor all bistand som kunne regnes som rettstridig.¹²⁴

De groveste forholdene ble dømt etter straffeloven. Personer som var skyldige i mindre forhold fikk straffen utmålt etter loven av 21. februar 1947. Denne loven baserte seg på landssvikeranordningene som var en viktig del av rettsoppgjøret. Anordningene angående landssvik kom først 22. januar 1942. Det ble da gitt en anordning fra London som gjaldt dem som opprettholdt medlemskap av N.S, nazistisk hird eller annen organisasjon som gav fienden støtte. Denne anordningen kom fordi man var usikker på om kapittel 8 og 9 i straffeloven var tilstrekkelig når det gjaldt medlemmer av NS. Medlemskapet skulle bli et straffbart forhold. Anordningen skulle også tydeliggjøre at et medlemskap var det samme som å gi fienden bistand.¹²⁵

Anordningen gav også muligheten til å gi tap av rettigheter og bøter som straffereaksjon i tillegg til straffeloven. Tapet av rettigheter var enten for alltid eller for et bestemt antall år. Det omfattet tap av stemmerett, tjeneste i militæret, offentlige stillinger, muligheten til å få offentlig autorisasjon eller bevilgning og retten til å ha sjefstilling og tillitsverv. Tapet av almen tillit kunne også brukes som alternativ til fengselstraff. Dette ble av departementet sett på som en straff som rammet nesten like hardt som fengsel i tillegg til at staten ville få mindre utgifter som følge av at fengselsoppholdet falt bort. Det var heller ikke realistisk at alle medlemmer av NS skulle sone fengselstraffer samtidig.¹²⁶

Ledelsen av hjemmefronten ønsket endringer i anordningen av 1942. Den ble da avløst av landssvikanordningen av 1944. Dette var et utformet som et alternativ til straffebestemmelsene i

---

121 Solem: *Landssvikeranordningen*: Oslo 1945 s.7

122 Andenæs: *Det vanskelige oppgjøret*. 3. utgave Oslo 1998 s.127

123 Solem: *Landssvikeranordningen*: Oslo 1945 s.7-8

124 Andenæs: *Det vanskelige oppgjøret*. 3. utgave Oslo 1998 s.127

125 Andenæs: *Det vanskelige oppgjøret*. 3. utgave Oslo 1998 s.136-137

126 Andenæs: *Det vanskelige oppgjøret*. 3. utgave Oslo 1998 s.138

straffelovens kapittel 8 og 9. Hjemmefronten mente at straffeloven ikke var tilstrekkelig når det gjaldt økonomiske reaksjoner som følge av landssvik. Ifølge dem hadde det vokst frem et folkekrav om at landssvikene måtte straffes både ved tap av frihet og økonomisk straff.

Landssvikanordningene gav også domstolene mer fleksibilitet. Domstolene fikk muligheten til å bruke bøter og korte fengselstraffer i mindre alvorlige tilfeller, rettighetstapet kunne begrenses og det ble mulig å fritta for straff. Dette gjaldt om handlingen ble utført under tvang, alder under 18 år, et medlem av NS som hadde drevet motstand og for de som bare var arbeidere eller hadde en lavere funksjonærstilling. Den maksimale straffen på dommen måtte være under 3 års frihetsstraff.¹²⁷

3.3 Forberedelsen av rettsoppgjøret – Rettergang i landssvikersaker

Med et såpass stort omfang som rettsoppgjøret etter okkupasjonen hadde var det naturlig å forenkle deler av de vanlige rettergangsreglene. Både antallet saker som påtalemyndighetene skulle igjennom og en økning av vanlig kriminalitet under krigen gjorde arbeidet vanskelig. En stor utskiftning innenfor politi og påtalemyndighet var også nødvendig. Man måtte også komme i gang for å skape ro i samfunnet og unngå at personer tok loven i egne hender. I tillegg skulle man sørge for at hurtigheten ikke gikk på bekostning av rettsikkerheten. Dette førte frem til de provisoriske anordningene av 16. februar 1945 om rettergang i landssvikersaker.¹²⁸

Anordningene brukte et utkast fra Hjemmefrontutvalget som hovedgrunnlag. Justisdepartementet mente at disse gikk for langt i sin prioritering av en rask og effektiv rettsprosess og ble derfor erstattet av loven om rettergang i landssviksaker av 21. februar 1947 som var basert på landsvikeranordningen. Denne loven gikk ut på at vanlige prosessregler skulle gjelde, bortsett fra de unntak som anordningen gav. Det ble vurdert å lage en særdomstol for hele landet som skulle behandle landsvikersaker og ordningen fikk en provisorisk anordning i 1943. Dette gikk man bort fra etter krigen på grunn av særdomstolers dårlige rykte. Vanlige domstoler skulle derfor behandle sakene.¹²⁹

Det ble også fremholdt at rettergangen ikke på noen måte måtte bli mistenkt for å være laget for å domfelle personer for enhver pris. Ellers så fungerte rettsprosessen som vanlig. De alvorligste sakene ble sendt direkte til lagmannsretten, mens de mindre var herreds og byrettenes ansvar.

Grensen ble satt sånn at om det ble reist tiltale med en straff som var over 3 år etter § 86 så gikk

---

127 Andenæs: *Det vanskelige oppgjøret*. 3. utgave Oslo 1998 s.138-139

128 Andenæs: *Det vanskelige oppgjøret*. 3. utgave Oslo 1998 s.94

129 Andenæs: *Det vanskelige oppgjøret*. 3. utgave Oslo 1998 s.95

saken til lagmannsretten. Var straffen under 3 år så gikk saken til herreds- eller byretten. På grunn av sprengt kapasitet ble dette senere endret til at straffen måtte være over 8 år for å gå til lagmannsretten. Sakene som gikk for herreds- og byretten hadde en juridisk dommer og to domsmenn som avgjorde skyld og straff. Lagmannsretten i landssvikersakene var sammensatt av 3 fagdommere og 4 domsmenn som sammen avgjorde skyldspørsmålet. Skulle avgjørelsen bli fellende i lagmannsretten trengtes minimum fem av syv stemmer. Lagmannsrettens sammensetning var i vanlige saker 10 lekdommere som avgjør skyld og tre fagdommere som avgjør straff.¹³⁰

En annen endring som kom som følge av anordningene om landssvik var utvidelsen av å avgjøre saken ved forelegg. Til vanlig kunne forelegg kun brukes i saker som gav en fengselstraff på mindre enn et år. Man tok bort denne begrensningen. Forelegg kunne vedtas i alle tilfeller der straffen var bot og rettighetstap. Dette kunne være enten alene eller sammen med krav om inndragning og erstatning. Ordningen skulle luke bort mindre saker som man regnet med at den skyldige antageligvis ville få bort i stillhet. Senere kunne også fengselstraff i mindre enn et år vedtas ved forelegg.¹³¹

Det var dommerens ansvar at den siktede hadde forståelse for straffen som ble gitt når den straffede godtok forelegget. Vedtakelsen av en straff på denne lengden gjør at denne ordningen kom i konflikt med grunnlovens § 96. Den sier at ingen kan straffes uten dom. Bruken av forelegg skapte uenighet av flere grunner. På den ene siden så var lovligheten usikker i forhold til grunnloven, men foreleggene ble også kritisert av dem som mente at straffereaksjonen var for mild.¹³²

For å ikke overbelaste lagmannsretten ble det bestemt at en dom fra herreds- eller byretten bare kunne overprøves i lagmannsretten om høyesterett mente det var sannsynlig at spørsmål om skyld var uriktig avgjort. Om det gjaldt saksbehandlingen, lovanvendelsen eller straffeutmålingen så kunne alle dommer bli prøvd av høyesterett. På grunn av det store antallet arresterte så fastsatte rettergangsansordningene at fremstillingen for forhørsretten skulle skje etter 14 dager i motsetning til dagen etter arrestasjonen som straffeprosessloven krever.¹³³

Når det gjaldt forsvarer så fungerte dette etter den tids regler. Den tiltalte hadde kun krav på en offentlig forsvarer når saken kom til hovedforhandling. Under etterforskningen hadde man ikke

---

130 Andenæs: *Det vanskelige oppgjøret*. 3. utgave Oslo 1998 s.96-97

131 Andenæs: *Det vanskelige oppgjøret*. 3. utgave Oslo 1998 s.99

132 Andenæs: *Det vanskelige oppgjøret*. 3. utgave Oslo 1998 s.99

133 Andenæs: *Det vanskelige oppgjøret*. 3. utgave Oslo 1998 s.100

krav på en oppnevnt forsvarer. Det var mulig å velge en spesifikk forsvarer så lenge det ikke fantes grunner for at dette ikke var tilrådelig og man hadde rett til å engasjere en privat forsvarer under etterforskningen. På grunn av sakens natur så man det som en mulighet at forsvarere ville unngå å ta landssvikersaker. Anordningen gav derfor retten en mulighet til å oppnevne alle som drev med sakførervirksomhet til forsvarere om dette behøvdes.¹³⁴

3.4 Omfanget av rettsoppgjøret

Paragrafene var som sagt fleksibelt utformet for å kunne gi straff i saker der forholdet ble regnet som utilbørlig uansett størrelse. Dette førte til at rettsoppgjøret fikk et enormt omfang. Det ble gjort en forhåndsberging som lå på rundt 50.000 saker. Dette stemte ganske greit om man bare regnet med antall personer som fikk en eller flere former for straff, men antallet saker som måtte etterforskes var mye høyere.¹³⁵ Totalt 92.000 norske menn og kvinner ble etterforsket for forhold under okkupasjonen. Det totale antallet saker som ble innrapportert var nesten 99.000. Av disse sakene ble det i 46.000 saker gitt en eller flere former for straff på grunn av landssvik.¹³⁶

Rundt halvparten av sakene gjaldt medlemskap i Nasjonal Samling. Rundt 10.000 av forholdene gjaldt personer som hadde et aktivt medlemskap enten i hirden eller lignende organisasjoner. Mer enn 7.000 saker var angående aktive tillitsverv og stillinger i enten NS eller bedrifter og organisasjoner som var nazifiserte. 16.000 saker omhandlet økonomisk landssvik.¹³⁷ Av de 46.000 sakene der det ble gitt straff fikk 18.000 fengselstraff enten alene eller i tillegg til bot og rettighetstap. Rundt 1000 av fengselstraffene var betinget. 28.000 fikk bot, rettighetstap eller begge. I 5000 saker ble det foreslått straffskyld, men påtalen ble unnlatt på grunn av ubetydelighet eller spesielle omstendigheter. Det ble frifunnet rundt 1500 personer ved dom.¹³⁸

Når det gjaldt sakene som gav fengselstraff så var ca. 4500 av dem over 3 år. Rundt 600 av dem hadde en dom på over 8 år. 72 personer fikk livstid i fengsel. Det ble til slutt gitt en dom om dødsstraff til 30 personer. Disse tallene gjaldt idømte straffetider. De faktiske soningstidene var mye kortere. Fangetallet gir en pekepinne over lengden på soningstidene. Fangetallet var omtrent 4000 tre år etter frigjøringen. Dette sank til 150 etter seks år. Dette viser at det var få personer som måtte sone lange fengselstraffer. Landsvikersakene gikk mest ut over kapasiteten til politi og domstoler.

---

134 Andenæs: *Det vanskelige oppgjøret*. 3. utgave Oslo 1998 s.101

135 Andenæs: *Det vanskelige oppgjøret*. 3. utgave Oslo 1998 s.187

136 Ellingsen: *Krigsprofitørene*. Oslo 1993 s.125

137 Ellingsen: *Krigsprofitørene*. Oslo 1993 s.125

138 Andenæs: *Det vanskelige oppgjøret*. 3. utgave Oslo 1998 s.187

For å gi en pekepene på omfanget så kan man se på antallet domfelte før krigen. Det årlig antallet domfelte for forbrytelser lå på ca. 4000. Behandlingen av 92.000 saker i tillegg til det gjennomsnittlige måtte ha krevd mye ressurser.¹³⁹

Et annet viktig skille var at retten ikke valgte å etterforske enkeltarbeidere. Du stod bare i fare for å kunne dømmes for landssvik om du dannet et arbeiderlag av flere arbeidere eller var en selvstendig næringsdrivende. Det var omtrent 100.000 til 150.000 som tok arbeid for tyskerne under krigen. Disse hadde forskjellige motiver. Høyere lønninger lokket nok en del arbeidere, men det var også mange som ble tvangssendt eller som ikke hadde mulighet til å ta annet arbeide. Hadde retten gått inn for å etterforske alle de vanlige arbeiderne så ville dette ha ført til at rettsoppgjøret hadde tatt enda lengre tid. Dette var adressert i landssvikeranordningen der det stod at man ikke kunne sette en stor del av det norske folk på tiltalebenken.¹⁴⁰

I tillegg til det enorme antallet nye saker så var det et annet problem. Politiet var nødt til å reorganisere seg som følge av krigen og en stor del av politiet og påtalemyndighetene ble avsatt. Dette var nødvendig fordi rundt halvparten i politiet ble medlem av NS.¹⁴¹ Disse ble som oftest erstattet av nye folk uten erfaring. Antallet personer som arbeidet med rettsoppgjøret var fra slutten av 1945 rundt 5000 personer. Dette sank til rundt 2000 personer i slutten av 1947. Behandlingen av sakene tok også mye lengre tid enn man trodde rett etter frigjøringen. Oppgjøret ble beregnet til å ta rundt ett år, men både antallet saker og lang behandlingstid førte til at dette ble urealistisk. Man gikk ut ifra at når man hadde skapt en presedens så ville sakene kunne behandles nærmest automatisk. Dette viste seg vanskelig fordi de fleste sakene hadde sine egne unike momenter som kunne være formildende eller skjerpene. På ett år var omtrent en tredjedel ferdigbehandlet.¹⁴²

3.5 Forskjellige typer samarbeid – Hva ble regnet som utilbørlig?

Rettsoppgjøret etter krigen hadde med hjemmel i §86 som mål å straffe personer som ytet fienden bistand. Hvor skulle skillet gå? Skulle alle som tok en form for arbeid for tyskerne straffes?

Paragrafen siktet seg inn på rettstridig bistand. Hva som skulle defineres som rettstridig viste seg å bli langt vanskeligere en antatt. Det skulle defineres en grense mellom akseptabelt økonomisk samarbeid og utilbørlig arbeid. I tillegg til uklare juridiske grenser så hadde staten Norge også et

---

139 Andenæs: *Det vanskelige oppgjøret*. 3. utgave Oslo 1998 s.187-188

140 Ellingsen: *Krigsprofitørene*. Oslo 1993 s.128

141 Kroglund: *Hitlers norske hjelpere*. Oslo 2017 s. 15

142 Andenæs: *Det vanskelige oppgjøret*. 3. utgave Oslo 1998 s.188

problem med politistyrken. De manglet kompetansen til å etterforske kompliserte økonomiske saker. I tillegg ble som nevnt en stor del av politistyrken avsatt etter frigjøringen.¹⁴³

Nina Drolsum Kroglund skilte mellom fire typer samarbeid mellom nordmenn og okkupasjonsmakt i boken *Hitlers norske hjelpere*. Den første kategorien var det administrative samarbeidet. Dette gjaldt blant annet ansatte i stat og kommune som var byråkratiske stillinger som holdt hjulene i gang. Det måtte samarbeides med tyskerne om samfunnets viktigste funksjoner skulle opprettholdes. Ingen ble dømt for denne type samarbeid så lenge personen ikke var NS medlem. Dette gjaldt også kategori nummer to som er det politiske samarbeidet. Denne kategorien dekket samarbeidet som oppstod mellom folkevalgte politikere og Tyskland. Det måtte forhandles om avtaler og samarbeid for å unngå en verre situasjon. Som eksempel henviste Kroglund til riksrådsforhandlingene i 1940.¹⁴⁴

De to første av Kroglunds kategorier førte ikke automatisk til en landssviksak. Det gjorde kategori tre som er ideologisk samarbeid. Dette var samarbeidet som oppsto mellom Nasjonal Samling og okkupasjonsmakten. Det som skilte ideologisk samarbeid fra politisk samarbeid var at NS via okkupasjonsmakten fikk muligheten til å utøve sitt politiske program. Dette var ikke et nødvendig politisk samarbeid, men et parti som via okkupasjonsmakten tvang sin ideologi på flertallet. Samarbeid av denne typen ble straffet strengt. Landssvikanordningen ble opprinnelig laget for å gå etter medlemmer av NS.¹⁴⁵

Den siste formen for samarbeid var det økonomiske samarbeidet. Dette gjaldt nordmenn som tok arbeid for tyske arbeidsgivere og arbeidet på tyske arbeidsplasser. Av de ulike formene for samarbeid er dette den mest uklare når det gjelder spørsmålet om utilbørighet. Det ble i enkelte saker utdelt straff, men de fleste av sakene endte opp som henlagt.¹⁴⁶ Jeg vil gå litt dypere inn i kategoriene ideologisk og økonomisk landssvik. Det gjør jeg fordi det var disse samarbeidsformene som førte til en landssviksak. Saken mot A/S Sambygg er en økonomisk landssviksak, men man ser i løpet av etterforskningen at det letes etter bevis om direktørene var medlem eller støttet NS.

---

143 Andenæs: *Det vanskelige oppgjøret*. 3. utgave Oslo 1998 s.156

144 Kroglund: *Hitlers norske hjelpere*. Oslo 2017 s. 14

145 Kroglund: *Hitlers norske hjelpere*. Oslo 2017 s. 14

146 Kroglund: *Hitlers norske hjelpere*. Oslo 2017 s. 15

3.6 Ideologisk landssvik

Avgrensningen som gis av Kroglund når det gjaldt ideologisk samarbeid var medlemskap i NS. Medlemskapet ble regnet som landssvik. Når det gjaldt antallet saker som omhandlet ideologisk landssvik så var dette rundt halvparten av dem. NS fikk muligheten til å innføre deres politikk med hjelp av tyskerne. For å gi en pekepinne på hvor få som ønsket dette kan man gå tilbake til stortingsvalgene i 1933 og 1936. Der fikk NS ifølge statistisk sentralbyrå 2,26% stemmer i 1933 og 1,83% i 1936. Dette var da et parti som man trygt kunne si at den gjennomsnittlige nordmann ikke ønsket skulle sitte i en maktposisjon.¹⁴⁷

Rekkevidden til §86 ble avgjort av et stort antall rettsavgjørelser. Dette gjaldt både hva som regnes som bistand til fienden og når bistanden kunne kalles utilbørlig. Når det gjaldt medlemskap i partiet NS så kunne det straffes etter en bestemmelse i landsvikeranordningen som brukte § 86 som grunnlag. Flertallet i høyesterett mente at NS som parti støttet fienden. Et medlemskap tilsvarte da å ha gitt fienden bistand og fikk en strafferamme etter § 86 som var 3 år til livstid.¹⁴⁸

Bestemmelsen av § 98 rammet også medlemmene av NS. Norge skulle endres, i strid med viljen til flertallet av folket og med tysk hjelp om til en førerstat. Endringen av Norge til en førerstat var en del av partiets målsetninger. Det ble derfor mulig å si at medlemmene bevist prøvde å forandre rikets statsforvaltning som var lovbruddet som paragrafen straffet. Denne paragrafen ble i praksis bare brukt mot lederne av NS.¹⁴⁹

Overgrep som ble begått av partiet NS reiste spørsmål om hvordan rettstaten skulle vurdere hvert enkelt medlem av partiorganisasjonen. Løsningen kunne sies å være enestående i verdenshistorien. Alle av NS sine 55000 medlemmer ble gjort ansvarlig for NS-ledelsens handlinger. Noen grunner til dette var blant annet paragrafene 86 og 98.¹⁵⁰ § 25 i landssvikanordningen sa også at medlemmer av NS svarer en for alle, alle for en når det gjaldt rettstridige handlinger.¹⁵¹ Men i henhold til norsk strafferett var strafferammene for alvorlige forbrytelser stort sett de samme for medvirkning som de var for å utføre hovedgjerningen.¹⁵² Man hadde derfor muligheten til å dømme alle som var medlem av partiet NS.

---

147 Wessel-Berg, Bjørnstad: *Stortingsvalget 1936*, Oslo 1937 s.136

148 Andenæs: *Det vanskelige oppgjøret*. 3. utgave Oslo 1998 s.128-129

149 Andenæs: *Det vanskelige oppgjøret*. 3. utgave Oslo 1998 s.135

150 Dahl, Sørensen: *Et rettferdig oppgjør?* 2004, Oslo s.93-94

151 Solem: *Landssvikeranordningen*: Oslo 1945 s.86

152 Dahl, Sørensen: *Et rettferdig oppgjør?* 2004, Oslo s.93-94

Nordmenn etter okkupasjonen reagerte på NS medlemskapet med stor fordømmelse. Grunnene til dette var blant annet at de fleste ikke støttet Quislings statskupp 9. april. NS ble også det eneste tillatte partiet etter 25. september 1940. Som eksempel på hvordan NS ble sett på kan man se på betydningen av ordet Quisling. Dette ble synonymt med forræder. Medlemmene av partiet ble også sett på som tyskervennlige og dette ble ikke tatt godt imot etter okkupasjonen. NS styret ble også sammenlignet med Hitlers styre. Statspolitiet begikk overgrep mot befolkningen og det ble avsagt dødsdommer med NS sin velsignelse. Partiet støttet også Hitlers nasjonalsosialisme. Dette var grunner som gjorde at man ville dømme alle medlemmer av partiet NS uten å sette seg inn i deres motiver for medlemskapet.¹⁵³

3.7 Økonomisk Landssvik

Rundt 20% av dem som ble etterforsket for økonomisk landssvik fikk en form for straff. Etterforskning og straff for profitørvirksomhet var langt sjeldnere enn straff for ideologisk landssvik.¹⁵⁴ Dette gjaldt i ca. 16.000 saker der økonomisk landssvik var hovedspørsmålet. Dag Ellingsen i boken *Krigsprofitørene og rettsoppgjøret* gav to grunner som kan forklare hvorfor de økonomiske landssvikerne hadde mindre sannsynlighet for å bli straffet. Det var at økonomisk landssvik ble behandlet mildere enn ideologisk landssvik og at det var enklere å gå etter feil personer i en økonomisk straffesak. Begrepet utilbørlig ble vanskeligere å bruke om arbeid for okkupasjonsmakten i forhold til et NS-medlemskap. Ved de groveste forholdene ble straffelovens § 86 brukt.¹⁵⁵

Loven av 21. februar 1947 ble også brukt i tilfeller av økonomisk landssvik.

Landssvikeranordningen paragraf 2 nr. 3 kan sies å være den viktigste i slike saker. Den straffet personer som etter 8. april 1940 hadde «utført eller deltatt i ervervsmessig virksomhet for fienden på slik måte eller under slike omstendigheter at forholdet måtte anses utilbørlig.» Utilbørlig ble tidligere definert i landssvikanordningen, men ble senere strøket fordi vilkårene var dårlig utformet. Istedenfor ble det gjort en helhetlig vurdering av virksomheten som avgjorde om forholdet ble sett på som utilbørlig.¹⁵⁶

---

153 Kroglund: *Hitlers norske hjelpere*. Oslo 2017 s. 295-296

154 Kroglund: *Hitlers norske hjelpere*. Oslo 2017 s. 69

155 Ellingsen: *Krigsprofitørene*. Oslo 1993 s. 125-126

156 Ellingsen: *Krigsprofitørene*. Oslo 1993 s. 126

Begrepet utilbørlig hadde fungerende ytterpunkter. Om man hadde blitt ufrivillig rekvirert i henhold til folkeretten så skulle man ikke få straff. Prøvde du å utnytte situasjonen til din fordel med å tjene penger på krigsviktig arbeid for okkupasjonsmakten så ble dette regnet som utilbørlig. Problemet var alt som kunne være i mellom. Dette skapte store gråsoner som jussen måtte ta stilling til. Det var lettere å gi en dom om den totale virksomheten ble sett på som utilbørlig. Hadde man tatt arbeid som ikke var krigsviktig var det vanskeligere å avgjøre.¹⁵⁷

Det var fire viktige momenter som retten vurderte når den skulle ta stilling til en økonomisk landssvikersak. Dette er momenter som først blir brukt av Johs Andenæs og senere brukt av Dag Ellingsen.¹⁵⁸ Moment en er om arbeidet kunne betegnes som krigsviktig. Hvor krigsviktig arbeidet var ble også vurdert. Arbeid på festninger eller en flyplass var verre enn veier og kraftanlegg. Moment nummer to er om arbeidet var frivillig. Innenfor dette ble det skilt mellom om arbeidet ble tatt under press eller om den siktede selv hadde tatt initiativet. Frivillig arbeid ble dømt strengere.¹⁵⁹

Moment tre er om arbeidet ble utført av et gammelt eller nytt firma. Enkelte firma måtte ta arbeid for å få det til å gå rundt. Dette ble sett på som formildende i forhold til å starte et nytt firma under krigen for å ta tyskerarbeid. Det siste momentet handler om når arbeidet ble påtatt. Ble arbeidet tatt tidelig var dette formildende fordi det under den første tiden hadde vært stor usikkerhet over hvordan man skulle forholde seg til okkupasjonsmakten. Ble arbeidet tatt senere og da spesielt etter 1942 (landssvikanordningene) så var dette en faktor som gav strengere straff. Ideelt sett så skulle man bruke perioden 1940-42 på å avvikle kontrakter som ble inngått med okkupasjonsmakten. Mot slutten av krigen mente retten at næringsdrivende burde forstå hvilket arbeid som var utilbørlig.¹⁶⁰

Når det gjaldt straff så hadde retten muligheten til å gi de samme sanksjonene som ved ideologisk landssvik. Dette gjaldt også tapet av rettigheter, men som regel var det ikke like omfattende. For økonomisk landssvik var tapet av stemmeretten og retten til å utføre verneplikten de vanligste sanksjonene og lengden på straffen var som regel under 10 år. I 1949 ble landssvikerloven myket opp. Personer med mindre dommer fikk da tilbake stemmeretten.¹⁶¹

Det ble også dannet et eget organ for å ta hand om økonomiske landssvikersaker. Dette var Erstatningsdirektoratet som skulle ta hand om den praktiske delen av oppgjøret. Direktoratets

---

157 Andenæs: *Det vanskelige oppgjøret*. 3. utgave Oslo 1998 s. 159

158 Andenæs: *Det vanskelige oppgjøret*. 3. utgave Oslo 1998 s. 159

159 Ellingsen: *Krigsprofitørene*. Oslo 1993 s. 127

160 Ellingsen: *Krigsprofitørene*. Oslo 1993 s. 125,205

161 Ellingsen: *Krigsprofitørene*. Oslo 1993 s.128

hovedoppgave var å inndra ulovlig fortjeneste fra utilbørlig kollaborasjon med fienden. Et problem organet sto ovenfor var at fortjenesten kun kunne inndras om forholdet ble sett på som utilbørlig. Ble den ikke ansett som utilbørlig stod den etterforskede igjen med profitten. Her var det mange gråsoner. Et utvalg sammensatt av justisdepartementet klarte ikke å finne rettferdige skillelinjer. Man satt tilslutt igjen med at det kun var utilbørlig fortjeneste som skulle inndras.¹⁶²

3.8 Landssviksaken mot Sambygg ble avgjort ved forelegg

Her passer det å ta opp utfallet av landssviksaken mot Sambygg. Utfallet var at saken mot firmaet Sambygg ble avgjort ved forelegg. Jeg vil derfor analysere denne situasjonen ved å bruke den tidligere nevnte forskningslitteraturen. Det første som må forklares er hva et forelegg er. Et forelegg var et alternativ som påtalemyndighetene kunne skrive ut istedenfor å at saken gikk til retten. Dette ble ofte brukt i saker der bot eller inndragning eneste straff. En viktig forutsetning var at påtalemyndighetene måtte mene at den siktete hadde begått et lovbrudd. Dette gjaldt ikke den som vedtok forelegget og en vedtagelse behøvde ikke å bety det samme som å erkjenne straffskyld. Påtalemyndighetene kunne blant annet bruke forelegg for å spare rettssystemet for unødvendig mange saker mens en siktet kunne vedta forelegget for å få saken raskt avgjort om det var ønskelig.¹⁶³

Når det gjaldt forelegget mot Sambygg så var dokumentet utferdiget av Bergen politikammer den 1. oktober 1948 og vedtatt av Sambyggs direksjon dagen etter. Firmaet ble forelagt inndraging etter landssvikloven av 21. februar 1947 og saken var da avgjort relativt tidelig etter at lovgrunnlaget ble fastsatt.¹⁶⁴ Bruken av landssvikloven som rettsgrunnlag vil si at vanlige rettsprosesser gjaldt bortsett fra de ulike unntakene som landssvikloven gav muligheten for. Unntakene var blant annet muligheten til å være mer fleksible når det gjaldt bøter og inndragning og muligheten til å gi tap av rettigheter som straff. Bruken av forelegg kan også si noe om straffeutmålingen. Forelegg kunne brukes i saker forholdet tilsvarte under tre års frihetsstraff. Straffen i denne landssviksaken er derfor nødt til å være under grensen på tre år.¹⁶⁵ Siden dette forelegget bare gjaldt firmaet er tapet av rettigheter ikke brukt, men det brukes i foreleggene som går på direktørene personlig.¹⁶⁶ Sambygg ble etter § 15 jfr § 14 til en inndragning på kr. 500.000. § 14 gjaldt inndragning for forhold som

---

162 Ellingsen: *Krigsprofitørene*. Oslo 1993 s.129-130

163 SNL (2021) Forelegg

164 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Forelegg utferdiget av Bergen politikammer den 1. oktober 1948. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

165 Andenæs: *Det vanskelige oppgjøret*. 3. utgave Oslo 1998 s.97

166 Se kapittel 6

straffes etter § 2 og i dette tilfellet punkt tre i denne paragrafen. Det vil si at Sambygg ble forelagt en inndragning på grunn av utilbørlig næringsvirksomhet for fienden.¹⁶⁷

3.9 Kritikk av rettsoppgjøret

Hvordan ble rettsoppgjøret sett på rett etter krigen? Etter okkupasjonen så var det to forskjellige syn på hvordan man skulle forholde seg til oppgjøret. Disse synene fikk navnene isfronten som ønsket et strengt oppgjør og silkefronten som ønsket et noe mildere oppgjør. Isfronten var aggressiv mot de fleste som hadde støttet tyskerne. Dette synet hadde den største delen av opinionen etter krigen. Det var fokus på at næringsdrivende ikke skulle slippe billig unna.¹⁶⁸

Kritikken av oppgjøret bør deles opp i to deler. Kritikk av rettsprosessen mot de som samarbeidet ideologisk og kritikk av rettsprosessen mot de som samarbeidet økonomisk med okkupasjonsmakten. Konsekvensen av straffen mot de ideologiske landssvikerne førte til en utrenskning av en politisk retning via straff og dom. Dette skapte en gruppe nordmenn som havnet nederst i samfunnet. Fangebehandlingen og behandlingen mot «tyskertøsene» har også vært områder som ble kritisert i ettertiden.¹⁶⁹ Ved å gå igjennom forsvarskrifter fra oppgjøret har Dahl og Sørensen kommet frem til to innvendinger som går igjen. Det er at oppgjøret var grunnlovsstridig og at lovanvendelsen var brukt feil.¹⁷⁰

At rettsoppgjøret var grunnlovsstridig går ut på at landssvikanordningen av 1944 ble gitt tilbakevirkende kraft siden NS medlemskap fra 9. april 1940 ble ulovlig. Dette gikk imot grunnloven § 97 som forbyr lover med tilbakevirkende kraft. At NS medlemmer svarte alle for en og en for alle ble også kalt grunnlovsstridig. Grunnen var at § 104 forbyr tap av jord og bolig som straff. Samtlige medlemmer av NS ville gå konkurs om de var ansvarlige for erstatningen til hvert enkelt medlem.¹⁷¹ Dahle og Sørensen mente at selv om NS var et kollaborasjonsparti så betydde ikke dette at all kollaborasjon som medlemmene foretok var straffbar. De problematiserte også bruken av kollektiv skyld fordi vi i dag gir friheten til å ha individuelle politiske meninger stor

---

167 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Forelegg utferdiget av Bergen politikammer den 1. oktober 1948. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

168 Ellingsen: *Krigsprofitørene*. Oslo 1993 s.168

169 Eriksen, Halvorsen: *Norge i krig, bind 8 Frigjøring*. 3.opplag. Oslo s.256

170 Dahl, Sørensen: *Et rettferdig oppgjør?* 2004, Oslo s.108

171 Dahl, Sørensen: *Et rettferdig oppgjør?* 2004, Oslo s.108

verdi.¹⁷² At man først fikk tilgang til en offentlig forsvarer når saken var kommet til hovedforhandlinger kunne også kritiseres.¹⁷³

Som argument for gjennomførelsen mente både hjemmefronten og eksilregjeringen at det måtte tas et kollektivt oppgjør med partiet på grunn av krigssituasjonen. Det måtte tas ekstreme løsninger for å forhindre ekstreme situasjoner. Myndighetene så for seg situasjoner med lynsjing og selvtekt som kom til å true rettstaten. Man kunne ikke forutse hvordan folket kom til å reagere.¹⁷⁴

Når det gjaldt oppgjøret med det økonomiske landssviket så var situasjonen annerledes. Sakene var som sagt kompliserte. Å trekke grenser mellom tilbørlig ut utilbørlig viste seg å være vanskelig. Dette førte til at oppgjøret med de økonomisk landssvikene har blitt kritisert for å være for mildt. Lengden på etterforskningen førte også til at de som ble dømt senere fikk mildere straffer enn de som ble dømt tidligere i oppgjøret. Blant annet så førte lengden til at forsvarerne fikk bygge opp et solid forsvar. De siktede var også ofte viktige personer i næringslivet. Dette begrenset hvor lenge man ville ha dem borte fra samfunnet.¹⁷⁵

Et forsvar for entreprenørene var at næringslivet ikke var forberedt på okkupasjon. Når Tyskland okkuperte Norge 9. april 1940 så stod næringslivet uten sine faste kunder, men fikk en okkupasjonsmakt som hadde et enormt behov for entreprenører, materialer og arbeidsfolk. Norske myndigheter ønsket også å holde hjulene i gang for å forhindre arbeidsløshet. Entreprenørene var derfor nødt til å legge ned virksomhetene eller samarbeide.¹⁷⁶ Et annet kritisert forhold var at de store firmaene var de som hadde mulighet til å ta arbeid som ble ansett som mindre krigsviktig. De var store nok til å bygge kraftverk istedenfor flyplasser og festninger. Ellingsen kommer med en hypotese om at lovgiverne ikke satte seg inn i markedssituasjonen for de små entreprenørene. Dette førte til at de store firmaene ble favorisert.¹⁷⁷

3.10 Konklusjon

Hva var rettsgrunnlaget som rettsoppgjøret baserte seg på? Rettsgrunnlaget i de alvorligste tilfellene baserte seg på straffeloven av 1902. Denne loven inneholdt lover som skulle straffe forbrytelser mot

---

172 Dahl, Sørensen: *Et rettferdig oppgjør?* 2004, Oslo s.117

173 Andenæs: *Det vanskelige oppgjøret*. 3. utgave Oslo 1998 s.180

174 Dahl, Sørensen: *Et rettferdig oppgjør?* 2004, Oslo s.117

175 Ellingsen: *Krigsprofitørene*. Oslo 1993 s.155-156

176 Ellingsen: *Krigsprofitørene*. Oslo 1993 s.201

177 Ellingsen: *Krigsprofitørene*. Oslo 1993 s.204

statens selvstendighet i krigstid. De to viktigste paragrafene som ble brukt i rettsoppjøret fra straffeloven er § 86 og § 98. § 86 var hovedbestemmelsen under rettsoppjøret og straffer dem som yter fienden bistand. Lovens formulering var fleksibel og kunne brukes i de fleste tilfeller der det var gitt okkupasjonsmakten ulovlig bistand. § 98 straffet den som ved ulovlige midler prøvde å forandre Norges statsforvaltning.

Det ble under krigen påpekt at å bare bruke straffeloven som rettsgrunnlag var problematisk. Dette ville føre til de som hadde mindre alvorlige forhold kunne slippe å bli straffet for sine handlinger. Derfor ble landssvikeranordningene utformet. Den første iterasjonen kom den 22. januar 1942 og hadde som mål å straffe medlemmer av NS, Nazistisk hird og andre organisasjoner. Anordningene gjorde at medlemskapet i disse organisasjonene ble regnet som fiendtlig bistand og dermed straffbart. Det ble også opprettet nye straffemuligheter som tap av ulike rettigheter og bøter i tillegg til straffeloven. De nye straffene skulle være et alternativ til fengsel for å spare ressurser. Den andre iterasjonen kom i 1944 etter ønske av hjemmefrontens ledelse. De mente at de tidligere anordningene ikke var tilstrekkelige når det gjaldt økonomiske reaksjoner angående landssvik. Anordningene var utformet som et alternativ til straffeloven og gav domstolene stor fleksibilitet når det gjaldt straffeutmåling i saker der dommens straff var under tre års fengsel. Var straffeutmålingen over dette gjaldt straffeloven. Reglene om rettergang ble også forenklet for å skape en mer effektiv rettsprosess med den provisoriske anordningen av 16. februar 1945. Spørsmålet om rettsgrunnlaget for mindre alvorlige landssviksaker kulminerer med loven av rettergang i landssviksaker av 21. februar 1947. Kort fortalt gikk loven ut på at vanlige rettsprosesser skulle gjelde bortsett fra de unntakene som ble gitt i landssvikeranordningene.

Hvor stort var rettsoppjøres omfang? Den fleksible utformingen og muligheten for å straffe flere mindre alvorlige forhold på grunn av landssvikeranordningene førte til at rettsoppjørets omfang var enormt. Spesielt lovgrunnlaget som sørget for at passivt NS medlemskap automatisk førte til en landssviksak. Det totale antallet saker var nesten 99.000 og det ble gitt en eller flere former for straff i 46.000 saker. Når det gjaldt økonomisk landssvik så fikk omtrent 20% av de som ble etterforsket en form for straff. Dette var sakene med økonomisk landssvik som hovedspørsmål og gjaldt omtrent 16.000 saker. At økonomisk landssvik ble behandlet mildere enn ideologisk landssvik og at feil personer ble etterforsket var mulige forklaringer på det lave antallet straffede i økonomiske landssviksaker

Hva menes med økonomisk landssvik? Økonomisk landssvik handlet om det samarbeidet som oppstod mellom okkupasjonsmakten og den okkuperte. Det var flere former som var nødvendige for at landet skulle holdes i gang. Dette gjaldt også det økonomiske samarbeidet med okkupasjonsmakten. Ikke alle former for økonomisk samarbeid ble vurdert som landssvik i rettsoppgjøret. Ble man rekvirert i henhold til folkeretten fikk man ikke straff. Økonomisk landssvik handlet mest om de som prøvde å utnytte okkupasjonen til å tjene penger og da spesielt på å ta krigsviktige arbeider for okkupasjonsmakten. Her var det store gråsoner mellom hva som var tilbørlig og utilbørlig og dette førte til at de økonomiske landssviksakene hadde stor kompleksitet. Andenæs mener det var fire momenter som retten brukte når den skulle vurdere om et arbeid var potensielt utilbørlig. Momentene er hvor krigsviktig arbeidet var, var arbeidet påtatt frivillig, ble det utført av et gammelt eller nytt firma og ble arbeidet påtatt tidelig eller sent under okkupasjonen. Ble arbeidet regnet som utilbørlig så kunne personene dømmes for økonomisk landssvik. Et forbehold som er viktig er at dette gjelder entreprenører og eiere av firmaer. De vanlige arbeiderne på tyske anlegg ble som regel ikke straffet.

Kapittel 4 Driften av A/S Sambygg

A/S Sambygg var i drift fra mars 1941 til april 1945. I dette kapitlet skal jeg gi en oversikt over mulige utilbørlige sider ved firmaets virksomhet. De mulige utilbørlige sidene skal vurderes etter Andenæs sitt syn på hva retten i etterkrigsoppgjøret vurderte som utilbørlig. Andenæs hadde selv en rolle som høyesterettsdommer under rettsoppgjøret i en del av 1946.¹⁷⁸ På grunn av dette mener jeg at hans definisjon av begrepet er riktig å bruke om de ulike sidene ved Sambygg. Jeg skal gå igjennom de utenlandske interessene i Årdal, stiftelsen og driften av selskapet og diverse forhold som gjelder arbeiderne. De utenlandske interessene er hovedsakelig Nordag som har det tyske ansvaret for byggingen av anlegg tilknyttet produksjonen av aluminium. For å belyse dette skal jeg analysere kildemateriale fra landssviksaken. Kapitlet har et overordnet fokus på de utilbørlige sidene av driften.

Dette kapitlet har som formål å gi svar på problemstillingen: Hvilke forhold ved Sambyggs virksomhet kunne ifølge Johs Andnæs betegnes som mulig utilbørlig kollaborasjon?

Kapitlet bygger på flere typer kildemateriale, men alt er i tilknytning til landssviksaken mot Sambygg. Dette er personlige brev, korrespondanse innad i firmaet og med andre firmaer, stillingsannonser i aviser, politiavhør og revisordokumenter. Brevene som ble sendt ut fra firmaet gir et inntrykk av hvordan Sambygg ville fremstå fremfor Nordag som hadde kontroll over arbeidet i Årdal. De personlige brevene gir et innblikk i avsenderens tanker på den tiden de er skrevet. Revisordokumentene er dokumenter som kommer fra Erstatningsdirektoratets revisorer. De er samlet inn for å gi en oversikt over inntektene og utgiftene til bedriften. Stillingsannonsene er samlet inn fra tidligere utgitte aviser som finnes i nasjonalbibliotekets arkiver. Avisene gir et inntrykk av hvilke personer Sambygg ønsket å ansatte.

Dette er mindre problematiske kilder enn den siste typen som er politiavhør. Disse ble tatt etter krigen under etterforskningen mot firmaet. Det er derfor naturlig at den avhørte prøver å stille seg i et så godt lys som mulig. Direkte løgn eller utelatelse av fakta er også mulig. Sambyggs direktører, Olvar Liby, Andreas Søråas og Kjeld Bugge har en lang karriere som entreprenører og Liby var formann i Ingeniørforeningen i Bergen. Det må derfor antas at de har tilgang til gode advokater. Jeg tar opp situasjonen rundt hvert enkelt avhør når dette behøves. At alle dokumentene er samlet inn

---

178 Andenæs: *Det vanskelige oppgjøret*. 3. utgave Oslo 1998 s. 159

som følge av landssviksaken har også fordeler og ulemper. En fordel er at kildematerialet allerede er sortert. Dokumentenes formål var å frikjenne eller dømme bedriften. Det som er negativt med dette er at kildene gir et fragmentert bilde av firmaet. For å løse dette og gjøre det mer oversiktlig deler jeg materialet opp i ulike kategorier som blir underoverskrifter.

4.1 Tyske interesser i Årdal – Nordag, Mineraloel og AEG

Avhørene av Nordags ledelse gir et interessant syn på hvordan de tyske styresmaktene så på anlegget i Årdal. I denne landsviksaken så er det tatt avhør av to personer tilknyttet Årdal. Dette var Hans Ginsberg som var Nordags generaldirektør og Oscar Schmidt som hadde en lederstilling i Nordags vannkraftavdeling og var også Nordags byggeleder ved Tyin kraftanlegg. De hadde begge fått stillingen konsulent i Årdal Verk og de ble avhørt den 9. juni 1947.¹⁷⁹ Det betyr at selv om de arbeidet for okkupasjonsmakten så har de fått bli i Norge for å fullføre prosjektet. Siden de arbeidet for Nordag så er opplysningene angående dette firmaet problematiske siden dette er deres tidligere arbeidsgiver som gav dem ansvaret for beslutninger som ble tatt. De har hatt muligheten til å dekke over lovbrudd som er blitt begått og kan utelate dette i avhørene. Opplysningene om underentreprenørene kan være mer troverdige på grunn av at de ikke har samme forholdet, men også her er det problematisk siden de kan sitte på opplysninger som de ikke vil at skal frem. Jeg vil på grunn av dette anta at Nordags ledelse uttaler seg så nøytralt som mulig i de fleste tilfeller.

Når det gjaldt ledelsen over prosjektet så virket det som at Nordag var ganske «hands off» med driften så lenge fremdriften var friksjonsfri. Hvert sted hadde en byggleder og i Årdals tilfelle var dette Oscar Schmidt. De norske entreprenørfirmaene stod under bygglederen og Nordags underkontorer. Prosjektene var organisert i terminer der arbeid skulle være ferdig før den og den tid. Det ble også brukt pengepremier for at dette arbeidet skulle gå fortere. Om politidirektoratet ønsket mer spesifikke opplysninger om Sambygg så burde høre med Schmidt det var han som hadde med de norske byggefirmaene å gjøre. Dette ble sagt av Nordags direktør Hans Ginsberg. Han prøvde også i avhøret å distansere seg fra det tyske militæret og spesielt Luftwaffe med å si at han ledet et selvstendig tysk firma som bare hadde med den tyske hær å gjøre når det gjaldt produksjonsprogrammet.¹⁸⁰ Han har da enten ubevist eller bevist lagt ansvaret for Årdal over på Schmidt. Dette er fordi Nordags anlegger i Årdal hørte til aluminiumsdelen av

---

179 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapport av 9. juni 1947 fra etterforsker Grønlien, avhør av Oscar Schmidt. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

180 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapport av 9. juni 1947 fra etterforsker Grønlien, avhør av Hans Ginsberg. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

produksjonsprogrammet som Luftwaffe hadde ansvaret for. Det vil si at Årdal var av interesse for det tyske militæret.

Som ansvarlig for prosjektene i Årdal er jeg nødt til å se nærmere på Schmidt. I avhøret tatt den 9. juni 1947 gav han en oversikt over selskapene som var tilstede. Han kom inn i bildet da han som offiser i den tyske hær (Wehrmacht) ble trukket ut av Frankrike for å arbeide for Nordag. Schmidt fikk da en lederstilling i deres vannkraftavdeling og hadde ansvaret for alle Nordags anlegg. Dette skjedde via Mineraloel. Kort forklart så var dette et datterselskap av flere private firmaer i Tyskland. Dr. Koppenberg som ledet den tyske utvidelsen av lettmetallproduksjonen gav Mineraloel ansvaret for å bygge ut industrien blant annet i Norge. Dette ble senere overført direkte til Nordag i slutten av 1942 som følge av at Koppenberg mistet sin stilling.¹⁸¹ Det at Tyskland trekker ut en tysk offiser og overfører han til Norge for å bygge ut lettmetallindustrien er et tegn på at det planlagte anleggene i Årdal skulle ha en militær funksjon. Schmidt forklarte også forholdet mellom Nordag og Mineraloel. Mineraloel hadde ansvaret for anleggene frem til slutten av 1942. Som ansatt i Nordag beholdt Schmidt sin stilling etter at kontraktene var overdratt.

Mineraloel hadde også flere underleverandører. I forhold til Sambygg så var det Allgemeine Elektrizitäts-Gesellschaft AG (AEG som er tysk for generelt elektrisitetsselskap) de hadde mest med å gjøre. Firmaet drev med det meste innen kraft. De hadde også en norsk avdeling, men det var den tyske delen som fikk i oppdrag å iverksette planene for utbyggingen av Tyin. Den norske avdelingen var kun leverandør av elektriske komponenter. Dette var en avdeling som var spesialiserte i å bygge vannkraftanlegg. Som overingeniør ansatte AEG ingeniør Kristen Friis som var ansatt i firmaets norske avdeling. Da AEG lurte på om den norske avdelingen kunne henvise dem til en dyktig ingeniør angående ferdigstillingen av Tyin så sa Friis seg villig til å ta arbeidet.¹⁸² Han er dermed også en sentral person i stiftelsen av A/S Sambygg.

Disse opplysningene kommer fra en redegjørelse som Friis sendte til Bergen Politikammer rett etter krigen angående sin rolle i ferdigstillingen av Tyin Kraftanlegg. Jeg har tatt bort hans argumenter for hvorfor han tok oppdraget da dette i grunn er mulige bortforklaringer. Det viktigste er at han takket ja til å være byggleder for et militært anlegg som skulle bygges av okkupasjonsmakten. Han

---

181 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapport av 9. juni 1947 fra etterforsker Grønlien, avhør av Oscar Schmidt. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

182 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Redegjørelse av 4. september 1945. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

kjente også til at kraften skulle brukes til aluminiumproduksjon.¹⁸³ Dette gjør at han og eventuelle underentreprenører risikerte konsekvenser ved krigens slutt for å ha hatt utilbørlig kollaborasjon med fienden.

Hans kontakt med dette firmaet nevnes først i et avhør den 27. mai 1946, en måned før Sambygg blir siktet for landssvik. Her nevner Friis også ingeniør Haavald Scherven som han ønsket å ansette som byggleder i Årdal. Scherven ønsket heller å bli byggleder for et entreprenørfirma istedenfor Nordag. De ble da enige om at en sammenslutning av flere firmaer var det beste. Det ville gi mindre risiko og større tilgang på materialer og fagfolk. Dette ble også drøftet senere i Schervens sølvbryllup sammen med Andreas Søråas som også var tilstede.¹⁸⁴ I dette avhøret kommer det muligens ubevist frem at både Friis og Scherven var klar over at å arbeide for Nordag kan føre til problemer senere. Inntrykket er at de prøver å unngå å ha ansvaret for selve kraftverket. Friis sier at han ønsket å gi dette til en underentreprenør mens Scherven sier han ikke ville jobbe direkte for Nordag. Han ville heller ha en underordnet stilling i underentreprenørens firma. Det er en mulighet for at denne historien blir pyntet på. Denne påstanden kommer først i avhørene. Jeg har ikke funnet noen dokumenter som sier at dette var den egentlige grunnen. Det er mulig at arbeidet alltid skulle gis til en underentreprenør.

Essensen i dette er at Nordag skulle produsere lettmetall som skulle til Tyskland. For å gjøre dette brukte de først firmaet Mineraloel. Mineraloel hadde underleverandøren AEG som fikk ansvar for utbyggingen av Tyin kraftanlegg. De trengte en erfaren arbeidsleder og ansatte da den norske ingeniøren Kristen Friis. Friis ønsker seg Haavald Scherven som byggeleder, men han ville angivelig ikke jobbe direkte for Nordag. De blir enige om å prøve å finne entreprenører som kunne slå seg sammen og ansette Scherven. Alle de nevnte aktørene er klare over at anlegget skal produsere kraft som skal brukes til produksjon av aluminium.

4.2 Entreprenørene var på jakt etter arbeid

Til nå så vet vi at AEG ønsket å finne entreprenører som kunne ferdigstille Tyin kraftverk. Det er her Sambygg kommer inn. Etterforskningen av firmaet har flere avhør av firmaets direktører både før og etter at de ble siktet. Her er den viktigste primærkilden dokumentet «rapportskriverens

---

183 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Redegjørelse av 4. september 1945. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

184 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapport av 27. mai 1946 av ingeniør Friis ved politikonstabel Herø, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

bemerkninger ved politikonstabel Grønlien». Dette dokumentet er en udatert politirapport som oppsummerer etterforskningen. Denne inneholder alle momentene som er med på forelegget. Den må derfor være fra slutten av etterforskningen. De siktedes forklaringer er da allerede komprimert på en måte som har fokus på hendelser som enten gir frikjennelse eller eventuell dom. Selv om dette kan kalles et autoritært dokument så betyr ikke det at dette gir en nøyaktig fremstilling av det som har skjedd. Dokumentet gir bare svar på det som etterforskerne mener har skjedd. I en landssviksak og for problemstillingen er dette veldig relevant.

Oppstarten til bedriften gir både en historiografisk oversikt og en mulighet til å se på hvilke momenter som ligger til grunn for stiftelsen av firmaet. Dette kan videre sammenlignes med de ulike momentene som ligger til grunne for at arbeidet blir sett på som utilbørlig. Ideen om Sambyggs startet i Schervens sølvbryllup. Her diskuterte Scherven utbyggingen av Tyin sammen med Andreas Søråas som var Schervens svoger. De ble enige om at flere entreprenører måtte slå seg sammen for å kunne ta arbeidet med kraftanlegget. Det ble bestemt at Søråas skulle være på utkikk etter flere som kunne påta seg arbeidet. Samtidig gikk AEG til den tyske ingeniør Tothe som var øverste sjef for de tyske anleggene på Vestlandet. Tothe henvendte seg da til Olvar Liby som var lederen av Bergens Entreprenørforretning. Liby tok da opp oppdraget med Tyin på et møte som Søråas også deltok på. Søråas, Liby og Bugge hadde alle erfaring med kraftanlegg og ble da enige om å forhandle om arbeidet. I begynnelsen av Mars 1941 dro de inn til Oslo og møtte ingeniør Titmann som var en av sjefene i Mineraloel. Etter det etterforskerne har funnet ut forhandles det bare om kraftanlegget siden fabrikanleggene som skulle produsere aluminium ikke blir nevnt i korrespondansen.¹⁸⁵

Den 14. mars 1941 fikk direktørene tilsendt en kontrakt på Tyin kraftanlegg. På første side av denne kontrakten stod det at kraften fra anlegget skulle brukes til å fremstille aluminium.¹⁸⁶ Siden alle tre er erfarne entreprenører så må jeg gå ut i fra at de hadde gått igjennom kontrakten.

Bortforklaringene som går på at de ikke kunne vite hva kraften skulle brukes til må derfor sees på som løgner. På dette tidspunktet virker det som det lureste valget hadde vært å trekke seg fra arbeidet om de ville unngå problemer etter krigen. På en annen side så gikk krigen bra for Tyskland på denne tiden så det er mulig at det ikke ble tatt en konsekvensvurdering av å samarbeide med okkupasjonsmakten. Det virker som de startet arbeidet fra dette tidspunktet da korrespondansen

---

185 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapportskrivners bemerkninger ved politikonstabel Grønlien . Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

186 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Kontrakt av 14/3 1941 mellom Mineraloel og A/S Sambygg. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 1

mellom Sambygg og Mineraloel viste at firmaet var i gang med å kjøpe inn maskiner.¹⁸⁷ Liby, Søråas og Bugge måtte derfor ha bestemt seg for å starte et firma sammen i slutten av Mars 1941. I et avhør sa Søråas at de tok arbeidet fordi de fryktet å bli truet til å bygge ubåtbunkere i Bergen. Her mener politiet at Søråas lyver fordi det ble først snakk om å bygge en ubåtbunker etter at Sambygg startet sitt arbeide.¹⁸⁸

4.3 Et kritisk syn på Sambyggs oppstart

Frem til nå vet vi at Sambygg ble startet av Liby, Søråas og Bugge for å ferdigstille Tyin Kraftanlegg. De ble da underentreprenører av Mineraloel og da også AEG og Friis som hadde ledelsen i Årdal på vegne av Mineraloel. Hvordan ville starten av Sambyggs entrepriser¹⁸⁹ bli vurdert i etterkrigsoppgjøret? Jeg vil se på hvordan dette passer inn i John Andenæs sine fire viktigste momenter for hva retten under rettsoppgjøret mente var utilbørlig og straffbart.¹⁹⁰ Andenæs var direkte involvert i rettsoppgjøret i en rådgiverstilling etter frigjøringen som dommer i Høyesterett i 1946 og var med i et utvalg som ga innstilling til Regjeringen i saker om benådning.¹⁹¹ Hans tanker om utilbørlighet er derfor ytterst relevante for å kunne vurdere utilbørlige momenter ved Sambygg i okkupasjonsårene.

Det første er om arbeidet var mer eller mindre krigsviktig. Her har Sambygg sagt seg villig til å ferdigstille et kraftanlegg som skulle brukes til aluminiumproduksjon. Dette må ha vært kjent for Sambygg fordi det stod på første side av kontrakten som Sambygg inngikk med Mineraloel. Aluminiumet gikk inn i Görings lettmetallprogram som skulle brukes til militære fly. Selv om Andenæs sa at kraftanlegg ble sett på som et mer sivilt arbeid enn festningsanlegg så la etterforskerne vekt på at kraften skulle brukes til aluminium.¹⁹² Det må derfor sies at anlegget ble sett på som krigsviktig.

Neste moment er om firmaet hadde tatt oppdraget frivillig. Her ble det sett på som formildende om oppdraget kom som følge av press eller trusler.¹⁹³ Her var etterforskerne helt klare på at dette var et

---

187 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Telegram av 29. mars 1941 fra Öelbau til Sambygg., Skriv av 31. mars og 2. april 1941 fra Mineraloel/Öelbau. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 1

188 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapportskrivers bemerkninger ved politikonstabel Grønlien . Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

189 Anleggsoppdrag etter byggherrens prosjektering med en eller flere entreprenører som står for oppføringen. I dette tilfeller er Nordag/Mineraloel byggherre og Sambygg blir en av entreprenørene

190 Andenæs: *Det vanskelige oppgjøret*. 3. utgave Oslo 1998 s.159

191 Andenæs: *Det vanskelige oppgjøret*. 3. utgave Oslo 1998 s.8

192 Andenæs: *Det vanskelige oppgjøret*. 3. utgave Oslo 1998 s.159

193 Andenæs: *Det vanskelige oppgjøret*. 3. utgave Oslo 1998 s.159

frivillig arbeid fra alle parter. De inngikk en avtale etter et møte i Entreprenørforeningen og tok deretter selv kontakt med den tyske lederen Tothe. Det var heller ingen representanter for tyske styresmakter på dette møtet så de kunne ikke bruke trusler og tvang som et mulig forsvar. Dette førte til enda et forhold som retten så strengt på.

Om firmaet var nyopprettet eller etablert før krigen var også et viktig spørsmål. Her var det viktigste om det var et gamle firma som tok et arbeid for å beholde sine arbeidere eller om det var nystartet for å kunne tjene på å ta oppdrag fra tyske styresmakter. Man skulle også ikke ansette nye arbeidere for å ha muligheten til å ta flere oppdrag.¹⁹⁴ I Sambyggs tilfelle var saken litt mer komplisert siden det var tre firmaer som gikk sammen og dannet et nytt firma. Man kunne si at firmaet var nødt til å bli sett på som tre gamle firmaer. Det er to store argumenter for å ikke gjøre dette. For det første så ble det bare overført noen arbeidere fra Søraas sitt firma og ingen fra Liby og Bugge.¹⁹⁵ Sambygg fikk da en nesten helt ny arbeidsstokk og arbeidet ble derfor ikke tatt for at direktørene skulle holde sine egne arbeidere i gang under krigen. Det andre var at antallet arbeidere var høyt i forhold til at det nesten ikke kom folk fra direktørenes firmaer. Antallet var høyest i April 1942 og Sambygg hadde da 1095 arbeidere.¹⁹⁶ På grunn av dette bør firmaet ansees som nystartet.

Det siste momentet handlet om tidspunktet for oppdraget. Oppdraget ble sett på som mindre utilbørlig om det var tatt i de første årene av okkupasjonen på grunn av situasjonens usikkerhet. Var oppdraget tatt senere så ble forholdet dømt strengere på grunn av at man da burde vite bedre. Her faller Sambygg sammen med de firmaene som tok oppdrag i starten av okkupasjonen siden oppstarten var i midten av april 1941, men dette kan også diskuteres da det ble skrevet en ny kontrakt på arbeidet i slutten av 1942.

Oppsummert blir dette at Liby, Søraas og Bugge ved å danne Sambygg og ta oppdraget med å ferdigstille Tyin Kraftanlegg for okkupasjonsmakten kunne føre til en landssviksak der de har dårlige forutsetninger. Dette vises i tre av Andenæs sine fire viktigste momenter. Det var på grunn av at arbeidet var krigsviktig, frivillig og at Sambygg var et nydannet firma som nyansatte en stor arbeidsstyrke. Et formildende moment var at de tok arbeidet tidelig i okkupasjonen, men dette kommer jeg tilbake til.

---

194 Andenæs: *Det vanskelige oppgjøret*. 3. utgave Oslo 1998 s.159

195 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapportskrivners bemerkninger ved politikonstabel Grønlien . Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

196 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Liste over arbeidere i A/S Sambygg i de forskjellige tidsrom. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 1

4.4 A/S Sambygg tar form

A/S Sambygg ble formelt stiftet den 23. april 1941. Ingeniør Scherven ble ansatt som byggleder for firmaet og startet arbeidet i Årdal samme dag. Ifølge avskriften av den konstituerende generalforsamlingen så skulle selskapets formål være anleggs og entreprenørforretning og dermed sammenhengende virksomhet.¹⁹⁷ Her ble det i etterforskningen fokusert på at det ikke står at Tyin Kraftanlegg skal være bedriftens eneste prosjekt.¹⁹⁸ Direktørene nevner ofte i ulike avhør at kraftanlegget var bedriftens eneste formål. Dette nevnes ikke i dokumentene som etterforskerne har samlet inn. Det blir da vanskelig å si om det faktisk var bedriftens eneste formål eller om de hadde tatt flere oppdrag om Tyskland ikke hadde tapt krigen.

Firmaet ble stiftet som et aksjeselskap der Liby, Søråas og Bugge tegnet totalt 30 aksjer til en verdi på kr. 1000 per aksje. De tegnet 10 aksjer hver og hadde da like stor andel i firmaet.¹⁹⁹ Den endelige kontrakten for arbeidet ble vedtatt og signert den 8. mai 1941. Der stod det blant annet at arbeidet skulle være timelønnet og at fortjenesten beregnes prosentvis av utbetalt arbeiderlønn. Lønnen til arbeiderne skulle utbetales etter tariffen som gjaldt for Nordag på tyske anlegg.²⁰⁰

Hvordan gikk Sambygg i gang med arbeidet? Ved å undersøke oppstarten så kan jeg gi et inntrykk av hvordan firmaet forholdt seg til å arbeide for okkupasjonsmakten. Jeg vil først prøve å finne svar på om det ble drevet passiv motstand. Passiv motstand kunne være å arbeide sakte eller å sørge for at arbeidet ble forsinket på andre måter. Dette vil jeg undersøke fordi motstandsarbeid kunne føre til en lavere straff i rettsoppgjøret.²⁰¹ Her har jeg funnet det motsatte i flere tilfeller.

Det første tilfellet er i et brev som Sambygg sendte til Mineraloel den 3. juni. Sambygg ønsket da å opprette et reparasjonsverksted for å kunne overholde byggeterminer og unngå stans i arbeidet. Sambygg vedla også en liste over nødvendige maskiner og hvor de kunne skaffes. Flere av maskinene måtte skaffes fra andre land enn Norge og de var ønsket snarest mulig.²⁰² Dette brevet

---

197 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Avskrift av konstituerende generalforsamling i A/S Sambygg., Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 1

198 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapportskrivers bemerkninger ved politikonstabel Grønlien . Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

199 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Avskrift av konstituerende generalforsamling i A/S Sambygg., Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 1

200 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapportskrivers bemerkninger ved politikonstabel Grønlien . Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

201 Ellingsen: *Krigsprofitørene*. Oslo 1993 s.190

202 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Skriv av 3. juni 1941 fra A/S Sambygg til Mineraloel . Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 1

viser at Sambyggs direksjon gikk umiddelbart i gang med oppgaven og ønsket å gjøre arbeidet på best mulig måte.

Et annet eksempel var brevet som ble sendt til fra Sambygg til Nordag den 15. september 1942. Sambygg kritiserte i brevet Nordags pålegg om å avgi 75 arbeidere. Firmaet hadde angivelig allerede for få folk ved anlegget i Årdal og om pålegget ikke ble trukket tilbake så skulle Sambygg fraskrive seg ansvaret med å opprettholde de avtalte byggeterminene.²⁰³ Begge eksemplene viser at overholdelsen av byggeterminene var av stor prioritet for Sambygg.

Sammen betydde dette at Liby, Søråas og Bugge stiftet sammen aksjeselskapet A/S Sambygg den 23. april 1941 for å drive med anlegg og entreprenørarbeid. De skrev under på den endelige kontrakten angående Tyin kraftanlegg den 8. mai 1941. Selv om bedriften ble dannet med dette arbeidet i tankene så betydde ikke dette at de ikke vurderte andre arbeidere. Det fantes ikke i noen dokumenter at de bare skulle ta dette arbeidet og dette ble først nevnt i avhør etter krigen. Når det gjaldt oppstarten så virket det som at direktørenes fokus var å holde byggeterminene som ble satt av Nordag/Mineraloel. De gjorde en stor innsats fra starten av i å hindre hendelser som kunne føre til forsinkelser. Blant annet så ordnet de med et reparasjonsverksted og prøvde å hindre overdragningen av arbeidsfolk. Det fantes ingen tegn til at direktørene har prøvd å forsinke arbeidet.

4.5 Anlegget legges for anbud og andre kontraktforhold

En viktig hendelse var at Nordag fra høsten 1942 ønsket de resterende arbeidene med Tyin Kraftanlegg ut på anbud. Brevet som anleggskontoret sendte til direksjonen i Bergen den 12. oktober 1942 gav et interessant innblikk i situasjonen. Det startet med at AEG på Nordags vegne ønsket fast pris på hele kraftanlegget. Hvis prisen ikke fantes rimelig så ville hele anlegget bli overdratt til et tysk firma. Brevet avsluttes med at det hadde blitt lagd et tilbud og direksjonen var nødt til å godkjenne dette.²⁰⁴ Den 3. november 1942 besluttet styret å gi et fastprisanbud på arbeidet.²⁰⁵

---

203 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Skriv av 15. september angående avgivelse av arbeidskraft til Kinsarvik . Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 1

204 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Brev av 12. oktober fra anleggskontoret i Årdal. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 1

205 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapportskrivners bemerkninger ved politikonstabel Grønlien . Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

Denne overgangen til et arbeid som skal vinnes ved anbud skaper en interessant situasjon for firmaet. Arbeidet som Sambygg påtok seg kunne bli dømt mildere på grunn av at det ble påtatt i starten av okkupasjonen, men strengere om det ble påtatt senere. Ved å gi et anbud på kraftanlegget ville derfor dette momentet endre seg til å bli mer straffbart. Søråas sa blant annet i et avhør den 7. juni 1945 at de ikke hadde noen parole å forholde seg til i starten av okkupasjonen.²⁰⁶ Dette var da ikke formildende siden Sambygg valgte å lage en ny kontrakt med Nordag i slutten av 1942. Om Sambygg hadde ønsket å slippe unna så var det ingen som hindret dem i å gi et dårlig anbud. Etter 1942 ble det å inngå kontrakter med tyske myndigheter sett på som mer alvorlig. Dette var på grunn av utviklingen av folkets holdninger til okkupasjonsmakten. På denne tiden mente retten at alle burde vite hva konsekvensene av å kollaborere med Tyskland innebar.²⁰⁷

Sambygg måtte ha vunnet anbudet siden arbeidet ikke ble overdratt og på dette tidspunktet var det flere endringer i kontraktforholdene. I midten av 1942 ble alle arbeidene angående Tyin kraftanlegg overført fra Mineraloel til Nordag. Dette gjaldt også Sambygg som fikk en ny kontrakt med Nordag.²⁰⁸ Årsaken til dette var at Nordags øverste sjef dr. Koppenberg fikk sparken på grunn av dårlig arbeidsinnsats og dårlig økonomi. Mineraloel som Koppenberg gav ansvaret for lettmetallprogrammet ble sjaltet ut og kontraktene ble overført til Nordag. Det tyske firmaet VAW tok over Koppenbergs oppgaver. En av konsekvensene var at arbeidet med fabrikkene som skulle produsere aluminium ble stanset.²⁰⁹ Dette kunne vært et formildende moment, men Sambygg hadde tidligere vist seg villige til å ta arbeidet når kraften skulle brukes til aluminiumproduksjon. Arbeidet med fabrikkene kunne også potensielt starte opp igjen. Derfor bør arbeidet med kraftanlegget fortsatt sees på som krigsviktig.

Oppsummert ble dette at de viktigste kontraktendringene kom samtidig som Mineraloels kontrakter ble overført til Nordag som hadde fått en ny ledelse. Nordag krevde at Sambygg måtte gi et anbud på de resterende arbeidene og gjorde de ikke det så ville et tysk firma overta. Sambygg brukte ikke denne muligheten til å slippe unna og gav et anbud som de vant. Samtidig ble arbeidet med aluminiumsfabrikkene stanset. Dette hadde antakeligvis ingen konsekvens for saken siden firmaet tok arbeidet når kraften skulle brukes til aluminiumproduksjon.

---

206 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapport av 7. juni 1945 av Andreas Søråas ved Carl J. Mathiassen . Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

207 Ellingsen: *Krigsprofitørene*. Oslo 1993 s.205

208 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapportskrivners bemerkninger ved politikonstabel Grønlien . Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

209 Amdam, Gestland, Hompland : *Årdal : Verket og bygda 1947 – 1997*. Oslo. 1997. s. 77

4.6 Direktørenes lønn og frynsegoder

Når det gjaldt direktørenes motivasjon for å ta arbeidet så var deres lønn og frynsegoder en mulig indikator. Personer som ble drevet av en interessemaksimerende motivasjon ville antakelig ha en lønn som var merkbart høyere enn en person som tok et tyskerarbeide av mer pragmatiske grunner. Dette gjaldt også de forskjellige frynsegodene som direktørene hadde tilgang til. Direktørene har hatt lønn, 5% utbytte av aksjeinnskuddet og diverse frynsegoder.²¹⁰

Direktørene tok ut en lønn på kr. 20.000 i 1941 for månedene mars til desember.²¹¹ Denne ble endret i 1942 som følge av direktørenes søknad om høyere lønn. Det ble da sendt inn en søknad til kretsmeglingsmannen om kr. 30.000 i lønn for samtlige direktører. Dette mente kretsmeglingsmannen at var for høyt, men de fikk en godkjent lønn på kr. 18.000.²¹² For å gi et bedre grunnlag for sammenligning vil jeg bruke gjennomsnittslønnen fra statistisk sentralbyrå. Den var på kr. 3.900 i 1942.²¹³ En lønn som er nesten 8 ganger høyere enn gjennomsnittslønnen virker litt urimelig, spesielt siden det er tre direktører på et arbeide. Det at den godkjente lønningen var nesten halvparten av det de søkte om kan tyde på at de ønsket for mye, men dette kan sies å være vanlig i lønnsforhandlinger. Man bør starte litt høyere enn det man forventer å få. Det blir uansett vanskelig å avgjøre deres motiver ut ifra dette forholdet alene.

Når det gjaldt direktørenes frynsegoder så gav direktørene seg selv et styrehonorar på kr. 5000 per år som skulle deles mellom direktørene. Dette måtte de opplyse om i søknadprosessen angående lønn. Sambygg fikk i et senere brev beskjed om at de ikke hadde lov til å gi seg selv et honorar. Dette måtte de da noe motvillig betale tilbake. Det ble forsøkt å argumentere for at siden forholdet var fra forrige år så ønsket de at direktoratet skulle frafalle kravet om tilbakebetaling. Prisdirektoratet godtok ikke dette og krevde bevis på at beløpet ble ført tilbake på firmaet.²¹⁴ I denne saken viser direktørene at de er litt mer økonomisk motiverte enn de gir uttrykk for i avhørene. Det ville da kanskje ha vært naturlig å overføre honoraret med en gang.

---

210 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapportskrivners bemerkninger ved politikonstabel Grønlien . Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

211 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Revisjonsrapport fra stat. Aut. Revisor Bjørn Hauge av 22. juli 1946 Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

212 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Korrespondanse angående søknad om lønn til direktørene. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 1

213 Lønn per normalårsverk 1930-2002 (2021) Statistisk sentralbyrå

214 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Korrespondanse angående søknad om lønn til direktørene. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 1

Det siste forholdet angående direktørenes økonomiske fordeler var en godtgjørelse som direktørene fikk hver dag de var på reise. Dette var en utbetaling fra firmaet på kr. 100 per dag ekskludert reisebilletten. Godtgjørelsen var godkjent av skattemyndighetene, men det ble kommentert i politirapporten at utbetalingen var i det høyeste laget.²¹⁵ Det kan antas at dette var ment til å brukes på hotell og bespising. Dokumentet som Erstatningsdirektoratet sendte til Bergen politikammer den 30. januar 1948 viste hvor ofte denne ordningen ble tatt i bruk i 1944 og 1945. Merk at beløpet for 1945 gjaldt frem til firmaet drift avsluttes i april/mai. Det ble utbetalt kr. 63.265 i 1944 og kr. 37.340 i 1945.²¹⁶ Om jeg sammenligner dette beløpet med direktørenes lønn så er det tydelig at de har tatt seg godt betalt for reiser. Om direktørene hadde et likt antall reisedager hver i 1944 så tilsvarte dette en lønn på kr. 21.000 i tillegg til lønnen på kr. 18.000 per år per person. En forklaring på de høye utgiftene kan være at direktørene også skulle få dekket reisebilletten, men det er også mulig at direktørene har tatt ut godtgjørelsen når de har vært på reiser som ikke har vært tilknyttet firmaet. Kildematerialet inneholder ingen informasjon om antallet reisedøgn, men Liby forklarte under avhør at en eller flere direktører reiste til Årdal en gang i måneden. I starten reiste de hver sin gang.²¹⁷

Om bare en av direktørene var i Årdal en uke hver måned så tilsvarer dette 84 reisedager. Dette ble 252 reisedager om alle direktørene var med. Deler man summen i 1944 på godtgjørelsen så blir dette 632 reisedager. Dette kan forklares med at de også skulle få dekket reisebilletten, men beløpet som er utbetalt virker fortsatt veldig høyt siden det ofte bare var en direktør som reiste inn til Årdal. Et annet poeng er at kr. 100 tilsvarte mellom 1/33 av en gjennomsnittlig årslønn i 1940 og ca. 1/47 i 1945.²¹⁸ Beløpet virker derfor veldig høyt. Dette beløpet ser mer enn høyt nok ut til å kunne dekke både hotell, bespising og en reisebillett. Om det er et forhold som kan sies å være interessemaksimerende så bør man kunne si at det er dette.

4.7 Annonsering etter arbeidere

Det ble annonsert etter arbeidere i flere forskjellige aviser. Det viktigste angående annonseringen var at Sambygg ikke hadde lyst ut arbeidsstillinger i aviser som var tilknyttet nasjonal samling eller

---

215 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapportskrivers bemerkninger ved politikonstabel Grønlien . Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

216 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Skriv fra Erstatningsdirektoratet datert 30. januar 1948. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

217 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapport av siktede Olvar Liby ved politikonstabel Grønlien . Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

218 Lønn per normalårsverk 1930-2002 (2021) Statistisk sentralbyrå

andre nasjonalsosialistiske publikasjoner.²¹⁹ Dette kunne potensielt ha ført til at de også ble siktet for ideologisk landssvik. Kombinasjonen av ideologisk og økonomisk landssvik gav strenge straffer i rettsoppgjøret.²²⁰ De hadde derimot annonsert i diverse aviser ihvertfall frem til 1943. Liby forsvarte annonseringen med at dette var et krav fra Nordag. Nordag ønsket bevis på at dette ble gjort.²²¹ Siden Liby er i en avhørsituasjon så kan man ikke bruke dette sitatet til å si at Sambygg ikke ønsket å avvertere etter arbeidere. Jeg vil derfor se på konteksten rundt et utvalg av annonsene.

Den første annonsen ble satt ut i Bergens tidene, onsdag, 31 mars, 1941. Sambygg ønsket da en dyktig kontorarbeider og en erfaren kontordame til sitt direksjonkontor i Bergen.²²² Denne annonsen settes ut to uker etter at firmaet hadde mottatt det første kontraktutkastet. Annonsen var også et bevis på at direktørene må ha bestemt seg for å starte arbeidet mellom kontraktutkastet (14/3 1941) og denne annonsen. Man kan derfor begynne å tvile på Libys forklaring siden firmaet på dette tidspunktet ikke var under et bindende ansvar. Sambygg ønsket å ansette erfarne tunnel og fjellarbeidere i en annonse den 18. juni 1941.²²³ Denne annonsen ble også lyst ut i avisene Bergen Aftenblad, Sogn og Fjordane, Fjordabladet, Sogn Avis, Nordfjord og Frida. Dette var aviser i Bergen og Sogn og Fjordane området. Det som gikk igjen er at det søktes etter dyktige arbeidere. Om firmaet hadde ønsket å drive passiv motstand så kunne de ha ansatt hvem som helst for at arbeidet skulle tatt lengre tid, men kravet om erfaring og dyktighet viser at dette ikke er tilfellet.

Den siste annonsen ble satt ut i avisen Valdres 6. juli 1943. Sambygg ønsket her en del arbeidere i sommermånedene med mulighet til å slutte på dagen.²²⁴ Dette kan tyde på at firmaet på dette tidspunktet lider av mangel på arbeidere siden de har gått bort fra å ønske erfarne søkere, men det er uansett umulig å vite den egentlige intensjonen bak utsettelsen av annonsene. Det eneste kildene viser er at firmaet har brukt stillingsannonser for å tiltrekke seg arbeidere og at dette senere ble et av forholdene som Sambygg etterforskes for.

---

219 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Utskrift av pressekartoteket. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

220 Ellingsen: *Krigsprofitørene*. Oslo 1993 s.137

221 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapport av siktede Olvar Liby ved politikonstabel Grønlien . Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

222 Stillingsannonse (A/S Sambygg, 1941)

223 Stillingsannonse (A/S Sambygg, 1941)

224 Stillingsannonse (A/S Sambygg, 1943)

4.8 Tariffstridige lønninger

Forholdene rundt Sambyggs lønning av sine arbeidere er også interessante. Viktige spørsmål her er om firmaet utbetalte høye lønninger, gav bonuser eller hadde andre tiltak for både å tiltrekke seg arbeidere, men også for å få arbeidet til å gå raskere. Etterforskerne har i denne saken gått igjennom alle utbetalingene til arbeiderne. Det at etterforskerne mener at regnskapene er korrekte og kan brukes i en eventuell retts sak gjør også at disse dokumentene kan sees på som pålitelige kilder. Hadde de hatt mangler så ville Sambyggs advokat ha motbevist påstandene.

Det var ikke funnet noe som tyder på at lønnen til Sambyggs funksjonærer var for høy. Funksjonærene er Sambyggs administrasjon, oppsynsmenn og ingeniører. Samtlige hadde blitt godkjent av kretsmeglingsmannen og sees derfor på som i orden. Når det gjaldt arbeiderne så var det funnet uregelmessigheter. Det ble utbetalt tariffstridige lønninger til 50 arbeidere. De lovlige lønningene skulle følge rikstariiffavtalen som gjaldt på tyske arbeidsplasser.²²⁵ Dette gjaldt for årene 1941 og 1942 og den utbetalte lønna var i gjennomsnitt 60 øre høyere enn den lovlige lønna. Dette var en ganske stor forskjell når den lovlige lønningen lå på kr. 0,95 til kr. 1,23 per time.²²⁶

Søraas mente i sitt avhør at de hadde fulgt tariffene, men at arbeiderne ikke alltid oppga rett alder.²²⁷ Det er mulig dette stemmer, men dette fungerer ikke som et forsvar av et begått lovbrudd. I beste fall blir dette en uaktsom forbrytelse. Som en del av direksjonen var Søraas ansvarlig for at tariffene overholdes. Et argument som kunne gå i Sambyggs favør er at de hadde en stor arbeidsstokk. Ifølge Scherven så hadde firmaet hatt opptil ca. 1200 mann i arbeid, men tilsammen var det ca. 4500 forskjellige arbeidere.²²⁸ Det er derfor bare snakk om en liten del av arbeiderne. På en annen side er dette også en periode det er rekruttert arbeidere i store mengder siden det i juni 1941 bare var 410 arbeidere ansatt i Sambygg. Det er mulig bedriften lokket med høy lønn for å få arbeiderne til Årdal. Etterforskerne godtok ikke bortforklaringen siden denne saken ble sett på som et lovbrudd.²²⁹

---

225 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapportskrivners bemerkninger ved politikonstabel Grønlien . Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

226 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. 50 kartotek kort over ulovlig utbetalte lønninger. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

227 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapport av siktede Andreas Søraas ved politikonstabel Grønlien . Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

228 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Vitnerapporter avgitt av konstabel Grønlien, Haavald Scherven. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

229 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapportskrivners bemerkninger ved politikonstabel Grønlien . Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

4.9 Et unormalt høyt akkordetterskudd

De utbetalte akkordetterskuddene er også blitt gjennomgått. Et akkordetterskudd er en form for bonus som blant annet ofte brukes ved bygg og anleggsarbeid som har timelønn som grunnlønn. Denne bonusen betales om arbeidet blir ferdig før den tiden som er avtalt. I tilfellet Tyin kraftanlegg så er dette at Sambygg kommer med et tilbud på de resterende arbeidene. Arbeidet deles opp i delmål kalt terminer. Sambygg får da betalt per termin og må selv dekke kostnadene om terminene ikke nås. Arbeiderne til Sambygg får en avtalt timelønn og muligheten til å få et akkordetterskudd om arbeidet blir ferdig før tiden. Blir arbeiderne ferdig før tiden så får arbeiderne betalt for de resterende arbeidstimene som var fastsatt i anbudet. Lønnen for de resterende arbeidstimene er en % del av timelønnen. Hensikten er at dette skal stimulere arbeiderne til å arbeide mer effektivt siden de da får delvis betalt for tiden skulle ha jobbet om arbeidet ble ferdig på normalt tid. Arbeidsgiveren er også fornøyd siden han får de resterende prosentene av lønnen og slipper å måtte dekke kostnaden av et forsinket arbeid fra egen lomme.

Sambygg hadde betalt for akkordarbeid i perioden 14. november 1942 til 12. juli 1944.²³⁰ Før dette tidspunktet var det timelønnsarbeid og overgangen til akkord skjedde samtidig som Tyin kraftanlegg gikk over til å bli et anbudsarbeid. Politiets rapport var tydelig på at det i Sambyggs tilfelle ble utbetalt et svært høyt akkordetterskudd. Utgangspunktet i utregningene har brukt gjennomsnittet av utbetalt lønn som er kr. 1,60 per time. Lovgivningen ble brukt er Riksavtalen av 18. januar 1941 § 5 punkt to som fastsatte at den lovlige utbetalingen av akkordfortjeneste var på gjennomsnittlig 25-40%. Utregningene viste at gjennomsnittet av Sambyggs utbetalte akkordetterskudd for samtlige akkorder ble 89,11%.²³¹

Et gjennomsnittlig akkordetterskudd som var over dobbelt så høyt som den lovlige grensen var alvorlig for firmaet. Dette understrekes også i rapporten siden det var en av få steder som bruker et adjektiv til å beskrive handlingen. I dette tilfellet var det ordet «svært» og det kan tolkes jeg som at politiet så på handlingen som et alvorlig lovbrudd. Etterforskningens formål var å finne ut om firmaets handlinger var mulige lovbrudd eller kunne frikjennes. Firmaet kunne også ikke si at dette lovbruddet skjedde av uaktsomhet siden Sambygg fikk en særskilt underretting den 8. august 1941 fra Entreprenørenes Landssammenslutning om at lønningene måtte holdes innenfor tariffen og

---

230 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. 53 utregninger ved akkordoppgjør. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 1

231 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapportskrivners bemerkninger ved politikonstabel Grønlien . Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

akkorddetterskuddene måtte beregnes til gjennomsnittlig 25-40%. Ifølge styreprotokollen så hadde akkorddetterskuddene også blitt drøftet ved minst ti møter uten at det ble foretatt noe mer.²³²

I forklaringen av akkorddetterskudd finnes også det mulige motivet for hvorfor akkorddetterskuddet var høyt. Et rent timeprisarbeid gir ingen motivasjon for å bli ferdig raskest mulig siden arbeideren får den samme lønnen uansett hvor hurtig det går. En ordning med akkorddetterskudd løser dette problemet. Jeg vil derfor anta at firmaet muligens brukte denne ordningen for at arbeiderne skulle arbeide raskere. Ordningen kunne også føre til økt rekruttering av arbeidere siden den gav bedre betingelser enn en arbeidsplass som fulgte Riksavtalen og hadde lavere utbetalinger av akkorddetterskudd.

4.10 Premiering av arbeidere

I tillegg til høye lønninger og høye akkorddetterskuddutbetalinger så premierte Sambygg sine arbeidere. Dette ble besluttet av direksjonen i september 1944. Premiene skulle utbetales til arbeidere og formenn som ble ferdig med et bestemt arbeide inne avtalt tid. Disse premiene ble også nevnt i kontrakten med Nordag og det var avsatt en sum på kr. 50.000 som skulle brukes til dette formålet. Det fantes dokumentasjon på at Sambygg hadde utbetalt premie til 6 personer og brukt totalt kr. 16.000.²³³

Et eksempel på hvordan disse utbetalingene foregikk var premieringen av herr Eikemo. Han fikk et skriv den 6. september 1944 der det stod at direksjonen hadde bestemt å gi en premie på kr. 2000. Dette forutsatte at en taubane ble ferdigbygget og var i drift inntil arbeide i fjellet ble ferdig. Det forutsatte også at dette arbeidet skulle være ferdig innen 1. desember og at taubanen ble revet og transportert innen dette tidspunktet.²³⁴

Dette er et tydelig eksempel på at direksjonen prøvde å få arbeidet til å gå raskere. Ifølge Liby så ble det premiert arbeidere som jobbet langt inne på høyfjellet og at dette gjaldt arbeid som ikke hadde med kraftanlegget å gjøre.²³⁵ Det er to ting som skurrer med denne påstanden. For det første

---

232 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapportskrivners bemerkninger ved politikonstabel Grønlien . Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

233 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapportskrivners bemerkninger ved politikonstabel Grønlien . Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

234 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Meddelelser til arbeiderne ang. Premiering, 45a. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 1

235 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapport av siktede Olvar Liby ved politikonstabel Grønlien . Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

så var en av argumentene til Sambygg at de bare tok arbeid angående kraftanlegget. I tilfellet med Eikemo så var det mulig at Liby så på byggingen og rivingen av en taubane som et arbeide som ikke var direkte tilknyttet anlegget, men dette stemmer antakeligvis ikke helt. Arbeidet på fjellet var det som var mest utsatt for terminer som måtte overholdes. Fjellet var høyt og forholdene på vinteren gjorde arbeidet vanskeligere. Det at direksjonen ville ha arbeidet og driften av taubanen ferdig i midten av desember kan tyde på at de ønsket å være ferdig før forholdene ble vanskeligere vinterstid. Taubanen gjorde nok arbeidet i høyfjellet enten mulig eller enklere å gjennomføre. Sjefen over Nordags vannkraftanlegg forklarte også i et avhør den 9. juni 1947 at premiene ble gitt for å holde terminene.²³⁶ Argumentet om at dette ikke var tilknyttet kraftanlegget holder derfor ikke.

4.11 Anmeldelse av rømte arbeidere

Etterforskingen hadde lagt en stor innsats i å finne ut om firmaet har anmeldt arbeidere og om anmeldelsene førte til konsekvenser. Her har protokollene etter styremøtene blitt gjennomgått. Anmeldelsene ble drøftet i et styremøte den 6. august 1942. Direktørene var her enige om at anleggskontoret hadde ansvaret over henvendelsene som burde gjøres angående de rømte arbeiderne. Det virket da som anleggskontoret har hatt direktørenes godkjenning til å sende ut totalt 19 anmeldelser. Dette gjaldt årene 1941 til 1943 og de førte til varierende konsekvenser for den anmeldte. Noen fikk ingen konsekvenser mens andre fikk pålegg om å returnere og i noen tilfeller bøter. Bøter ble oftest brukt når sikkerhetspolitiet var involvert.²³⁷ Her ser det ut som direktørene har prøvd å hatt minst mulig med anmeldelsene å gjøre. Protokollene viser at direktørene kjente til anmeldelsene. Siden det ikke nevnes at de har prøvd å motsette seg dette så må det antas at direktørene ikke hadde noe i mot at rømte arbeidere ble anmeldt. Siden politiet har avhørt hver enkelt av de anmeldte så må dette forholdet ha hatt høy prioritert.

Det er også et forhold som delvis var i Sambyggs fordel. Dette var en hendelse der Nordag ønsket en liste over alle rømte arbeidere. Scherven som var anleggskontorets øverste myndighet laget da og leverte en liste over 200 mann til Nordag. Denne listen klarte han senere å stoppe fra å bli sendt til sikkerhetspolitiet. Dette står skrevet i en rapport til hovedkontoret som ble sendt den 17. juni 1943. Scherven risikerte også fengsling og ble dømt til å betale en bot på kr. 1000 for å ikke ha kartoteket

---

236 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapport av 9. juni 1947 fra etterforsker Grønlien, avhør av Oscar Schmidt. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

237 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapportskrivners bemerkninger ved politikonstabel Grønlien . Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

med oversikten over arbeidernes permisjoner i orden. På grunn av kartotekets uorden så var det vanskelig å vite om en arbeider hadde permisjon eller var rømt.²³⁸

Denne hendelsen er kun delvis i Sambyggs fordel da dette kun gjaldt Scherven siden det var han som fikk ansvaret for anmeldelsene. Det virker som at han ikke så på rømte arbeidere som et problem siden han kunne lage en liste på 200 arbeidere som ikke var kommet tilbake. Rotet med permisjonene og kartoteket er også et argument for denne hypotesen. Problemet i denne saken er at man ikke vet hva direksjonen hadde ment om saken side de viste lite interesse for anmeldelsene i utgangspunktet. Kanskje ønsket firmaet arbeiderne tilbake for å unngå forsinkelser. Siden beskjeden tidligere var at anleggskontoret skulle ta avgjørelser i disse situasjonene så kan det antas at direktørene stille samtykket til anmeldelsene. Kildene viser ikke at direktørene har hatt noen moralske betenkeligheter med å anmelde rømte arbeidere.

4.12 Tvangsutskrevne arbeidere og krigsfanger

Brukte Sambygg tvungen arbeidskraft? Det finnes dessverre lite kildemateriale angående Sambyggs bruk av tvangsarbeidere og krigsfanger. Dette har saken om Sambygg til felles med andre landssviksaker. Grunnen er at forhold som omfattet bruken av tvangsarbeidere og krigsfanger ble ikke tatt med i rettsoppgjøret. I denne saken finnes det allikevel noen opplysninger som gir et overblikk over når arbeiderne kom inn i bildet.

Etterforskningen avdekket at Sambygg brukte franske arbeidere våren 1943. Disse antas å være tvangsutskrevne av Nordag.²³⁹ Ifølge Schmidt fra Nordag var det aldri sendt en direkte ordre fra dem om at en bedrift måtte bruke tvangsutskreven arbeidskraft. Ordrene ble sendt ut fra generalbevollmächtigter für die bauwirtschaft, men Nordag sørget for at ordren ble gjennomført. Det var mulig at Schmidt prøver å beskytte arbeidsgiveren i dette avhøret og legge skylden på en ledelse lenger oppe i systemet. Essensen var uansett at det brukes tvangsarbeidere.²⁴⁰ Liby bekreftet i et avhør at det kom et pålegg om å bruke tvangsutskreven arbeidskraft.²⁴¹ Etterforskningen gikk ikke dypere enn dette. De avhørte ønsker ikke å bli dømt i en eventuell landssviksak og vil derfor

---

238 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Skriv av 17. juni 1943 fra ingeniør Scherven til direksjonen i Bergen. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 1

239 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapportskrivners bemerkninger ved politikonstabel Grønlien . Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

240 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapport av 9. juni 1947 fra etterforsker Grønlien, avhør av Oscar Schmidt. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

241 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapport av siktede Olvar Liby ved politikonstabel Grønlien . Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

ikke gi ut mer informasjon enn de behøver. Derfor er det eneste man får vite at tvangsutskreven arbeidskraft har blitt brukt og man får derfor ikke vite om Sambygg ønsket tvangsutskreven arbeidskraft eller protesterte mot dette.

Når det gjaldt krigsfangene så benyttet Sambygg russiske krigsfanger. Disse var i arbeid i slutten av 1944.²⁴² Dette ble bevist i Sambyggs skriv til Nordag den 5. desember 1944. Dette dokumentet viste Sambyggs utgifter for bruken av russiske krigsfanger i perioden 31. august og frem til 22. november 1944. De måtte da betale kr. 776,16 i forpleining og kr. 968,11 i Ostarbeiterabgabe som var en skatt som måtte betales når det ble brukt østlige arbeidere som blant annet sovjetiske krigsfanger.²⁴³

Både krigsfangene og de tvangsutskrevne arbeiderne var en del av arbeiderne som ble sendt til Norge for å arbeide på Nordags bedrifter. Det er vanskelig å si hvor mange som arbeidet for Sambygg, men ifølge Marianne Neerland Soleim som har forsket på de sovjetiske krigsfangene i Norge så ble det sendt arbeidskraft fra Sovjetunionen, Frankrike, Danmark, Hellas og Sveits til Årdal. Av disse var det 1600 arbeidere fra sovjet, men de ble beskrevet som sivile arbeidere. Soleim nevnte ikke sovjetiske krigsfanger i forbindelse med Årdal, men kildene mine viste at de har blitt brukt. Det kan være at de sivile arbeiderne ble regnet som krigsfanger av etterforskerne. Fra Frankrike kom det 700 tvangsarbeidere til Årdal og noen av disse arbeidet sannsynligvis for Sambygg. Solheim påpeker at en stor del av arbeiderne var dyktige fagarbeidere som Sambygg kunne ha hatt god nytte av.²⁴⁴ Sambygg har da antakelig hatt en del av disse i arbeid.

Som tidligere forklart så ble ikke dette forholdet vurdert i oppgjøret etter okkupasjonen. Det er fortsatt relevant å ta med da bruken av krigsfanger til arbeide har fått større fokus i nyere tid. Dette forholdet kan beskrives som mer utilbørlig i ettertiden enn det var under rettsoppgjøret.

4.13 Konklusjon

Hvilke forhold ved Sambyggs virksomhet kan sees på som mulig utilbørlig kollaborasjon? En ting som er viktig å ha i bakhodet er at dette er en oversikt over de fleste forholdene som firmaet ble etterforsket for. Siktelsen er påtalemyndighetenes jobb og kommer først i neste kapittel, men den baserer seg på de gjennomgåtte forholdene. Noen forhold kan ha falt bort i siktelsen fordi de ikke

---

242 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapport av 9. juni 1947 fra etterforsker Grønlien, avhør av Oscar Schmidt. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

243 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Lønningsliste for russiske krigsfanger. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

244 Soleim: *Sovjetiske krigsfanger i Norge 1941-1945: antall, organisering og repatriering*. 2018 s.156

ville føre til en domfellelse etter det gjeldende regelverket eller fordi bevisene vurderes som ikke tilstrekkelige.

Det første forholdet knyttet til hensikten med ferdigstillingen av Tyn kraftanlegg var at kraften som produseres skulle brukes til produksjon av aluminium. Aluminiumet skulle brukes til fly for det tyske luftforsvaret. Dette var de tyske aktørene Nordag, Mineraloel og AEG fullstendig klar over. De ønsket en eller flere entreprenører som kunne ta arbeidet med anlegget. Ingeniørene Liby, Søråas og Bugge gikk da sammen og dannet firmaet A/S Sambygg. Ved å ta dette arbeidet så kunne de potensielt dømmes som økonomiske landssvikere. Det var fordi arbeidet var krigsviktig siden aluminiumet skulle brukes til krigsfly, arbeidet var tatt frivillig og firmaet måtte regnes som nyopprettet siden de fleste arbeiderne var nyansatte i motsetning til at de slo sammen sine opprinnelige arbeidsstyrker. Også tidspunktet for når arbeidet ble tatt kan kritiseres siden de hadde muligheten til å slippe unna arbeidet i slutten av 1942 da arbeidet gikk ut på anbud. De vant anbudet og tok dermed et militært arbeid i den senere delen av okkupasjonen.

Når det gjaldt driften så virket det som at Sambygg fra starten av ønsket å holde de tidsfristene som ble satt. De annonserte etter dyktige arbeidere, opprettet et reparasjonsverksted og prøvde å stoppe overdragningen av arbeidsfolk. Direktørene fikk godkjent en lønn på kr. 18.000 + 5% utbytte av aksjeinnskuddet. I tillegg ønsket de å motta et styrehonorar, men dette ble avslått. Den største godtgjørelsen var definitivt utbetalingen av kr. 100 per reisedøgn + reisebillett. Denne godtgjørelsen var høyere enn direktørenes utbetalte lønn og kunne være et tegn på mer interessemaksimerende motivasjon. Firmaet hadde også utbetalt tariffstridige lønninger, har hatt et høyt akkordetterskudd og utbetalt premier. Dette kan ha blitt gjort for å tiltrekke seg arbeidere med gode lønnsbetingelser og for at arbeidet skulle gå fortere. Til slutt ble det anmeldt rømte arbeidere og brukt både krigsfanger og tvangsutskreven arbeidskraft. Også dette kan ha skjedd for at Sambygg skulle klare de oppsatte terminene.

Kapitel 5 Etterforskningen og etterspillet

De ulike etterforskningene og rettsprosessene mot økonomiske landssvikere er i ettertiden kjente for sin kompleksitet og langtekkelighet. Dette gjelder også i tilfellet mot firmaet A/S Sambygg. Både for forholdene angående Sambygg, men også fordi direktørene i tillegg drev sine egne firmaer på siden som også ble etterforsket for landssvik. Dette kapitlet har en analytisk tilnærming til etterforskningen, dens resultat og etterspillet for firmaet Sambygg. Landssviksakene mot direktørene og deres egne firmaer kommer i neste kapittel.

Dette kapitlet har problemstillingene: Hvordan så påtalemyndighetene på virksomheten A/S Sambygg. Fantes det noen formildende omstendigheter basert på andre landssviksaker?

Kildegrunnlaget for dette kapitlet baserer seg delvis på det samme som kapittel 4. I tillegg brukes det revisorrapporter og tidligere masteroppgaver. Revisorrapporter skal i utgangspunktet være nøytrale og kan være gode kilder angående bedrifters formue, utgifter og andre eiendeler. De tidligere masteroppgavene handler om andre landssviksaker og tar i bruk kildematerialet fra etterforskningen og rettsaken mot andre bedrifter. Jeg vil sammenligne denne forskningen med mine egne funn for å se om saken mot Sambygg har likheter med andre landssviksaker og for å følge opp argumenter som blir brukt av firmaets advokat.

Driften av firmaet og etterforskningen mot firmaet avgrenses selv om det er basert på det samme kildegrunnlaget. Kapitlet om driften av Sambygg analyserte hvilke forhold som ble sett på som mulige utilbørlige forhold av etterforskerne. Dette kapitlet skal analysere hvilke forhold som påtalemyndighetene mener Sambygg kan straffes for. Som følge av avgrensningen for dette kapitlet vil det aktive motstandsarbeidet komme i neste kapittel. Motstandsarbeid kunne være formildende, men i denne saken gjelder ikke dette for hele direksjonen og firmaet Sambygg. Det er fordi dette ble organisert av Bugge som var den ene av Sambyggs tre direktører og hører derfor mer naturlig til når hans sak blir analysert.

5.1 A/S Sambygg ønskes satt under forvaltning

Etterforskningen mot A/S Sambygg kan spores tilbake til telegrammet som høyesterettsadvokatene Anton og Ole Friele sendte til Erstatningsdirektoratet den 28. mai 1945. Advokatene ønsket at

Sambygg skulle settes begjært under forvaltning i henhold til landssvikeranordningens paragraf 39.²⁴⁵ I brevet som advokatene sendte til direktoratet dagen etter gikk de dypere inn i saken. De antok da at Sambygg har skaffet seg utilbørlig fortjeneste på grunn av at firmaet fikk et %vis tillegg av de utbetalte lønningene som godtgjørelse. Denne antakelsen baserte seg på at ordningen ville føre til at Sambyggs profitt ville økt etter antallet arbeid som påtas og arbeidere som ansettes. Dette kunne gi selskapets direktører store inntekter. Advokatene ønsket derfor også å undersøke om selskapet hadde utført større utbetalinger som utbytte eller honorarer.²⁴⁶

Det er vanskelig å si akkurat hva som gjorde at Sambygg kom i Erstatningsdirektoratets søkelys før telegrammet sendes ut da dette er de første dokumentene fra etterforskningen. Man kan på bakgrunn av at firmaets eneste arbeid var et arbeid for tyske okkupasjonsmyndigheter anta at virksomheten ville undersøkes på et tidspunkt i etterkrigstiden. Det at firmaet har vært underentreprenør for Nordag som var ansvarlig for militære byggeprosjekter kan også ha vært en av direktoratets grunner for etterforskning. På dette tidspunktet virker det som at Sambyggs kontrakter er gjennomgått og den mulige fortjenesten basert på firmaets arbeidskontrakt er den største årsaken.

Når det gjaldt paragraf 39 så gav den påtalemyndighetene retten til å sette en økonomisk virksomhet eller formue under forvaltning. Dette kunne gjøres om hele virksomheten eller formuen skulle beslaglegges etter paragraf 36.²⁴⁷ Paragraf 36 gav påtalemyndighetene muligheten til å beslaglegge formuen til personer som mistenkes for brudd på paragraf 2 og personer som det anses sannsynlig at det ville blitt reist sak mot angående samme paragraf.²⁴⁸ Paragraf 2 ville i tilfellet med Sambygg gjelde den som har deltatt i utilbørlig ervervsmessig virksomhet for fienden. Blant annet så ble det ansett som utilbørlig å selv ta initiativet til forbindelsen med og å arbeide i nær forståelse med okkupasjonsmakten, arbeide raskere og utvide virksomheten uten at det bøe brukt tvang og det å ha skaffet seg utilbørlig fortjeneste eller andre fordeler.²⁴⁹

I kapittel 4 av denne oppgaven vises det at Sambygg kan ha begått samtlige av disse utilbørlige forholdene. De oppsøkte selv oppdragsgiveren som var Nordag. Direktørene godtok at arbeidet skulle gjelde kraft som skulle brukes til aluminium. Virksomheten ble utvidet samtidig som det var

---

245 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Telegram av 28. mai 1945 angående begjæring om forvaltning., Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 1

246 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Skriv av 29. mai 1945 fra Erstatningsdirektoratet til Statsadv., Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 1

247 Solem: *Landssvikeranordningen*: Oslo 1945 s.122

248 Solem: *Landssvikeranordningen*: Oslo 1945 s.120

249 Solem: *Landssvikeranordningen*: Oslo 1945 s.51

et stort fokus på å overholde terminer og de skaffet seg fortjeneste og andre fordeler. Dette er opplysninger som kom frem av den videre etterforskningen som tok flere år og denne prosessen skal forklares i dette kapitlet.

Da advokatene Friele sendte sin begjæring fikk de som svar fra Erstatningsdirektoratet den 11. juni 1945 at det med de nåværende opplysningene ikke var grunnlag for å ta beslag i firmaet. Direktoratet ønsket saken nærmere etterforsket med fokus på om Sambygg hadde tatt militære arbeider og om firmaet hadde hatt utilbørlig fortjeneste.²⁵⁰ Det interessante med dette dokumentet er at de fleste spørsmålene som direktørene får i avhørene er om de var klar over at dette var et militært arbeide, om hvilke grep som ble tatt for at arbeidet skulle holde terminene og om de var klar over at de ville få en fortjeneste på dette arbeidet. Man kan da anta at dette dokumentet la grunnlaget for den videre etterforskningen.

5.2 Veien frem til siktelsen

Høyesterettsadvokatenes ønske om å sette Sambygg under forvaltning kunne sies å være den første av tre store hendelser i etterforskningen. De to andre hendelsene var når firmaet ble siktet for landssvik og da firmaet mottok og signerte forelegget for brudd på landssvikerloven av 21. februar 1947. I andre landssviksaker ville det også ha vært en rettssak, men Sambygg valgte å ikke ta saken for retten. Dette skal det kommes tilbake til.

Det første som skjedde var at det ble tatt avhør av personer som knyttes direkte til saken den 7. juni 1945. Dette var Sambyggs tre direktører, Olvar Liby, Andreas Søraas og Kjeld Bugge og også Gunnar Hafstad Tønnesen som var Bugges stedfortreder mens han satt arrestert i Tyskland.²⁵¹ De er som sagt ikke siktet på dette tidspunktet, men jeg velger å tro at de forstod at de er under etterforskning for sitt forhold til okkupasjonsmakten. Dette gjør at man kan anta at de har fått råd av en eller flere advokater før dette avhøret. De har også hatt muligheten til å samkjøre forklaringene for å ikke mistenkeliggjøre hverandre. Jeg har tidligere gått igjennom forklaringene angående driften av firmaet. Det interessante nå er å se på hvordan de forsvarte å ta et såkalt tyskerarbeide.

---

250 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Skriv av 11. juni fra Erstatningsdirektoratet, Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 1

251 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapport av 7. juni 1945 av Liby, Søraas, Bugge og Tønnesen ved Carl J. Mathiassen . Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

Avhørene til Bugge og Tønnesen hang sammen og det blir da naturlig å forklare denne konteksten. Bugge unnskyldte seg med at han hadde nektet flere ganger å ta oppdrag for okkupasjonsmakten, men det kom til et punkt der han ikke så en annen utvei. Han tok da oppdraget i Årdal for å slippe unna arbeider som var krigsviktige. Det ble også sett på som et arbeide som ville ha stor verdi for Norge i etterkrigstiden.²⁵² Hans arrestasjon nevnes ikke før i avhøret av Tønnesen. Tønnesen forklarte da at Bugge ble arrestert først i januar 1942 og frem til februar 1943. Bugge ble senere arrestert igjen og sendt til Tyskland i offiserarrest høsten 1943. Tønnesen som hadde arbeidet for Bugge overtok hans plass i Sambyggs styre. Bugge kjente ikke til driften etter 1942 og Tønnesen hadde ikke oversikten over hva som hadde hendt før han måtte overta i 1942.²⁵³ Dette fører til at Tønnesens hadde lite informasjon over driften de første årene. Det er mulig at Tønnesens rolle kun er en formalitet og at det er Søråas og Liby som tar de største avgjørelsene. Noe som kan tyde på dette er at Tønnesen ikke blir etterforsket etter at Sambygg blir siktet for landssvik. Det interessante angående Bugge er at på grunn av hans fravær etter januar 1942 så har han ikke vært delaktig da arbeidet skulle vinnes på anbud. Man kan derfor si at Bugge ikke har kollaborert med Tyskland i den senere delen av krigen og dette kan være formildende.

Direktørene Liby og Søråas hadde vært delaktige i driften fra Sambyggs stiftelse og frem til slutten av okkupasjonen. Liby forklarte i et avhør at han tok arbeidet delvis fordi han ikke ville at alle arbeidene skulle gå til Østlandet og at han på denne måten slapp å påta seg arbeid med festninger. Han mente også at arbeidet kom til å ha verdi for landet. Det nevnes også et møte i Entreprenørforeningen i Bergen som ble holdt i midten av mai 1940 der rådmann Sverre Eide og ordfører Stensaker deltok. Begge to ønsket at entreprenører fra Bergen påtok seg arbeidet med en flyvehavn for okkupasjonsmakten. Akkurat dette arbeidet ble tatt av firmaet Stoltz-Røthing. Liby så på dette møtet som en retningslinje for hvordan man skulle håndtere forespørsler fra tyske myndigheter. Som entreprenør så han det også som sin plikt å holde arbeidslivet i gang. Til slutt nevnte han at han har tatt opp spørsmål angående tyskerarbeide med en advokat som mente at man burde bøye seg for tyskernes krav.²⁵⁴ Liby som er leder i Bergens Entreprenørforening er sannsynligvis vant til å rådføre seg med advokater. Dette fører til at hans henvisninger til forhold som muligens er straffereduserende kan være en bevist strategi. Det er uansett interessant at han nevner at statlige personer med høy autoritet har gått god for arbeidet og at forholdet har blitt

---

252 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapport av 7. juni 1945 av Bugge ved Carl J. Mathiassen . Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

253 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapport av 7. juni 1945 av Bugge ved Carl J. Mathiassen . Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

254 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapport av 7. juni 1945 av Liby ved Carl J. Mathiassen . Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

diskutert med en advokat tidligere. Potensielt så kan argumentet om rettsvillfarelse brukes. Ifølge paragraf 26 i straffeloven fra 2005 er dette at personen på handlingstidspunktet på grunn av uvitenhet ikke vet at handlingen er ulovlig. Uvitenheten er også nødt til å være uaktsom.²⁵⁵ Godkjennelsen av tyskerarbeid fra statlige og juridiske autoriteter kan ha ført til denne uaktsomheten på grunn av at man ikke ville forvente at disse personene ville gå god for et ulovlig arbeide. Unnskyldningen om at dette ble tatt av god hensikt hjelper ikke så mye da dette fortsatt er et mulig lovbrudd.

Søraas sa også i sitt avhør at han påtok seg arbeidet for å slippe unna de mer krigsviktige oppdragene. Han hadde ikke vært under press og mente de ikke kjente til de fullstendige planene for kraftanlegget før Sambygg ble dannet. Det er merkelig om dette var tilfellet da det stod i kontrakten som de fikk før dannelsen at kraften skulle brukes til aluminium. Anbudsarbeidet ble forsvart med argumentet om at dette var et krav fra Nordag.²⁵⁶ Dette argumentet fungerer som sagt ikke fordi de kunne ha sluttet og et tysk firma ville da ha overtatt. Totalt sett så viser disse avhørene at Sambygg prøver å spille på argumentet om at de var nødt til å ta dette arbeidet. Firmaet spiller på nasjonalfølelsen da de sier at kraftanlegget var en nasjonalt arbeide. Dette var kanskje en bevist strategi siden nasjonalfølelsen var på det sterkeste etter krigen, men dette blir bare en hypotese.

Det tok litt over et år før høyesterettsadvokatene fikk nok informasjon til at Erstatningsdirektoratet ønsket å ta ut en siktelse. Samtidig var ikke Sambygg det eneste firmaet som skulle etterforskes. Den 13. juni 1945 sendte høyesterettsadvokatene et brev til politimesteren i Bergen med en liste over bedrifter og personer som mistenktes for landssvik. Av bedrifter og personer som er relevante for denne oppgaven fantes A/S Sambygg, Olvar Liby og A/S Vestlandske Entreprenør og ingeniørforretning som var Søraas sitt firma.²⁵⁷ Denne lista er verdt å nevne som et ypperlig startsted for videre forskning innenfor landssvik og utilbørlig kollaborasjon da spesielt angående Bergensområdene.

5.3 Eksempelet på en «ren» entreprenør

Bergenspolitiet avhørte flere entreprenører som de ser på som rene. Det vil si de har ikke hadde tatt tyske oppdrag under okkupasjonen. Her presenteres en for å vise hva som var ansett som «rett»

---

255 Oslo Advokat RUV, Jusinfo (2021)

256 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapport av 7. juni 1945 av Søraas ved Carl J. Mathiassen . Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

257 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Skriv av 13. juni fra Erstatningsdirektoratet, Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 1

holdning ovenfor okkupasjonsmakten. Det er også interessant å vite hva den avhørte mener om Sambygg. I disse avhørene har den avhørte mindre motivasjon til å holde tilbake informasjon enn det en entreprenør som hadde tatt tyske oppdrag har. På en annen side så er det godt mulig at den avhørte er motivert av hevnlysten som preget debatten om oppgjøret etter krigen. De kan da komme med beskyldninger basert på rykter om at personer har frivillig tatt arbeid fra okkupasjonsmakten selv om det kan være andre grunner for samarbeidet.

Den første personen politiet tok inn til avhør angående Sambygg var murmester Chr. Hansen. Han ble avhørt på grunn av sine opplysninger om murmestre og entreprenører under krigen. Hansens firma hadde blitt innstilt i 1941 på grunn av at han nektet ta arbeid for tyskerne. Alle i samme bransje fikk i 1941 et brev fra fylkesmann Rømcke med beskjed om at alle som ønsket å drive videre måtte søke om autorisasjon. Han forklarer videre at de fleste andre straks søkte, og fikk fortsette med sine forretninger. Hansen så på dette som en god grunn til å legge ned virksomheten.²⁵⁸ I henhold til Ellingsens fire momenter angående landssviksaker så virker Hansen som et praktkeksemplar for hvordan strafferetten mente man skulle opptre ovenfor tyskerne.²⁵⁹ Ved å legge ned arbeidet så kunne han ikke utføre et utilbørlig arbeid og jeg antar da at politiet ser på han som en troverdig kilde.

Avhøret av Hansen fortsetter og av store entreprenører som har hatt utstrakt forbindelse med Tyskland og har opptrådt utilbørlig nevnes Sambygg. Han mente at når firmaet ble startet av Liby, Søråas og Bugge under krigen så var dette ikke for å tjene norske interesser. De skulle også ha drevet sine private firmaer ved siden av Sambygg. Når det gjaldt direktørene så nevner han at Søråas skal ha uttalt til arkitekt Trumphy at han ikke hadde deltatt i arbeidet under forrige krig og ønsket denne gangen å være med fra start. Liby skulle som formann i håndverk og industriforeningens bygningsgruppe ha vært ansvarlig for at motstandsånden ble svekket blant entreprenørene. Han skulle også ha anmodet håndtverkerne i 1940 om å ikke utføre sabotasje under tyskerarbeid. Bugge skulle ifølge han ha gitt kr. 50.000 til Fritt Folk.²⁶⁰

Hansen kan kanskje brukes som eksempel på en entreprenør som ikke skyldig i landssvik, men det finnes argumenter for at deler av hans påstander kan være basert på rykter når det gjelder Sambyggs direktører. Det mest korrekte ut ifra kildegrunnlaget var påstanden om at Liby svekket

---

258 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapport av murmester Chr. Hansen av 22. juni 1945 av Riisøen. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

259 Ellingsen: *Krigsprofitørene*. Oslo 1993 s. 127

260 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapport av murmester Chr. Hansen av 22. juni 1945 av Riisøen. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

motstandsånden. Han sa selv i et avhør at han så det som entreprenørens plikt å holde arbeidslivet i gang.²⁶¹ Når det gjelder Søråas så var dette en påstand som er umulig å motbevise, men også bevise. Påstanden om at Bugge skulle ha donert til Fritt Folk var den mest kontroversielle da Bugge ble arrestert av okkupasjonsmakten og satt arrestert fra starten av 1942 frem til frigjøringen.²⁶² Kapittel 6 analyserer også kilder som viser at Bugge har drevet motstandsarbeid under okkupasjonen. Det virker da usannsynlig at han har donert et beløp til en NS avis. Beløpets størrelse tyder også på at dette kan være et rykte som har blitt overdrevet. Hansen er muligens et kroneksempel på hvilken holdning man skulle ha til okkupasjonsmakten, men påstandene hans viser at man må fortsatt se kritisk på informasjon som blir fortalt i avhør.

5.4 Sambygg siktes for landssvik - Revisjonsrapporten

Politiet i Bergen brukte de neste månedene etter starten på etterforskningen på å avhøre andre personer av interesse. Dette var blant annet Scherven og Friis, men også flere av Sambyggs tidligere ansatte og andre entreprenører i Bergen. Dette førte til at avdelingen for økonomisk landssvik i Bergen den 20 juli 1946 følte at de hadde nok opplysninger til å kunne sikte Sambygg for overtredelse av landssvikeranordningenes § 2 punkt 3. Det ble også vurdert å bruke disposisjonsforbudet mot firmaet.²⁶³ Et disposisjonsforbud vil si at Sambyggs midler ville bli fryst. Blant annet ville direktørene miste tilgangen til firmaets bankkonto.

Siktelsen satte i gang flere prosesser. Det ble tatt nye avhør av Sambyggs tre direktører der de nå hadde status som mistenkte.²⁶⁴ Da Tønnesen ikke er en del av disse avhørene må jeg anta at hans arbeid for Sambygg ble godkjent av etterforskerne og ikke sett på som en mulig landssviksak. Avhørene er relativt like de innledende når det gjelder oppstarten av firmaet og forklaringen på hvorfor de tok arbeidet. De skiller seg fra de innledende avhørene i at de siktede stilles spørsmål om spesifikke forhold angående driften av firmaet. Dette er gjennomgått i kapittel 4 og de viser at etterforskerne fant flere kritikkverdige forhold.

---

261 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapport av 7. juni 1945 av Olvar Liby ved Carl J. Mathiassen . Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

262 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapport av siktede Kjeld Andreas Bugge ved politikonstabel Grønlien . Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

263 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Skriv av 20. Juli 1946 til Erstatningsdirektoratet i Bergen. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

264 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapport av siktede Andreas Søråas, Olvar Liby, Kjeld Bugge ved politikonstabel Grønlien . Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

En av prosessene var at Erstatningsdirektoratet fikk en statlig autorisert revisor til å gå igjennom firmaets bøker og regnskaper. Det ble laget en rapport som ble sendt til Erstatningsdirektoratet den 22. juli 1946.²⁶⁵ En revisjon er en kontroll av bedriftens regnskap. De økonomiske forholdene skal gjennomgås og godkjennes etter gjeldende lover og regler. Revisoren skal også være uavhengig som vil si at han ikke skal være knyttet til firmaet som undersøkes.²⁶⁶ Som kilde er dette dokumentet interessant. Som forklart skal revisoren ikke ha noen forbindelser til firmaet, men dette kan være annerledes i en sak som hos mange vil vekke sterke følelser. Å holde seg nøytral i en landssvikersak vil være vanskelig av flere grunner. Revisoren kan ubevist ha blitt påvirket av datidens folkeopinion om at landssvikerne skulle dømmes strengest mulig. Dette er selvfølgelig kun hypotetisk og kan vanskelig eller umulig bevises i dag, men er viktig å ha i bakhodet.

Rapporten viste at Sambygg hadde et fullstendig og ordentlig regnskap for årene 1941 – 1945. Regnskapet bygget på bokholderiets tall og gav ifølge revisor et riktig uttrykk av selskapet og resultatet av driften. Alle omkostninger og utbetalinger var også ført på en konto for Kraftselskapet Årdal. Det ble gjennomgått om de belastningene som er påført kontoen hørte hjemme der. Av disse er det direktørens reiseregninger og en godtgjørelse til overingeniør Scherven som var de mest interessante. Scherven hadde totalt mottatt kr. 143,778 og stod godskrevet med kr. 100.000 som han ikke hadde fått utbetalt. Godtgjørelsen kom av at han hadde rett til en del av overskuddet i tillegg til at hans eget firma fikk en avsnvgodtgjørelse for å stille Scherven til Sambyggs disposisjon²⁶⁷ Dette viste at det ikke bare var Sambyggs direktører som hadde økonomisk interesse av å ta arbeidet fra Nordag. Erstatningsdirektoratet kommenterte senere at denne avtalen umulig kunne være godkjent av noen myndighet og at de var overasket over at det ikke er blitt reist landssviksaks mot Scherven.²⁶⁸ Da det ikke finnes noen saksmappe i riksarkivet på Scherven eller hans firma Vardal Pappfabrikk så må det antas at det aldri ble tatt ut en siktelse for dette forholdet.

Største delen av dokumentet var utregninger angående Sambyggs formue. I tillegg til diverse maskiner som skulle legges ut for salg hadde firmaet en formue på kr. 638.000. Om maskinene ble solgt ville formuen vært på omtrent kr. 700.000. Beløpet var ikke medregnet skatter som ble

---

265 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Revisjonsrapport fra stat. Aut. Revisor Bjørn Hauge av 22. juli 1946. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

266 Visma (2021) Hva er revisjon?

267 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Revisjonsrapport fra stat. Aut. Revisor Bjørn Hauge av 22. juli 1946. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

268 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Skriv fra Erstatningsdirektoratet datert 30. januar 1948. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

beregnet til mellom kr 300.000 og kr. 400.000.²⁶⁹ Om man setter skattene til kr. 350.000 vil det si at direktørene hadde en samlet formue på kr. 350.000 som omregnes til kr. 7.791.868 i 2020 kroner.²⁷⁰ Uten å gi direktørene et spesifikt motiv mot å inngå et samarbeid med Nordag så må det sies at arbeidet med kraftanlegget har vært en svært økonomisk givende affære for Sambyggs direktører. Direktørene kunne for perioden 1941 – 1945 fått utbetalt ca. 2.500.000 2020 kroner hver i tillegg til fast lønn og andre goder. Dette viser at entreprenører hadde et stort økonomisk insentiv for å inngå kontrakter med den tyske okkupasjonsmakten, men dette behøver ikke å bety at dette var den faktiske motivasjonen.

5.5 Utregningen av erstatningsgrunnlaget

Dokumentet av 30. januar 1948 viste at etterforskningen av Sambygg var inne i sin siste fase. Dette var et skriv fra Erstatningsdirektoratet til Bergen politikammer der direktoratet kommer med sitt syn på saken og videre anbefalinger. Skrivet startet med at Erstatningsdirektoratet antok at firmaet i sin helhet skulle karakteriseres som utilbørlig.²⁷¹ Dette viser da at påtalemyndighetene har kommet til sin vurdering av saken. Siden virksomheten karakteriseres som utilbørlig så betyr dette at Sambygg sees på som skyldig i landssvik og skal dømmes deretter. Derfor er det er ikke lenger et spørsmål om skyld, men om straffutmåling.

I dette dokumentet ble det foretatt en utregning og gitt en anbefaling om beløpet som skal inndras fra Sambygg. Her ble firmaets formue etter skatt ifølge regnskapet beregnet til å være kr. 557.349. Direktørene skulle også ha ført opp flere poster på firmaet som må tilbakeføres. For mottar mottatte gaver var beløpet på kr. 65.148 for årene 1941 til 1945. For reiser godkjente Erstatningsdirektoratet alt som var ført direkte på anleggskontoen i de første årene, men kr. 75.605 skal føres tilbake. Erstatningsbeløpet ble da beregnet til å bli kr. 798.103. Av dette skulle det betales krigsskadeavgift, men også legges til et beløp for høy avskrivning på maskinene og anlegget. Erstatningsdirektoratet valgte å runde ned beløpet til kr. 750.000 for å ikke gjøre Sambygg urett.²⁷²

Erstatningsgrunnlaget ble da kr. 750.000. Beløpet er langt høyere enn Sambyggs formue som i 1946 ble beregnet til å være ca. kr. 350.000. Dette blir også kommentert i skrivet av 1948. Her henvises

---

269 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Skriv fra Erstatningsdirektoratet datert 30. januar 1948. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

270 <https://www.norges-bank.no/tema/Statistikk/Priskalkulator/> Omregnet fra 1946 til 2020 kroner

271 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Skriv fra Erstatningsdirektoratet datert 30. januar 1948. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

272 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Skriv fra Erstatningsdirektoratet datert 30. januar 1948. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

det til om det i en eventuell rettssak blir påvist tvil om inndragningsbeløpet så har Erstatningsdirektoratet ingen merknader til nedsettelse fordi inndragningsbeløpet var langt høyere enn firmaets formue. En ny revisjon ville ha ført til meningsløse utgifter og en forsinkelse av saken. Direktoratet ønsket da at beløpet ble fastsatt etter overenskomst med forsvaret.²⁷³ Denne delen av dokumentet viser at det var flere sider ved institusjonen Erstatningsdirektoratet. På en side så skulle all utilbørlig fortjeneste inndras, men på en annen side så var direktoratet villig til å inngå et kompromiss med motparten for å kunne slippe større utgifter og si seg ferdig med saken. I dette tilfellet virker det som at inndragningsbeløpet kunne forhandles om, men siden dette er et dokument som Sambygg ikke hadde tilgang til er det uvisst om firmaet hadde kjennskap til denne muligheten.

5.6 Forelegget

Landssviksaken mot A/S Sambygg tok slutt i oktober 1948. Bergen politikammer gav firmaet et utferdiget forelegg den 1. oktober 1948. Sambygg ble forelagt inndragning etter landssvikloven av 21. februar 1947 etter paragraf 15 jamfør paragraf 14. Beløpet som skulle inndras var kr. 500.000 som ifølge påtalemyndighetene var ulovlig fortjeneste.²⁷⁴

Det er derfor naturlig å se på paragrafene som firmaet blir dømt etter. Den viktigste i denne saken er paragraf 2 punkt 3 som sier at alle etter den 8. april 1940 kan straffes for å drive eller var med i næringsvirksomhet for fienden som måtte regnes som utilbørlig. Paragraf 14 sier at all økonomisk vinning som er strafflagt i paragraf 2 kan inndras. Dette vil si at Sambyggs overskudd kan inndras siden det regnes som utilbørlig økonomisk vinning etter paragraf 2. I dette tilfellet gjelder også paragraf 15 som sier at om to eller flere var sammen om det som gir grunn til inndragningen så svarer de alle for en og en for alle for inndragningen som gjelder for hver av dem. Det vil si at alle direktørene stod ansvarlig for at kr. 500.000 ble betalt.²⁷⁵ Retten delte ikke opp beløpet for dem, men beløpet skulle betales. Om en person gikk tom for midler så ville retten kreve det resterende av de to andre.

Forelegget kom også med grunner som inndragningskravet støttes på. I dette tilfellet så stod det at Sambygg ble opprettet av Olvar Liby, Kjeld Bugge og Andeas Søraas i april 1941 for å drive anlegg

---

273 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Skriv fra Erstatningsdirektoratet datert 30. januar 1948. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

274 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Forelegg utferdiget av Bergen politikammer den 1. oktober 1948. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

275 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Forelegg utferdiget av Bergen politikammer den 1. oktober 1948. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

og entreprenørvirksomhet. Det ble stiftet for å utbygge Tyin Kraftanlegg for den tyske okkupasjonsmakten. Firmaet hadde kun arbeidet i Årdal og da med utbyggingen av kraftanlegget for A/S Nordag som var et rent tysk selskap. Nordags formål var å utbygge lettmetallindustrien for den tyske krigsmakt. Både stiftelsen av Sambygg og arbeidet for Nordag ble gjort frivillig og hadde pågått fra april 1941 og frem til kapitulasjonen.²⁷⁶ Her er det to punkter som påtalemyndighetene har lagt stor vekt på. Det er at arbeidet var frivillig og at det var krigsviktig.

Det ble også lagt vekt på driften av firmaet. Sambygg hadde arbeidet for ca. 25,5 millioner kroner med en arbeidsstyrke fra ca. 100 til ca. 1200 mann. Det ble også skaffet fullstendig utstyr av maskiner og redskaper. Arbeidskraften var skaffet ved lysning i dagspressen og det ble utbetalt premier for å få arbeidet til å gå raskere. Det hadde også blitt utbetalt tariffstridige lønninger og urimelige akkordetterskudd.²⁷⁷ Her har et par forhold fra etterforskningen blitt utelatt. Dette gjelder hovedsakelig anmeldelsen av arbeidere og bruken av krigsfanger og tvangsutskreven arbeidskraft. Dessverre så inneholder ikke kildene en begrunnelse over hvorfor dette ble gjort. Det kan tenkes at det ble gjort en vurdering av forholdene der påtalemyndighetene kom frem til at forholdene ikke ville gi straff. En annen grunn kan være at det norske regelverket ikke hadde lover som tok opp bruken av krigsfanger og tvangsutskreven arbeidskraft, men dette er bare en antagelse.

Utfallet av landssviksaken ble at forelegget underskrives av formannen i Sambyggs styre Olvar Liby, den 2. oktober 1948.²⁷⁸ Dette betydde at direktørene sa seg skyldige av økonomisk landssvik og at inndragningen av kr. 500.000 skulle betales. På grunn av vedtakelsen ble saken avsluttet og kom derfor ikke opp for retten. I denne saken nevnes ikke individuelle konsekvenser for direktørene som bøter eller rettighetstap som var vanlig straff i landssviksaker. Dette kommer i et eget vedtatt forelegg som gjelder deres egne firmaer. Landssviksakene mot deres personlige firmaer ble etterforsket parallelt med saken mot Sambygg og skal belyses nærmere i kapittel 6.

5.7 Etterspillet – Søknad om delvis benådning

Sambyggs direktører forsøkte den 9. september 1949 å søke om en delvis benådning av det vedtatte forelegget fra 1948. Dette gjorde de via sin advokat som sendte en anmodning om benådning til

---

276 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Forelegg utferdiget av Bergen politikammer den 1. oktober 1948. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

277 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Forelegg utferdiget av Bergen politikammer den 1. oktober 1948. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

278 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Forelegg utferdiget av Bergen politikammer den 1. oktober 1948. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

Statsadvokaten for Bergen og Hordaland, Sogn og Fjordane. Anmodningen tok opp forhold og straff som gjaldt deres personlige firmaer, men også A/S Sambygg. For Bugge ble det ønsket at boten omgjøres til inndragning og for Liby og Særaas ønskes det at boten reduseres og at rettighetstapet oppheves. I tillegg til forklaringene som ble gitt av direktørene i avhørene så kom advokaten med et par nye argumenter som skal undersøkes nærmere.²⁷⁹ Dette dokumentet må sees med et kritisk blikk da dette gjelder en advokat som søker delvis benådning for sine klienter. Tidligere hendelser vil bli forklart med argumenter som skal sette de dømte i et bedre lys og potensielt renske dem. Det betyr ikke at dokumentet er ubrukelig da det er skrevet av en advokat som kan ha funnet gode argumenter. Påstandene til Sambyggs advokat skal derfor undersøkes nærmere.

Det største argumentet til advokaten handlet om tidspunktet forelegget ble vedtatt. Høyesterett hadde på dette tidspunktet opphevet den frifinnende dommen som overingeniør Alf Torp for hans arbeid i Årdal. Dette var en dom for et arbeid som var av samme art som Sambyggs. I tillegg førte resultat av lignede saker der opplysningene var tilgjengelige til at Sambygg vedtok forelegget under sterk tvil. Det betyr at vedtakelsen ble gjort med forutsetningen om at lignende forhold ville føre til en strengere straff enn forelegget om saken gikk for retten. På grunn av høyesteretts endelige frifinnelse av Torp ønsket derfor Sambygg at deres sak ble endret til en delvis frifinnelse.²⁸⁰

Et annet nytt argument handlet også om praksisen som ble fulgt i lignende saker. Dette gjaldt saken mot firmaet Stoltz, Röthing & Co.A/S. Ifølge Sambyggs advokat så var dette en sak om en større virksomhet som tok arbeid for okkupasjonsmakten. Straffereaksjonen i denne saken ble inndragning uten rettighetstap. Det nevnes også at direktørene hadde et inntrykk av at større og/eller eldre entreprenører som tok arbeid via myndighetene fikk lavere straff.²⁸¹ Dette er en observasjon som samsvarer med Ellingsens undersøkelse av landssvikerdommer i boken «*krigsprofitørene*».²⁸²

Svaret på forespørselen om delvis benådning ble gitt den 30. november 1949. Dette ble avgjort av Riksadvokaten som mente at det ikke finnes grunn til å oppheve det vedtatte forelegget.²⁸³ Sambygg mottar ingen begrunnelse for denne avgjørelsen. Motivet bak blir derfor bare antakelser, men man

---

279 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Skriv av 9. september 1949 fra oversaksfører Dan Kildal med søknad om opphevelse av forelegget for Olvar Liby. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

280 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Skriv av 9. september 1949 fra oversaksfører Dan Kildal med søknad om opphevelse av forelegget for Olvar Liby. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

281 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Skriv av 9. september 1949 fra oversaksfører Dan Kildal med søknad om opphevelse av forelegget for Olvar Liby. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

282 Ellingsen; *Krigsprofitørene*. Oslo, 1993; 205

283 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Skriv av 30. november 1949 fra Bergen politikammer til A/S Sambygg. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 1

må anta at argumentene som ble fremlagt av advokaten ikke var sterke nok. De kan derimot brukes som et forslag til komparasjon av de nevnte sakenes forhold.

5.8 Sambygg var en del av flere

Avhøret av ingeniør Laurentius Eide er interessant i forhold til myndighetene i Bergen og entreprenørenes holdninger til okkupasjonsmakten. Eide var en av personene som nevnes i listen over mistenkte som ble sendt fra høyesterettsadvokat Anton Friele. Friele la til på slutten at selv om Eide nevnes så vet han personlig at Eide ikke har tatt arbeide for tyske myndigheter. Dette kom frem i hans søknad om autorisasjon som entreprenør. Friele mener det var unødvendig å foreta noe i denne spesielle saken, men tar han med for sikkerhets skyld.²⁸⁴ Det er da mulig at Eides søknad ble avslått som følge av å nekte å ta tyske arbeider, men det skriver Friele ingenting om. Eide blir i hvertfall sett på som pålitelig.

Eide ble den 27. september 1945. Hans første kontakt med tyskerne var i begynnelsen av mai under en innkallelse til et møte på hotell Terminus. Der var det snakk om å bygge en flyplass med gyldne løfter til de som var villige og press mot de som nektet for å få dem til å ta arbeidet. Dette var tyske offiserer som reiste videre og Eide fikk ingen ubehageligheter i ettertid. Han ble også kalt inn til flere møter angående flyplassen på Voss. Her var samtlige medlemmer av entreprenørforeningen i Bergen. På det første deltok Bergens ordfører Stensaker, finansierrådmann, veisjef og rådmann. De kommunale myndighetene ønsket at entreprenørene skulle ta arbeidet for byens skyld.²⁸⁵ Denne hendelsen virker å være et argument til forsvar for synet om at myndighetene mente at «hjulene skulle holdes i gang» da dette var et tyskerarbeid som Bergens embedsmenn forsøkte å overtale entreprenørene til å ta. Som medlemmer av Bergens entreprenørforening deltok Sambyggs direktører også på dette møtet. Det kan derfor antas at dette møtet er en av grunnene til deres holdninger til arbeid for okkupasjonsmakten.

Slutten på denne saken var et møte der entreprenørene diskuterte om det var mulig å slippe unna arbeidet eller hvis dette ikke var mulig, danne en sammenslutning av entreprenører som skulle utføre arbeidet. De fleste som var villige til å bygge flyplassen hadde som betingelse at de ikke skulle få en økonomisk fordel av oppdraget. Det endte med at ingeniør Chr. Stoltz fra firmaet Stoltz Røthing

---

284 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Skriv av 13. juni fra Erstatningsdirektoratet, Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 1

285 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapport av 27. sept av Laurentius Eide avgitt av Carl Mathiassen. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

A/S uten videre hadde påtatt seg oppgaven. Eide fikk senere vite at han alt var i gang.²⁸⁶ Her har altså Stoltz tatt på seg arbeidet med en flyplass for okkupasjonsmakten. Dette er et krigsviktig arbeid og saken mot hans firma er derfor interessant når det gjelder utfallet i saken mot Sambygg.

En annen hendelse som Eide fortalte om i avhøret var en henvendelse fra ingeniør Fougner i firmaet Høyer-Ellefsen, Oslo. Han var på dette tidspunkt formann i ingeniørenes bygninggruppe i Bergen. Fougner kom sammen med ingeniør Stoltz. Fougner nevnte at Tyskerne hadde planer om større arbeider på Vestlandet. Etter Fougners mening så burde entreprenørene ta på seg disse arbeidene. Eide hadde svart at bygginggruppen og han personlig ikke hadde interesse for dette og at det måtte være en entreprenørsak. Etter å ha stilt spørsmål fikk Fougner vite at det var ingeniør Olvar Liby som var formann i Entreprenørforeningen.²⁸⁷ Denne hendelsen viser at det var vanlig å gå igjennom Liby når man skulle finne entreprenører som kunne utføre arbeidsoppdrag og at Høyer-Ellefsen er et interessant firma å se nærmere på. Det virker her som Fougner handler på vegne av okkupasjonsmakten. Om dette var tilfellet så er landssvikersaken mot Høyer-Ellefsen av interesse.

5.9 Andre bedrifter med lignende landssviksaker

Jeg velger å sammenligne saken mot Sambygg med andre landssviksaker for å kunne sette dette firmaet inn i en større kontekst. Sakene som skal sammenlignes er sakene mot Alf Torp, Stoltz-Røthing og Høyer-Ellefsen. Det er fordi sakene blir nevnt flere ganger i kildematerialet mitt. Dette gjelder både avhør og av Sambyggs advokat som bruker dem som argument for å redusere straffen fra det tidligere vedtatte forelegget. Da saker som omhandler økonomisk landssvik er lange og kompliserte affærer vil jeg i min komparasjon fokusere på utvalgte elementer ved hver landssviksak. Det som fokuseres på er arbeidets natur og utfallet av saken. Det vil også opplyses om bedriftenes grunnlag for frifinnelse. Kildegrunnlaget som brukes for å kunne sammenligne bedriftene presenteres underveis.

5.9.1 Alf Torp

Alf Torp blir lite nevnt i kilder som omhandler Årdal og kraftanleggets historie. I boken «Bygdebok for Årdal natur og næringsliv» stod det at Torp tok for seg sprengningsarbeidet med kraftanlegget.²⁸⁸

---

286 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapport av 27. sept av Laurentius Eide avgitt av Carl Mathiassen. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

287 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapport av 27. sept av Laurentius Eide avgitt av Carl Mathiassen. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

288 Ve: Bygdebok for Årdal natur og næringsliv. Bergen. 1971 s.929

Dette bekrefter kildematerialet mitt. Sambygg hadde først kontakt med Torp i en brevveksling som varte fra 1. april til 7. april 1941. Deler av kontrakten som Sambygg skrev med Mineraloel overlappet med kontrakten Torp hadde skrevet på sprengningsarbeidet med Tyin kraftanlegg. Sambygg og Torp fant til slutt ut at Sambygg skulle stå for betongarbeidet og Torp skulle stå for sprengningen. Dette gjorde han for egen entreprise.²⁸⁹ Begge arbeidene må sies å være essensielle for at kraftanlegget skal bli ferdigstillet. På grunn av at kraften skulle brukes til aluminium må man kunne si at begge to har tatt et militært arbeide.

Torp blir senere nevnt i rapporten som Scherven sender til Sambyggs direksjon om reisen inn til Årdal og starten på arbeidet. Rapporten tar for seg dagene 22. april frem til 27. april 1941. Her kommer det frem at Torp også er veisjef i Sogn og Fjordane samtidig som han tar arbeid for Mineraloel/Nordag. På denne tiden var det dårlige veiforhold med snø og is. På grunn av sin rolle som veisjef fikk han veivesenet til å ordne forholdene den førstkommende mandagen.²⁹⁰ Blandingen av tyskerarbeide og statlig ansatt er et forhold som det finnes informasjon om i forskningslitteraturen. Da jeg ikke har selve dommen er det vanskelig å forklare rettens syn på dette forholdet bortsett fra at saken endte med frifinnelse.

Det siste sporet av Sambyggs forhold til Torp fantes i et skriv som hovedkontoret sendte til anleggskontoret den 1. september 1942. Dette brevet gjaldt overføringen av arbeidere som Torp ikke hadde bruk for. Det var snakk om at Torp ønsket en økonomisk fortjeneste på å overføre arbeidere til Sambygg. Sambygg hadde da kommet frem til at de hadde en fortjeneste på 8% som de kunne avgi til Torp frem til han hadde avsluttet sitt arbeide hadde pågått frem til oktober. Til slutt ble det kommentert at Sambygg ønsket at Torp skulle avstå fra å ta fortjeneste på arbeidere som han ikke hadde bruk for. Dette skulle være vanlig praksis i Bergen.²⁹¹ Her er det to interessante punkter angående sammenligningen. Det ene er at Torp virker økonomisk motivert, men også at hans arbeide er ferdig i Oktober 1942.

Når det gjelder rettsaken mot Torp ble dette nevnt i Allkunne som er et kvalitetsikret digitalt oppslagsverk. Her stod det at Torp arbeidet med Tyin Kraftstasjon fra 1941 til 1943 og hadde tjent formuer på å ta oppdraget fra Nordag. Han hadde også stillingen som overingeniør og veisjef fra

---

289 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Skriv av 7. april 1941 fra A/S Sambygg til ingeniør Torp. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

290 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapport av 22/4 – 27/4 fra Årdal. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 1

291 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Skriv fra A/S Sambygg av 1. september 1942 (Dahle og H.H.Heiberg) . Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

1936 til 1956. Torp ble først dømt i tingretten, men senere frikjent i Høyesteretten i 1948. Frikjennelsen skulle være basert på at fylkesmannen i Sogn og Fjordane, Hans Seip, hadde ønsket at Torp tok oppdraget for å kunne forsinke og sabotere driften.²⁹² En frikjennelse gav fortsatt en inndragning, men bøter og rettighetstap frafalt. Av likheter med saken mot Sambygg kan det sies at begge parter tok samme type arbeide. Torp som bruker stillingen som veisjef til å få arbeidet i gang kan også sammenlignes med Sambygg som tok flere grep for å få en effektiv drift. Når det gjelder forskjeller var Torps arbeid over i midten av okkupasjonen. Sambygg vant arbeidet på anbud og signerte derfor en ny kontrakt. En annen forskjell er at Torp ble anbefalt å ta arbeidet fra en statlig autoritet. Det ble ikke Sambygg. Disse to forskjellene kan ha hatt mye å si for hvorfor utfallet av landssviksakene ble forskjellige, men på grunn av at Sambygg aldri tok saken sin for retten er dette vanskelig å si.

5.9.2 Stoltz-Røthing

Firmaet Stoltz-Røthing brukes i denne sammenligningen på grunn av forskjellige faktorer. For det første så var delen av firmaet som hørte til i Bergen ha vært en del av samme entreprenørmiljø. Dette bekreftes i avhøret av Eide at både Eide selv, direktørene i Sambygg og Stoltz fra Stoltz Røthing var medlemmer av Entreprenørforeningen i Bergen. En annen faktor er at saken hørte til distriktet som Bergenspolitiet hadde ansvaret over. Saken mot Stoltz gikk blant annet for Bergen Byrett. Det betyr at sakene sannsynligvis har blitt etterforsket på samme måte. På grunn av at landssvik var en form for kriminalitet som ikke hadde kommet opp for retten før etter okkupasjonen så fantes det ikke presedens i slike saker. Andre politidistrikt hadde kanskje en annen måte å etterforske slike saker på. Ved å bruke en sak fra samme politidistrikt vil dette problemet bli mindre.

Kildegrunnlaget for materiale om Stoltz Røthing er masteroppgaven til Pål Kristian Heum Økland. Han har i kapittel 5 analysert driften og landssviksaken mot dette firmaet med fokus på dets forhold til administrasjonen i Bergen. Av dette materiale vil jeg fokusere på arbeidet firmaet gjorde for okkupasjonsmakten og resultatet av landssviksaken som var en konsekvens av dette arbeidet.

Firmaet som i dag heter Stoltz kunne spores tilbake til i Bergen i 1905 da Christian Stoltz kjøpte seg inn og ble medeier i et bygg og anleggssfirma. I 1913 ble A/S Stoltz, Røthing & co etablert og firmaet ble ledet av Stoltz under okkupasjonen. Det fantes også en avdeling i Haugesund som ikke var relevant i denne sammenhengen. Frem til okkupasjonen utviklet firmaet seg til å bli Vestlandets

---

292 Allkunne (2021)

største innenfor sitt fagområde som var fundament og steinarbeider. De var delaktige i byggingen av broer, betongkaier og tok både private og statlige oppdrag. Frem til krigen brøt ut hadde de en arbeidsstokk på ca. 100 mann.²⁹³

Det første arbeidet som Stoltz tok av okkupasjonsmakten var byggingen av flyplassen på Voss. Stoltz hadde tidligere nektet å ta dette arbeidet, men da dette kom opp på ny under et møte i Bergens Entreprenørforening sa han seg villig til å bygge flyplassen.²⁹⁴ Dette var et av totalt 10 prosjekter som ble igangsatt under Stoltz. Firmaet var også ansvarlig for byggingen av en flyplass på Herdla, veianlegg, bunkere, tilfluktsrom og brakkefundament. Økland hadde kommet frem til at totalrammene for arbeidene utført av Stoltz nærmet seg kr. 30.000.000. Han omregnet at dette tilsvarer kr. 879.166.667 i 2017 som viste at dette var store arbeider. Når det gjaldt arbeidsstokken så ble den økt til ca. 1500 mann totalt ved begge flyplassanleggene i løpet av sommeren 1940. Dette tallet varierte veldig, men falt til under 100 fra starten av 1943 og frem til frigjøringen. Det ble også brukt tvangsarbeidere og krigsfanger.²⁹⁵

Dommen mot Christian Stoltz var en komplisert sak. Det ble funnet klare beviser på at for at Stoltz hadde handlet under press og trusler fra tyske soldater. Han hadde også blitt rådet personlig av Bergens ansvarlige myndigheter og en anerkjent jurist til å ta arbeidet. På en annen side så var arbeidene med flyplassene betegnet som helt klart utilbørlig. Retten kom frem til at under de daværende forhold så var det uklart og vanskelig å ta de riktige beslutningene. Dette førte til at Stoltz blir frikjent for alle arbeider som var påbegynt frem til sommeren 1941. Arbeidene etter 1941 ble regnet som utilbørlige, men hadde også formildende omstendigheter. Det var at firmaet hadde gitt økonomisk hjelp til enkelte stiftelser, hjulpet motstandsbevegelsen og det faktum at når man først kom inn i et forhold med okkupasjonsmakten så var det vanskelig å komme seg ut. Resultatet var at Stoltz fikk en bot på kr. 60.000 til statskassen, kr. 25.000 til det offentlige og måtte betale saksomkostningene. Firmaet fikk en inndragning på kr. 200.000. Det ble ikke gitt frihetsstraff eller tap av rettigheter.²⁹⁶

Når det gjelder firmaets grunnleggelse så var Stoltz i drift lenge før krigen. Sambygg var et nystartet firma og bortsett fra noen få arbeidere så var det en helt ny arbeidsstokk. I motsetning til Sambygg som påtok seg arbeidet frivillig så fant retten klare beviser på at Stoltz hadde tatt arbeidet

---

293 Økland 2018 s.76,77

294 Økland 2018 s. 78

295 Økland 2018 s. 87-89

296 Økland 2018 s.94-96

under sterkt press. Stoltz hadde også blitt rådet av myndigheter og en jurist til å ta arbeidet i forhold til Sambygg som bare hadde hørt av ingeniør Friis at generalsekretæren i Den Norske Ingeniørforening gikk god for arbeidet.²⁹⁷ Dette virker ikke som en person som hadde et verv med statlig myndighet eller juridisk kompetanse angående arbeid for en okkupasjonsmakt. Når det gjelder arbeidsstokken så virker det som begge firmaer har utvidet stort. Begge har også brukt krigsfanger og tvangsarbeidere. Stoltz sitt arbeid med flyplassene må kunne sies å være av stor militær betydning. Sambyggs utbygging av Tyin Kraftanlegg kan sies å være mer indirekte militært viktig, men siden kraften skulle brukes til aluminium så var dette også et utilbørlig arbeide. Når det gjelder Sambygg så ble saken avgjort ved forelegg som gav direktørene bøter og inndragning, men bare Liby og Søråas fikk rettighetstap. Bugge fikk på grunn av sitt motstandsarbeid beholde sine rettigheter og det kan muligens også forklare fraværet av rettighetstap i saken mot Stoltz. At Stoltz beholdt alle sine rettigheter er en stor forskjell. Dette forklarer hvorfor Sambyggs advokat spesifikt nevner Stoltz da det virker som direktørene er mest opptatt av rettighetstapet. Det er mulig denne saken ikke var offentlig tilgjengelig på dette tidspunktet da den har store forskjeller fra saken til Sambygg. Det er fordi forskjellene vil føre til at saken ikke kan brukes som presedens.²⁹⁸

5.9.3 Høyer-Ellefsen

Da både Torp og Stoltz hørte til en bestemt del av Norge vil det også være interessant å sammenligne med et firma av en større skala. Høyer-Ellefsen (H-E) hadde før krigen betegnelsen Norges største entreprenørfirma. For å kunne sammenligne Sambygg med H-E bruker jeg masteroppgaven til Hans Hartved Arvesen. Han sammenligner i sin oppgave landssviksaken mot virksomheten til Ditlef Lexow med firmaet H-E. Det er analysen av firmaet H-E i kapittel 6 som er interessant i denne sammenhengen. Som kildegrunnlag bruker Arvesen hovedsakelig saken mot H-E fra riksarkivet og Ellingsens analyse av H-E i boken «Krigsprofitørene».

H-E ble opprettet i 1905. August Gundersen var styreformann frem til 1. oktober 1943 etterfulgt av Thorbjørn Skjenvold. Selskapet hadde en omsetning i 1939 på kr. 13.000.000. Sammenlignet med krigsårene der omsetningen var på totalt ca. kr. 113.000.000 så kan man se at det har vært en stor økning i løpet av krigen. Av arbeider gikk de frivillig inn i et samarbeid med et tysk krigsentreprenørfirma den 4. juli. Det ble dannet et fellesfirma som Arvesen gav forkortelsen

---

297 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapport av 9. juni 1947 fra etterforsker Grønlien, avhør av Bjarne Bassøe. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

298 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Skriv av 9. september 1949 fra oversaksfører Dan Kildal med søknad om opphevelse av forelegget for Olvar Liby. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

«Arge». Arge bygget diverse artilleristillinger, flyplasser, veianlegg, brakker, diverse arbeider for Nordag og mer. Samarbeidet førte også til økt arbeidsstokk og store utvidelser av maskinparken. Avtalen var at H-E skulle ha 50% av overskuddet fra Arge samarbeidet.²⁹⁹

Påtalemyndighetene fokuserte på at firmaet hadde utvidet virksomheten og tatt store militære arbeider under okkupasjonen. Det ble foreslått fengsel i 3,5 år, rettighetstap og en bot på kr. 200.000 for begge direktørene. Når det gjaldt saken mot selve selskapet så vedtok H-E forelegget med en inndragning på kr. 2.000.000. Saken mot H-Es direktører viste seg å lengre tid en saken mot selve firmaet. Blant annet hadde en avdeling av firmaet startet et samarbeid med okkupasjonsmakten uten å varsle ledelsen. Spørsmålet om skyld angående Arge-samarbeidet ble også satt under tvil. H-E hadde tidlig gått inn for å avvikle samarbeidet og det ble oppløst 29. mars 1941. Avviklingen av arbeidene holdt på til 1942. Det ble også argumentert for at selv om dette var frivillig så startet de Arge for å slippe unna nye kontrakter. Retten klarte heller ikke å bevise at H-E var økonomisk motiverte da firmaet hadde plassert fortjenesten fra tyskerarbeidene på egen konto som skulle stilles til regjeringens disposisjon. H-E kunne også si at de hadde drevet aktiv motstand da direktør Skjensvold var flere ganger i Stockholm hvor han formidlet kunnskap om tyske festningsverk. Han var også medlem av hjemmefrontledelsens økonomiske råd fra 1943. For hjemmefronten skulle han ha utført flere farlige oppdrag og han hadde også stilt en konto på kr. 1.000.000 til deres disposisjon. Statsadvokaten kom frem til at på grunn av H-Es rolle som landets største entreprenørfirma så var det umulig å forvente at firmaet kunne unngå kontakt med tyske myndigheter. Riksadvokaten var enig og dette førte til at saken ble henlagt den 29. oktober 1949.³⁰⁰

Når det gjelder likheter mellom H-E og Sambygg så inngikk begge et samarbeid med okkupasjonsmakten på frivillig basis om militære arbeider. Sambygg argumenterte også for at de tok arbeidet for å slippe unna andre oppdrag fra okkupasjonsmakten.³⁰¹ Når det gjelder tidspunktet på oppdraget så startet H-E i begynnelsen av okkupasjonen. De skjønte tidlig at Arge-samarbeidet var uheldig og avsluttet dette. Da Sambygg hadde muligheten til å komme seg ut av avtalen med Nordag så valgte direksjonen å vinne arbeidet på anbud. Dette var også i slutten av 1942 som er et senere tidspunkt enn starten på Arve-avviklingen i mars 1941. En annen stor forskjell var saken om at H-E hadde plassert fortjenesten på en egen konto i motsetning til Sambygg. Når det gjelder aktiv

---

299 Arvesen 2014 s. 87-88

300 Arvesen 2014 s. 88-90

301 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapport av siktede Olvar Liby ved politikonstabel Grønlien . Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

motstand i Sambygg så ble dette bare utført av en av direktørene. Dette gav mindre straff for ham selv, men ikke de andre medlemmene av direksjonen som bare kan sies å ha drevet med passiv motstand.³⁰² H-E var også av en såpass stor størrelse før krigen at deres posisjon var annerledes. Det var forventet at okkupasjonsmakten tok raskt kontakt med Norges største entreprenørfirma mens direktørene i Sambygg var nødt til å slå seg sammen og selv kontakte Nordag angående deres arbeide.

5.10 Formildende omstendigheter?

Sammenligningen viser at det er flere ulikheter enn likheter med de andre landssviksakene. Når det gjelder spørsmålet om formildende omstendigheter så kan jeg trekke ut et par punkter som antas å være fordeler i en eventuell benådning. Her faller eksempelet H-E litt bort da dette firmaet hadde en unik posisjon som Norges største. Når det gjelder sakene Stoltz og Torp så er det to ting sakene har til felles. Begge inngikk avtaler med okkupasjonsmakten tidelig under krigen. I Torps tilfelle så skal han ifølge mitt kildemateriale ha vært ferdig i oktober 1942. Stoltz inngikk en avtale som han ikke kom seg ut av, men man ser at virksomheten reduseres kraftig i starten av 1943. Han inngikk en avtale som retten mente er formildende fordi den var vanskelig å avslutte. Det andre punktet som er likt er at det i begge sakene er gitt en anbefaling om å ta arbeidet fra høytstående nasjonale myndigheter. I Stoltz sitt tilfelle gjelder det myndighetene i Bergen og i saken om Torp gjelder det fylkesmannen i Sogn og Fjordane. En av grunnene til at dette ser ut til å være en fordel er at staten muligens ikke ønsket å gå til sak mot embedsmenn så lenge dette ikke var NS-medlemmer. Fra min side blir dette bare spekulasjon.

5.11 Andre årsaker til å kollaborere med okkupasjonsmakten

Frem til nå er analysen i dette kapitlet hovedsakelig basert på dokumenter som er samlet inn med formålet om å frikjenne eller dømme Sambygg. På grunn av at firmaet ble funnet skyldig i utilbørlig kollaborasjon vil disse kildene automatisk gi et dømmende perspektiv over handlingene til direktørene. Før kapitlets konklusjon vil jeg derfor prøve å lage en liten motvekt til dette perspektivet. Dette gjøres lettest ved å stille det åpne spørsmålet: Hva var alternativet?

Tidligere i kapitlet viser jeg til avhørene av entreprenør Eide og Murmester Hansen. De la ned virksomheten sin i istedenfor å ta arbeid for okkupasjonsmakten. Dette førte til at de ikke fikk en

---

³⁰² Riksarkivet i Oslo, Skriv av 9. september 1949 fra oversaksfører Dan Kildal med søknad om opphevelse av forelegget for Olvar Liby. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

landssviksak mot seg og i tillegg så viser kildene at politiet i Hansens tilfelle og Høyesterettsadvokatene Friele i Eides tilfelle ser på dem som pålitelige kilder når det gjelder opplysninger om andre entreprenører. Det er enkelt å tenke at Sambygg også burde ha gjort det samme, men det blir en litt for simpel løsning da Sambyggs direktører er som oss alle mennesker og kan gjøre feil. Det totale antallet økonomiske landssviksaker som var 16.000 viser også at det var mange som begikk denne feilen.³⁰³ Her kan det filosofiske prinsippet «Hanlons razor» være grei å ha i bakhodet: Aldri tilskriv ondskap der dumhet er tilstrekkelig forklaring.³⁰⁴ Dette var en kaotisk tid med mange muligheter til å gjøre korttenkte valg som senere kunne vise seg å være dumme.

Tilbake til alternativene til tyskerarbeidet. Den enkleste løsningen synes å være at direktørene la ned entreprenørvirksomheten under okkupasjonen. Det er flere argumenter for at dette ikke er så enkelt. Et argument er at direktørene da måtte finne seg en annen jobb. De er alle mellom 58 og 63 år. Å finne et nytt arbeid ville derfor ikke vært like lett, men det er en god mulighet for at de med sin kompetanse kunne fått stillingen som overingeniør. Problemet er at på grunn av okkupasjonen så ville de fleste nye stillingene kanskje være for arbeid som er tilknyttet okkupasjonsmakten. Det er ikke sikkert at det fantes ledig sivilt arbeide. Stillingen vil også være dårligere betalt enn deres direktørstillinger. Dette blir antakelser men det er godt mulig at direktørene har tatt på seg et økonomisk ansvar som er avhengig av de tjener over en hvis inntekt som for eksempel banklån. Det er også mulig at de har barn og kone som skal forsørges. Et annet argument er at å gjøre motstand mot okkupasjonsmakten ikke bør sees på som en selvfølgelig handling. Man kunne umulig vite utfallet av krigen spesielt i de første årene. Å gjøre motstand ville være risikabelt og kunne føre til alvorlige konsekvenser som ville blitt permanente om ikke Tyskland tapte krigen. Dette er argumenter for hvorfor det er problematisk å dømme noen for handlinger som har hendt for ca. 80 år (i 2021) siden.

5.12 Konklusjon

Hvordan så påtalemyndighetene på virksomheten A/S Sambygg? Basert på kildegrunnlaget så ønsket høyesterettsadvokatene som hadde ansvaret for Vestlandet å sette Sambygg under forvaltning før etterforskningen ble igangsatt. Datoen 28. mai 1945 viste at jakten på bedrifter som var ute etter utilbørlig fortjeneste startet kort tid etter frigjøringen. På grunn av kontrakten med Nordag som fastsatte at firmaet skulle ha et % vis tillegg av lønningene som profitt ble Sambygg fra

---

303 Ellingsen: Krigsprofitørene. Oslo 1993 s.125

304 Wikipedia (2021) Barberkniv (filosofi)

starten av mistenkt for økonomisk landssvik. Etter innledende avhør av direktørene og andre knyttet til virksomheten ble firmaet siktet for økonomisk landssvik den 20. juli 1946. Dette førte til at virksomhetens bankkonto ble fryst og en revisor fikk oppgaven å gjennomgå selskapets regnskap. Det ser ut som dette ble gjort for å kunne fastsette et inndragningskrav senere. Revisor kom her frem til at selskapet etter krigen hadde opparbeidet seg en formue på omtrent kr. 350.000 etter skatt som i 2020 kroner ville tilsi at direktørene hadde et overskudd på totalt kr. 7.791.868. Påtalemyndighetene kom frem til at virksomheten i sin helhet måtte sees på som utilbørlig. Saken mot Sambygg endte i et vedtatt forelegg der firmaet fikk inndratt kr. 500.000.

Så kommer spørsmålet fantes det noen formildende omstendigheter basert på andre landssviksaker? Kildematerialet viste at den sikreste måten å slippe unna en tiltale om økonomisk landssvik var å ikke samarbeide med okkupasjonsmakten eller å legge ned virksomheten som i tilfellene Murmester Hansen og Laurentius Eide. Da dette i mange tilfeller var vanskelig finnes det også andre omstendigheter som kunne være formildende eller gi benådning. Advokaten til Sambygg søkte i 1949 om delvis benådning med henvisning til utfallet av to andre landssviksaker. Sammenligningen min viste at disse sakene ikke var så like at argumentet om presedens kunne brukes. To faktorer syntes å være viktige når det gjaldt straffeutmålingen. Det var at arbeidet ble tatt etter råd fra statlige myndigheter og at arbeidet ble tatt og i hvertfall forsøkt avsluttet tidlig under okkupasjonen. Dette i tillegg til spørsmålet om aktiv motstand som bare gjaldt en av direktørene fører til at jeg er nødt til å komme frem til konklusjonen om at svaret til Sambyggs benådningssøknad var det riktige. «Riksadvokaten fant ikke grunn til å oppheve det vedtatte forelegget»³⁰⁵ og dermed virker det som at det ikke var noen formildende omstendigheter i saken mot firmaet Sambygg. Spørsmålet da blir om det finnes formildende omstendigheter i sakene mot direktørene?

---

305 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Ekspedisjonsdokument. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe

Kapittel 6 – Direktørenes personlige firmaer

Dette kapitlet skal jeg analysere de private virksomhetene til Sambyggs direktører. Alle tre hadde egne firma som de hadde startet opp og drev før krigen. Virksomhetene var også aktive under okkupasjonen og etterforskes parallelt med etterforskningen mot A/S Sambygg. Utfallet av landssviksakene var et forelegg til firmaet Sambygg og også individuelle forelegg til hver enkelt direktør. Påtalemyndighetenes forslag til straff gjelder for begge forholdene, men ble gitt i de individuelle foreleggene. Forelegget angående Sambygg gjelder bare den utilbørlige fortjenesten som skal inndras fra firmaet. Som i tilfellet med Sambygg ble forelegget vedtatt og det var derfor heller ingen rettssak mot direktørene og deres egne firmaer.

Problemstillingen for dette kapitlet er: Hva var utfallet av landssviksakene mot Sambyggs direktører og fantes det individuelle forskjeller?

Kildegrunnlaget mitt for dette kapitlet er landssviksakene mot direktørenes egne firmaer. Dette har de samme fordelene og ulempene som materialet i saken mot Sambygg. Kildematerialet skal ikke brukes til å gi en dom eller frikjennelse for de ulike firmaene som analyseres. Skulle dette gjøres kreves det både større juridisk kompetanse enn det jeg kan tilføre feltet til dags dato og et større sammenligningsgrunnlag av ulike landssviksaker. Sakene gjennomgås kun for å knytte disse opp mot problemstillingen om hva som skulle til for å dømmes for utilbørlig økonomisk landssvik. Det vil bli fokusert på likheter og ulikheter mellom de personlige firmaene til Sambyggs direktører. Da en av direktørene tilslutt ble frikjent er det interessant å se hva som skiller de ulike firmaene og landssviksakene.

6.1 Olvar Liby

6.1.1 Et personlig firma – O. Liby

I rapporten fra etterforskningen mot Olvar Liby finnes det informasjon om hans virksomhet før og under krigen. Disse opplysningene er basert på avhør, diverse statlige dokumenter og selskapets regnskap som var undersøkt av en revisor. Rapporten er udatert, men refererer til informasjon som er skaffet frem til 1947. Politikonstabel Grønlien er forfatter. Liby startet i 1925 et personlig ingeniørfirma med navn O. Liby. Dette firmaet hadde frem til okkupasjonen oppdrag av varierende størrelser og har derfor en varierende arbeidsstokk fra 6 til 30 mann. Virksomheten var på sitt

største før okkupasjonen i årene 1932 til 1937.³⁰⁶ I rapporten fra revisoren står det at selskapets overskudd i 1939 var kr. 17.419. På grunn av beløpets størrelse bruker revisoren heller et gjennomsnitt av inntektene i årene 1937 til 1939 som var omtrent kr. 71.566.³⁰⁷ Omregnet til 2020 kroner tilsvarer dette beløpet kr. 2.499.724.³⁰⁸ Det virker som selskapet går rundt økonomisk i årene før krigen selv om virksomheten i disse årene var redusert i forhold til 1932 – 1937.

6.1.2 Den første kontakten med okkupasjonsmakten

Ifølge den samme udaterte politirapporten forklarte Liby at den første kontakten med okkupasjonsmakten skal ha tatt sted i midten av mai 1940. Dette var møter og forhandlinger angående byggingen av en flyplass på Voss som senere ble utført av Stoltz, Røthing & Co. Tilstede var både tyske representanter, lokale entreprenører, ingeniører og kommunale myndigheter. Senere den 24. juni 1940 hadde ingeniør Fougner fra H-E på oppdrag fra den tyske ingeniør Tothe som var sjefen over de tyske anleggene på vestlandet ordnet et møte sammen med flere entreprenører som holdt til i Bergen. H-E var Norges største entreprenørfirma. Dette gjaldt arbeide som okkupasjonsmakten ønsket at bergensentreprenørene skulle påta seg. De ble enige om at de eldste firmaene i Bergen skulle ta disse arbeidene. Libys firma var et av flere som da sa seg villig til å arbeide for okkupasjonsmakten. Det skal ikke ha blitt brukt noen form for tvang.³⁰⁹ Dette er møter som også den «rene» ingeniøren Laurentius Eide forteller om i et avhør.³¹⁰ Det er mulig Liby har blitt kontaktet av tyske representanter før dette møtet, men dette er det tidligste beviste tidspunktet. Hans forklaring ser ut til å stemme da det blir bekreftet av Eide.

Arbeidet som Liby fikk av okkupasjonsmakten var veiarbeide på Askøen og Olsvik (Åsen festning) som ble startet 2. juli 1940. Dette var veier som skulle gå bort til batteristillinger og kunne derfor sees på som militære arbeider. Liby sier at kontrakten ble inngått frivillig på bakgrunnen av de kommunale myndighetenes innstilling til slike arbeider. Hendelsen Liby henviste til her handler om byggingen av flyplassen på Voss på vegne av okkupasjonsmakten som Bergens kommunale

---

306 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Rapportskriverens bemerkninger ved konstabel Grønlien. Bergen politikammer, Olvar Liby, Eske 1, Mappe 1

307 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Revisjonsrapport av 6. mars 1947 fra A/S Bergens Revisjonsinstitut. Bergen politikammer, Olvar Liby, Eske 1, Mappe 1 (Beløpet nevnes ikke med tall men det skal være 38 ganger lavere enn firmaets fortjeneste i 1941 som var kr. 2.719.815)

308 <https://www.norges-bank.no/tema/Statistikk/Priskalkulator/>

309 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Rapportskriverens bemerkninger ved konstabel Grønlien. Bergen politikammer, Olvar Liby, Eske 1, Mappe 1

310 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Rapport av 27. sept av Laurentius Eide avgitt av Carl Mathiassen. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

myndigheter ønsket påtatt av lokale entreprenører.³¹¹ Det kan argumenteres for at dette blir en litt tynn unnskyldning da det bare er snakk om en enkelt hendelse, men på en annen side så kunne myndighetenes holdninger på dette møtet tolkes som at de godtok at entreprenører tok militære oppdrag. Denne hendelsen blir analysert i Øklands masteroppgave, men da i sammenheng med saken mot Stoltz som påtok seg arbeidet med flyplassen. Her konkluderte han med at de kommunale myndighetene i Bergen var en sentral pådriver for at arbeidsoppdrag fra okkupasjonsmakten skulle påtas.³¹²

6.1.3 Firmaet O. Liby under okkupasjonen

Dette ble det første av mange arbeider for okkupasjonsmaktene. Den oppsummerende politirapporten har en oversikt over de ulike arbeidene, arbeidsgiverne og flere forhold som angår arbeidsstokken til Liby. Liby tok også oppdrag fra flere av de store tyske oppdragsgiverne. Dette var blant annet Oberbauleitung West, Organisasjon Todt, Heeresbaudienststelle, Festungspionier Abschutzgruppe II og Festungsbaustab. Felles for disse organisasjonene var at de hadde ansvar for byggingen av tyske militære anlegg i Norge. Dette var en del av den tyske planen «Festung Norwegen» som gikk ut på hovedsakelig å bygge ut forsvaret av Norges kyst. Liby og hans firma tok hovedsakelig arbeider på øyene i området rundt Bergen som på Olsvik, Brekke på Askøy, Lerøy, Buarøy, Håvarstun og mer. Felles for arbeidene var at det gjaldt befestning. Dette var militære arbeid som skulle gi områdene økt forsvarskapasitet. I følge politirapporten har Liby tatt arbeid med vei, kanonfundamenter, kamuflering, tunneler, bunkerser, tilfluktsrom og lyskasterfundamentering som hadde dette formålet.³¹³

De siste årene før krigen hadde firmaet en arbeidsstokk på 6 til 10 arbeidere. Liby utvidet denne frem til 1941 da antallet arbeidere og funksjonærer var på sitt høyeste som var totalt 678 arbeidere. Det har ikke blitt annonserte etter arbeidere, men i stede har det blitt gjort henvendelser til flere arbeidsformidlinger. En arbeidsformidling er et foretak som knytter kontakt mellom arbeidssøkere og arbeidsgivere. I nåtiden (2020) vil Nav være et godt eksempel på et slikt foretak. Blant annet tok Liby kontakt med Fylkesarbeidsformidlingen og Reichskommisariatet. Reichskommisariatet var det tyske forvaltningsorganet i det okkuperte Norge. Via dette organet fikk Liby overført arbeidere fra

---

311 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Siktedes forklaringer ved konstabel Grønlien. Bergen politikammer, Olvar Liby, Eske 1, Mappe 1

312 Økland: *Lokal økonomi og administrasjon I Bergen våren og sommeren 1940, med serlig vekt på produksjonsrådet*. Masteroppgave Universitetet I Bergen. Bergen 2018 Kapittel 5: Stoltz, Røthing & co

313 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Rapportskriverens bemerkninger ved konstabel Grønlien. Bergen politikammer, Olvar Liby, Eske 1, Mappe 1

andre firma. Det ble også tvangsutskrevet arbeidere til O. Liby. Ifølge politirapporten dreide det seg om 8 mann, men det er blitt overført mange flere fra andre firmaer. Under etterforskningen har det også kommet frem at han har nektet flere arbeidere å slutte. Hans firma har også anmeldt arbeidere som ikke har kommet tilbake eller rømt fra arbeidet.³¹⁴

Når det gjelder lønningene og akkordetterskudd så har påtalemyndighetene funnet ut at de er blitt betalt etter gjeldende tariff. Det eneste påtalemyndighetene reagerer på angående lønninger er at Libys datter har hatt en stilling som kontordame med en lønn på kr. 700 per måned og kr 700 i årlig gratiale. Denne lønnen er dobbelt så høy som ble betalt før krigen.³¹⁵ Hans kone har under okkupasjonen hatt en samlet lønn på kr. 39.504. I dette tilfellet opplyses det ikke om hvilke arbeidsoppgaver hun har hatt, men dette beløpet virker særdeles høyt da beløpet blir kr. 7900 om man regner dette som årslønn for 5 år fordi årslønnen er omtrent den samme som datterens.³¹⁶

Arbeidene var i starten timelønnsarbeider, men de oppdrag som ble påtatt senere var anbudsarbeider. Det forklares at anbudene ble som regel levert inn etter at arbeidet var startet. Dette gjør at det var mulig anbudene i dette tilfellet bare var en formell affære og derfor at oppdraget skulle påtas av firmaet O. Liby uansett. Liby har dessuten signert kontrakter på nye arbeidere igjennom hele krigen. Av de arbeidene som ble påtatt var 94 % av den totale omsetningen fra Tyske arbeidere. Totalomsetningen fra tyskerarbeidene var kr. 9.108.075.³¹⁷ Profitten fra virksomheten under okkupasjonen ble beregnet til å være kr. 284.378 i tiltalebeslutningen av 27. april 1948.³¹⁸

6.2.4 Grad av utilbørlighet

Det er interessant å se hvordan denne virksomheten passer inn i Andenæs sine fire momenter for å vurdere graden av utilbørlighet.³¹⁹ I dette tilfellet er det ikke snakk om et nydannet firma da O. Liby ble dannet i 1925. På en annen side så har firmaet hatt en enorm vekst i både profitt og arbeiderstokk under okkupasjonen. Arbeidet ble også tatt frivillig. Dette sier også Liby selv at det

---

314 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Rapportskriverens bemerkninger ved konstabel Grønlien. Bergen politikammer, Olvar Liby, Eske 1, Mappe 1

315 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Skriv fra Erstatningsdirektoratet datert 5. mai 1947. Bergen politikammer, Olvar Liby, Eske 1, Mappe 1

316 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Rapportskriverens bemerkninger ved konstabel Grønlien. Bergen politikammer, Olvar Liby, Eske 1, Mappe 1

317 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Rapportskriverens bemerkninger ved konstabel Grønlien. Bergen politikammer, Olvar Liby, Eske 1, Mappe 1

318 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Tiltalebeslutning utferdiget av statsadvokaten for landssviksaker 27. april 1948. Bergen politikammer, Olvar Liby, Eske 1, Mappe 1

319 Andenæs: *Det vanskelige oppgjøret*. 3. utgave Oslo 1998 s. 159

ble. Det må også kunne sies at siden den største delen av arbeidene handlet om befestning så må arbeidet regnes som krigsviktig. Til slutt så var det tidspunktet for oppdraget. Siden selskapet har tatt påtatt seg nye oppdrag igjennom hele krigen så må også dette momentet regnes som potensielt utilbørlig. Firmaet O. Liby har derfor fire av fire momenter som kan føre til at virksomheten blir regnet som utilbørlig.

6.2.5 Forelegget - Olvar Liby

Den 1. Oktober 1948 var forelegget ferdig utferdiget. Her ble Liby straffet etter landssvikloven av 21. februar 1947 § 3 jfr. § 2 punkt 3 som gjaldt utilbørlig næringsvirksomhet for fienden.

Grunnlaget for forelegget er at Liby som eier og daglige leder av sitt firma har fra juli 1940 til kapitulasjonen utført 20 forskjellige arbeider for okkupasjonsmakten med en omsetning på ca. 9 millioner kroner og var 94 % av firmaets totalomsetning. Virksomheten har også blitt utvidet med en større arbeidsstokk og kjøp av maskiner for ca. 75.000 kroner. Han har også henvendt seg til Reichskommissariatet og arbeidsformidlingen i flere kommuner for å skaffe arbeidere. Forelegget beskriver denne måten å skaffe arbeidskraft på som utilbørlig. Arbeidere har også blitt nektet å slutte og han har anmeldt arbeidere som forlot arbeidsplassen. I tillegg så kommer saken med Sambygg som et eget punkt.³²⁰

Straffen som firmaet O. Liby fikk var en inndragning av ulovlig fortjeneste på kr. 45.000. Dette beløpet har krympet fra den opprinnelige inndragningssummen som var kr. 284.378, men kildegrunnlaget gir ikke en forklaring på dette. Det er mulig som i tilfellet med Sambygg at formuen var regnet uten skatt og at betalingen av skatten reduserte formuen som skulle inndras. Liby personlig får en bot på kr. 30.000, tap av stemmerett i offentlige saker og tap av retten til å gjøre tjeneste i forsvaret de neste 10 årene. Forelegget gjelder både saken mot Liby og hans deltakelse i firmaet A/S Sambygg. Dette forelegget ble signert av Liby den 2. oktober. 1948.³²¹ Det ble søkt om delvis benådning, men den 3. november 1949 svarer Riksadvokaten at det finnes ingen grunn til å oppheve forelegget.³²²

---

320 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Forelegg utferdiget av Bergen politikammer, økonomisk landssvikavdeling 1/10 1948. Bergen politikammer, Olvar Liby, Eske 1, Mappe 1

321 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Forelegg utferdiget av Bergen politikammer, økonomisk landssvikavdeling 1/10 1948. Bergen politikammer, Olvar Liby, Eske 1, Mappe 1

322 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Oversendelsesdokument. Bergen politikammer, Olvar Liby, Eske 1, Mappe 1

6.2.6 Libys rolle i næringslivet

I avhøret av Liby den 13. juni 1946 forklarte han seg om sin rolle i næringslivet i Bergen. Han var medlem og formann av flere forskjellige foreninger under okkupasjonen. Rollen som formann hadde han i Den Norske Ingeniørforening avdeling Bergen, Bergen entreprenørforening, Bergen Håndverk & Industriforening bygningsgruppen. Han var også medlem av styret i Bergen Håndverk & Industriforening og Bergen Handelskammer. Via disse vervene kom han i kontakt med okkupasjonsmakten som ønsket at medlemmene av organisasjonene skulle påta seg arbeid for dem.³²³ Her mener jeg det er liten tvil om at Liby med sine verv kan ha gjort jobben med å komme i kontakt med entreprenører lettere for okkupasjonsmakten. I slutten av kapittel fem gir jeg argumenter for hvorfor det ikke var så lett å komme unna arbeid fra tyske styresmakter. Her er tilfellet litt annerledes siden vervene var frivillige. Det naturlige hadde kanskje vært å oppløse foreningene for å gjøre det vanskeligere for okkupasjonsmakten å komme i kontakt med entreprenørene. På en annen side så måtte kanskje foreningene ha en formann om den skulle fungere. Det at Liby har denne rollen fra før okkupasjonen kan også sees på som en tilfeldighet. Medlemmene prøvde kanskje å fortsette driften som normalt til tross det nye arbeidsklimaet som okkupasjonen medførte.

6.3 Andreas Søraas

6.3.1 Et familieselskap – A/S Vestlandske Entreprenør og Ingeniørforretning

Det viktigste kildegrunnlaget om firmaet til Søraas er hovedsakelig det udaterte dokumentet kalt rapportskriverens bemerkninger. Dette må ha vært skrevet i slutten av etterforskningen mot firmaet og belyser forhold før og under okkupasjonen. Dokumentet er en oppsummering av hele etterforskningen mot Søraas og hans firma. A/S Vestlandske Entreprenør og Ingeniørforretning ble registrert ved Bergen Handelsregister den 23. oktober 1924. Andreas Søraas er eneste styremedlem. Dette er et familieaksjeselskap der Søraas sammen med konen har 22 aksjer og barna har en aksje hver som totalt blir 24.³²⁴

I forhold til de andre sakene som belyses i denne oppgaven er antallet arbeidere oppgitt i bedriftens totale arbeidstimer. Jeg velger å regne timene om til antall arbeidere for å gjøre sammenligningen

---

323 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Siktedes forklaringer ved konstabel Grønlien. Bergen politikammer, Olvar Liby, Eske 1, Mappe 1

324 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Rapportskriverens bemerkninger. Bergen politikammer, Andreas Søraas, Eske 1, Mappe 2

mer forståelig fordi antallet arbeidere ikke nevnes i kildene. Gjennomsnittet for årene 1937 til 1940 er omtrent 142.000 arbeidstimer. Om et årsverk settes til å være 1950 timer³²⁵ blir dette da ca. 73 arbeidere.³²⁶ Det er verdt å merke seg at i 1940 ble registrert bare 50.000 arbeidstimer som tilsvarer ca. 26 arbeidere.³²⁷ Kildematerialet inneholdt en likningsattest, men den gikk bare tilbake til 1939. Dette året rapporterte Søraas å ha en næringsinntekt på kr. 9.154 som sannsynligvis kommer fra firmaet.³²⁸ Det virker derfor som at firmaet har hatt lite arbeid i året før okkupasjonen. Grunnene kan være mange, men det fører til at tallene som sammenlignes har to helt ulike proporsjoner. Kildematerialet går dessverre ikke lenger bak i tid og jeg kan derfor ikke belyse om firmaet har vært større tidligere.

6.3.2 Det første møtet med okkupasjonsmakten

Politirapporten som hører til saken mot Søraas tar opp de første møtene mellom Søraas og okkupasjonsmakten. Den første kontakten kan spores tilbake et møte hos entreprenørforeningen i Bergen den 24. juni 1940. Dette var et møte der tyske arbeider ble diskutert på oppfordring av ingeniør Fougner fra H-E. Ifølge Søraas ble entreprenørene på møtet enige om å påta seg arbeidene blant annet på grunn av oppfordringer fra kommunale myndigheter. Dagen etter ble entreprenørene tildelt oppdrag. Søraas fikk da arbeidene på Blåmannen, Eidsvåg og han overtok senere arbeidet på Lauvaas fra Liby.³²⁹ Disse arbeidene ble forklart nærmere i avhøret av Fougner fra H-E som ble avholdt den 14. januar 1946. Fougner var den som presenterte de tyske arbeidsoppdragene for Bergsentsreprenørene. Han var ikke siktet i saken, men vil sannsynligvis ikke si noe som kan gi han selv problemer senere. Fougner forklarte at entreprenørene måtte være klar over at arbeidsoppdragene gjaldt fundamenter for luftvern batteristillinger og at veiene som skulle bygges ledet opp til batteristillingene.³³⁰ Dette vil si at arbeidene som entreprenørene påtok seg var militære arbeider. Deres erfaring burde også tilsi at de forstod at dette dreide seg om militære arbeider.

---

325 Tallet som brukes i SSBs lønnstatestikker (2021). Dette brukes kun for å sammenligningsformål da jeg antar at antallet arbeidstimer har endret seg fra 40-tallet

326 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Rapportskriverens bemerkninger. Bergen politikammer, Andreas Søraas, Eske 1, Mappe 2

327 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Antallet arbeidstimer, oppsatt i kurve for årene 1937 til 1944. Bergen politikammer, Andreas Søraas, Eske 1, Mappe 1

328 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Likningsskjema vedk. A/S Vestlandske Entreprenør og ing.forr. Bergen politikammer, Andreas Søraas, Eske 1, Mappe 1

329 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Rapportskriverens bemerkninger. Bergen politikammer, Andreas Søraas, Eske 1, Mappe 2

330 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Rapport av 14. januar 1946 fra Oslo politi vedk. Fritz Fougner. Bergen politikammer, Andreas Søraas, Eske 1, Mappe 2

Rapporten gikk mer i dybden på dette forholdet. Det første var at det ikke var brukt noen tvang. Entreprenørene hadde muligheten til å si til Fougner at de ikke ønsket å ta arbeidene. Forespørselen kom fra den tyske ingeniør Tothe via Fougner. Det var derfor ingen tyske representanter på møtet som kunne bruke trusler som pressmiddel. Rapportskriveren har i dette tilfellet kommet frem til at hendelsen nærmest tilsvarte en forundersøkelse om Bergsentsreprenørene ville ta arbeide fra okkupasjonsmakten. Ved å si seg villig til dette mener påtalemyndighetene at entreprenørene frivillig har stilt seg til disposisjon.³³¹

6.3.3 A/S Vestlandske Entreprenør og Ingeniørforretning under okkupasjonen

I likhet med Liby så har Søråas påtatt seg arbeid for okkupasjonsmakten i løpet av hele perioden Norge var okkupert. I dokumentet «oversikt over byggesteder med beløp» vises tall og begynnelsesdata over de enkelte byggeplassene tatt fra firmaets byggekonto. Her var det tidligste arbeidet datert 27. juni 1940 som var et luftvernatteri på Blåmannen. Den siste utbetalingen for dette arbeidet var for perioden 2. januar til 10. mai 1944. Flere av arbeidene hadde sluttdatoen for utbetalinger 9. mai 1945. Dette kan forklares med at Tyskland kapitulerte den 8. mai og tidspunktet markerer da slutten på okkupasjonen. Ifølge dette dokumentet var det totale antallet arbeidere for okkupasjonsmakten 31. Oberbauleitung West, Festungsvaustab, Organisasjon Todt, Luftwaffe og Marineoberbauamt var noen av de tyske motpartene i kontraktene. Felles for disse er at de hadde ansvaret for militære byggeprosjekter i Norge.³³² Ifølge sakens politirapport så påtok Søråas seg prosjekter som lyskasterstillinger, bunkers, luftvernatterier, festningsarbeider og veier som skulle brukes til militære formål. Han har også tatt ett kamouflasjearbeide med en bunkers som skulle gå i ett med terrenget. Omsetningen for den militære delen av arbeidene var ca. kr. 5.500.000 mens de sivile arbeidene utgjorde ca. 800.000.³³³

I forhold til arbeiderantallet i 1939 så viser oversikten at det i 1940 var foretatt mange nye ansettelser. Jeg omregner her antallet arbeidstimer om til antall arbeidere som tidligere. Antallet arbeidstimer gikk opp til 786.960. Det vil si ca. 404 arbeidere. Dette er til tross for at det frem til juni fortsatt var lite arbeid for firmaet. Okkupasjonen og de nye arbeidene som oppstår på grunn av den må derfor kunne sies å være den største faktoren som kan forklare masseansettelsene.

---

331 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Rapportskriverens bemerkninger. Bergen politikammer, Andreas Søråas, Eske 1, Mappe 2

332 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Oversikt over byggesteder m/beløp v/politibetjent Herø. Bergen politikammer, Andreas Søråas, Eske 1, Mappe 2

333 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Rapportskriverens bemerkninger. Bergen politikammer, Andreas Søråas, Eske 1, Mappe 2

Arbeidstimene nådde sitt høyeste i 1941 med 1.203.572 som tilsvarer ca. 617 arbeidere. På grunn av de store utvidelsene var det også ansatt flere på kontoret. Fra før arbeidet hans kone og datter der, men senere ansatte han sine to resterende barn i tillegg til 2 andre personer.³³⁴

Når det gjelder lønninger så sa politirapporten at Søraas sitt personlige forbruk økte sterkt etter at han begynte å arbeide for okkupasjonsmakten. Dette var opplysninger som var kommet frem i revisjonsrapporten. Han doblet også lønnen til sin kone og gav sine barn gode inntekter for kontorarbeidet.³³⁵ Det så ut som at også arbeiderne i firmaet ble godt betalt. I kildematerialet finnes et dokument over arbeiderne med tariffstridige lønninger. Dette dokumentet viste at de fleste fikk lønninger som var 25 til 40% høyere enn tariffen.³³⁶ Det kan argumenteres for at det er mulig at årsaken bak de mange ansettelsene var at Søraas hadde muligheten til å tilby dem høyere enn vanlig lønn, men dette blir ren spekulasjon.

Fortjenesten ved de enkelte arbeidene var gjennomgått og blir nevnt i politirapporten. Det var funnet en utilbørlig høy fortjeneste på fire av arbeidene under okkupasjonen. Et av disse arbeidene var Blåmannen. Her har Søraas hatt en brutto fortjeneste på 72%. Det vanlige på anleggsarbeid ved anbud var 40% og det ble fastslått senere til 38% igjennom prisforskriftene. På arbeidet ved Steinavik var fortjenesten satt til 216%, ved Ulsmåg var det tatt betalt 6,35 kr pr kubikkmeter grus for mye og ved Storrindon var beløpet mellom 10000 til 12000 kroner for høyt.³³⁷ Dette kan være et tegn på at Søraas er motivert av profitt. På en annen side så har han tatt et stort antall arbeidere som gjør at dette kan være tilfeldig. En annen mulig grunn er at det er okkupasjonsmakten som har gitt for god betaling. Det opplyses ikke i kildene om dette er arbeid på anbud eller fastpris.

Til slutt er det enkelte forhold som nevnes i avhør og på det vedtatte forelegget. Det nevnes at maskinparken også ble utvidet, det ble annonsert etter en ingeniør, det ble gjort henvendelser til arbeidskontoret for å få flere arbeidere, det var rapportert inn til arbeidskontoret når arbeidere har sluttet uten tillatelse og det var utbetalt et urimelig akkordetterskudd.³³⁸ Man burde som nevnt

---

334 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Rapportskriverens bemerkninger. Bergen politikammer, Andreas Søraas, Eske 1, Mappe 2

335 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Rapportskriverens bemerkninger. Bergen politikammer, Andreas Søraas, Eske 1, Mappe 2

336 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Fortegnelse over endel arbeidsfolk som ble lønnet over tariffen. Bergen politikammer, Andreas Søraas, Eske 1, Mappe 1

337 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Rapportskriverens bemerkninger. Bergen politikammer, Andreas Søraas, Eske 1, Mappe 2

338 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Forelegg på A/S Vestlandske Entreprenør og ingeniørforretning. Bergen politikammer, Andreas Søraas, Eske 1, Mappe 2

tidligere ikke utvide virksomheten under krigen. Et urimelig akkordetterskudd kunne tyde på at Søråas betaler større enn lovlige bonuser for at arbeidene skal bli rast ferdig.

6.3.4 Grad av utilbørighet

Hvordan passer driften av A/S Vestlandske Entreprenør og Ingeniørforretning inn i Andenæs sine fire momenter? Dette er et gammelt firma som var etablert lenge før okkupasjonen, men også her blir det ekspandert stort i antallet arbeidere. De ulike arbeidsoppgavene er også påtatt frivillig. Arbeidene er hovedsakelig angående den tyske befestningen av Bergen og må dermed kunne kalles militære arbeider. Når det gjelder tidspunktet for oppdraget så gjelder samarbeidet med okkupasjonsmakten fra starten av okkupasjonen frem til frigjøringen. Virksomheten kan sies og være nokså lik firmaet O. Liby og også her inneholder saken alle fire momentene som ble brukt til å vurdere utilbørighet.³³⁹

6.3.5 Foreleggene

Saken mot Søråas var delt opp i to forelegg. Foreleggene inneholder dessverre ikke en mer forklarende begrunnelse enn forholdene han straffes for. De ble utferdiget 1. oktober 1948 og vedtatt den 2. oktober 1948. Det ene forelegget gjaldt bare inndragningen mot hans firma A/S Vestlandske Entreprenør og Ingeniørforretning. Her ble landssvikloven av 21. februar 1947 § 15 jfr § 14 brukt. Det vil si at ifølge § 14 så skulle all inntekt fra et firma som er dømt etter § 2 inndras. § 2 er å drive en næringsvirksomhet for fienden som regnes som utilbørlig. For arbeidet som var påtatt ble ble firmaet ilagt et forelegg med inndragning av kr. 60.000.³⁴⁰

Det andre forelegget gjaldt Søråas personlig. Her var lovgrunnlaget §3 jfr. § 2 som var straff for utilbørlig virksomhet for fienden. Forholdene han ble straffet for var 31 forskjellige arbeider for okkupasjonen som ble påtatt av A/S Vestlandske Entreprenør og Ingeniørforretning. 94% av omsetningen kom fra militære arbeider. Virksomheten ble utvidet, det ble betalt tariffstridige lønninger og akkordetterskudd og det ble gjort henvendelser til arbeidskontoret både om å få flere arbeidere og når arbeidere sluttet uten tillatelse. I tillegg kom saken med firmaet Sambygg. For disse forholdene ble Søråas dømt til inndragning av kr. 35.000, en bot på kr 30.000 og tap av stemmeretten og retten til å gjøre tjeneste i forsvaret. Rettighetstapet gjaldt for 10 år fra vedtakelsen

---

339 Andenæs: *Det vanskelige oppgjøret*. 3. utgave Oslo 1998 s. 159

340 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Forelegg på A/S Vestlandske Entreprenør og ingeniørforretning. Andreas Søråas utferdiget 1/10-48 vedtatt 2/10-48. Bergen politikammer, Andreas Søråas, Eske 1, Mappe 2

av forelegget.³⁴¹ Det ble forsøkt å søke om delvis opphevelse, men riksadvokaten avslo denne søknaden den 9. september 1949.³⁴²

6.4 Kjeld Bugge

6.4.1 Konsernet - Kjeld Bugge A/S

I dokumentet «saksoversikt ved politibetjent Fritz Herø» finnes det opplysninger om firmaet til Bugge. Dette er et dokument som er laget for å gi en oversikt over etterforskningen av Bugge etter okkupasjonen. Det kan derfor gi et overfladisk blikk av virksomheten. Der det behøves vil jeg bruke primærkildene til dette dokumentet for å kunne gå dypere inn i saken. Dokumentet er ikke datert, men må være skrevet mot slutten av etterforskningen på grunn av henvisninger til rapporten fra revisoren som undersøkte firmaet datert 14. januar 1946.³⁴³ Denne saksoversikten var antageligvis kommet i stand med det formålet å gi påtalemyndighetene en oversikt over hvilke forhold det kan tas ut tiltale mot.³⁴⁴ Dette fører med seg at de fleste opplysningene vil ha en negativ karakter, men virksomheten ble tross alt først dømt for landssvik. Det interessante i dette tilfellet er hvordan utfallet endrer seg.

Av Sambyggs tre direktører var Kjeld Bugge den eneste som opererte med forskjellige selskaper som hadde en mor – datter struktur, også kalt et konsern. Hovedselskapet Kjeld Bugge A/S var et aksjeselskap som ble registrert i Bergens Handelsregister den 14. november 1922. Bugge og hans kone hadde majoriteten av aksjene. Selskapet hadde to datterselskaper. Ølve Bruk som var et personlig firma registrert den 7. mai 1941 og aksjeselskapet Kjeld Bugge, Sjø og Landtransport A/S registrert 19. oktober 1944. Datterselskapene ble vurdert som tilbørlige da de ikke ble sett på som direkte utvidelser av virksomheten.³⁴⁵

---

341 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Forelegg på Andreas Søraas. Bergen politikammer, Andreas Søraas, Eske 1, Mappe 2

342 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Ekspedisjonsdokument A/S. Bergen politikammer, Andreas Søraas, Eske 1, Mappe 1

343 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Revisjonsrapport av 14/1 1946 fra Bergen Merkantile Byrå. Bergen politikammer, Kjeld Bugge, Eske 1, Mappe 3

344 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Saksoversikt ved politibetjent Fritz Herø. Bergen politikammer, Kjeld Bugge, Eske 1, Mappe 3

345 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Saksoversikt ved politibetjent Fritz Herø. Bergen politikammer, Kjeld Bugge, Eske 1, Mappe 3

6.4.2 Arrestasjonen

Konsernet ble ledet av Bugge frem til hans arrestasjon i januar 1942. Gunnar Tønnesen overtok da ansvaret og ledet firmaet frem til frigjøringen. Bugge satt arrestert først frem til mars 1943. Han ble senere arrestert igjen sammen med norske offiserer høsten 1943 og frem til okkupasjonens slutt. Dette var antakeligvis i forbindelse med den tyske operasjonen «Aktion Polarkreis» som ble ledet av det tyske sikkerhetspolitiet. Operasjonen ble igangsatt den 16. august 1943 og gikk ut på å fjerne polititjenestemenn som ikke ville ta tyske ordre. Det ble også arrestert og deportert omtrent 1100 offiserer.³⁴⁶ Disse opplysningene kommer fra fanger.no som er et norsk digitalt fangearkiv over nordmenn i fangenskap fra 2. verdenskrig med støtte fra arkivverket. Siden er et samarbeidsprosjekt mellom ARKIVET og Falstadsenteret som har som hensikt å forvalte og utvikle ny kunnskap om norsk fangehistorie.³⁴⁷ I arkivet finnes det opplysninger om Bugges arrestasjoner. Om opplysningene er riktige så skal han først ha blitt sendt til den polske krigsfangeleiren for offiserer Oflag XXI-C før han senere ble flyttet til den tyske offiserfangeleiren Luckenwalde.³⁴⁸

6.4.3 Det første arbeidet fra okkupasjonsmakten

Sakens politirapport inneholdt den første kontakten med okkupasjonsmakten. Bugges firma holdt seg borte fra tyske arbeider frem til september 1940. Det vises kun til at det har blitt brukt trusler en gang. Det var også i september 1940 på et møte med den tyske ingeniør Tothe. Bugge hadde sendt Tønnesen som fikk beskjeden om at hvis ikke firmaet påtok seg de oppdragene Tothe ønsket så skulle han fjerne det fra alle sivile arbeider. Dette kommer frem i avhøret av Tønnesen tatt den 20. september 1946. Det er selvfølgelig en mulighet for at dette ikke var hele sannheten eller at Tønnesen lyver, men truslene virker ikke urealistiske. Kjeld Bugge A/S tok etter dette tidspunktet flere tyskerarbeider som de tidligere har holdt seg borte fra.³⁴⁹ Ifølge dokumentet «beskrivelse av de forskjellige byggeplasser» gjaldt det første arbeidet kun bilgarasjer. Arbeidene som Tothe ville ha utført er også spesifisert. Dette gjaldt oppgavene brakkefundamenter, grøfter og hus til en lyskastermaskin som må sies å være mer militære arbeider.³⁵⁰

---

346 Hagen 2021

347 Fanger.no 2021

348 Fanger.no 2021 Kjeld Andreas Bugge

349 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Rapport av 20/9 1946 fra politibetjent Herø vedk. Gunnar Tønnesen. Bergen politikammer, Kjeld Bugge, Eske 1, Mappe 3

350 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Beskrivelse av byggestedene ved politibetjent Fritz Herø. Bergen politikammer, Kjeld Bugge, Eske 1, Mappe 3

6.4.4 Kjeld Bugge A/S under okkupasjonen

Ifølge politirapporten har Bugge ikke utvidet sitt firma under okkupasjonen. Han har hatt omtrent samme antall arbeidere som var ca. 100 mann bortsett fra i 1941 da antallet hadde vokst til 176. Her argumenterte påtalemyndighetene for at siden Bugge i 1939 hadde en stor entrepriser med å bygge et posthus så ville arbeiderantallet dette året ha vært høyere enn vanlig.³⁵¹ Det virker ikke som denne argumentasjonen er brukt som grunnlag når påtalemyndighetene gir sin tiltalebeslutning siden antallet arbeidere ikke nevnes som et straffbart forhold.³⁵²

Når det gjelder omsetningen så har påtalemyndighetene regnet ut gjennomsnittet av virksomhetens omsetning som var for okkupasjonsmakten. Den tyske delen var størst i 1942 og var da 77% av virksomheten. Gjennomsnittet fra 1940 til 1945 var 57%.³⁵³ Det kan argumenteres for at dette tallet gav firmaet et problem når det gjelder overskuddet. I forhold til Liby og Søraas som begge hadde 94% av sin omsetning fra tyske arbeider var dette tallet mye lavere. Selv om dette viste at Bugge tok flere norske arbeidere var det fortsatt en mulighet for at hele virksomheten ble vurdert som utilbørlig da dette tallet er over 50%. Det var fordi landssvikloven av 21. februar 1947 § 14 sa at om den største delen av virksomheten var i strid med § 2 som gjelder utilbørlig næringsvirksomhet for fienden så kunne hele overskuddet inndras.³⁵⁴ Det må nevnes at å ta arbeidere for okkupasjonsmakten i seg selv var ikke ulovlig før det vurderes som utilbørlig. Bugge hadde som sakt tatt noen sivile tyske arbeidere.

Firmaet hadde påtatt seg totalt 31 arbeidere fra okkupasjonsmakten. Dette var påtatt delvis frivillig. Det ble truet med at Bugge kom til å miste sine sivile arbeidere om han fortsatte å si nei til okkupasjonsmaktens forespørsler. Arbeidsgiverne var Oberbaustab Divisjon, Luftwaffe, West-Marine, Kriegsmarinewerft, Oberbauleitung West, Kriegsmarinene, Organisasjon Todt, Nordag og ingeniør Tothe. Deler av disse arbeidene var angående befestingen av Bergen, men flere var av mer sivil karakter. De fleste av arbeidene ble påtatt i 1940 og 1941, et arbeid i 1943 og to arbeidere i 1944. Arbeidene i 1944 gjelder lazarett (militærsykehus), tilfluktsrom, vannbeholder og flakstilling. Bortsett fra flakstillingen så kan disse arbeidene sies å ha vært mer sivile.³⁵⁵

351 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Saksoversikt ved politibetjent Fritz Herø. Bergen politikammer, Kjeld Bugge, Eske 1, Mappe 3

352 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Tiltalebeslutning, urfediget 27. april 1948. Bergen politikammer, Kjeld Bugge, Eske 1, Mappe 3

353 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Saksoversikt ved politibetjent Fritz Herø. Bergen politikammer, Kjeld Bugge, Eske 1, Mappe 3

354 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Tiltalebeslutning, urfediget 27. april 1948. Bergen politikammer, Kjeld Bugge, Eske 1, Mappe 3

355 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Beskrivelse av byggestedene ved politibetjent Fritz Herø. Bergen politikammer, Kjeld Bugge, Eske 1, Mappe 3

Inndragningen av fortjenesten var av revisor beregnet til å bli kr. 166.800. Det hadde ikke blitt funnet bevis for tvang utenom i tilfellet med Tønnesen og Tothe. Arbeidene ble derfor vurdert påtatt frivillig. Av forhold som kom frem av etterforskningen var det kun en hendelse der firmaet ønsker tysk bistand til anskaffelse av en boremaskin og en stadig påskyndelse etter materialer.³⁵⁶ Tønnesen forklarte grunnlaget for etterspørselen av materialer i sitt avhør. Grunnen var at arbeiderne hadde krav på 14 dagers oppsigelse. Om det ble materialmangel så måtte firmaet betale arbeiderne frem til arbeidet kunne fortsette.³⁵⁷ Her kan det argumenteres for at hvis denne grunnen er sann så virker det mer som en konsekvens av arbeiderrettigheter enn et bevisst utilbørlig forhold fra firmaets side. Okkupasjonen er en tid der rasjonering av varer var normalt. Det virker også naturlig at det var mangel av materialer, og spesielt mot slutten av okkupasjonen da krigslykken til Tyskland begynte å snu. Et firma har ikke ubegrenset kapital til å holde sine arbeidere lønnet over lengre tid uten at firmaet får inn inntekter.

6.4.5 Grad av utilbørlighet

Hvilken grad av utilbørlighet har firmaet Kjeld Bugge A/S ifølge Andenæs sine fire momenter? Dette er gammelt firma opprettet før krigen og i motsetning til Liby og Søråas så ekspanderte det heller ikke om man ikke tar med saken om Sambygg som Bugge også var delaktig i. Det at arbeidene er påtatt frivillig er et utilbørlig moment. Deler av de tyske arbeidene er angående befestningen av Bergen, men det er også tatt flere sivile tyske arbeidere. I tillegg så har firmaet en stor andel norske arbeidere i forhold til de to andre direktørene. For dette firmaet virker det som at de fleste arbeidene holder på frem til starten av 1942. De var fortsatt i arbeid for okkupasjonsmakten ved frigjøringen, men dette gjaldt bare noen få arbeidere. Dette forholdet kan vurderes som utilbørlig, men sammenlignet med resten av direksjonen i Sambygg så er dette av en mindre grad. Totalt sett så har Kjeld Bugge A/S utilbørlige forhold i tre av fire momenter, men flere av dem er av svakere grad sammenlignet med direktørenes andre firmaer og landssviksaker.³⁵⁸

---

356 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Saksoversikt ved politibetjent Fritz Herø. Bergen politikammer, Kjeld Bugge, Eske 1, Mappe 3

357 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Rapport av 20/9 1946 fra politibetjent Herø vedk. Gunnar Tønnesen. Bergen politikammer, Kjeld Bugge, Eske 1, Mappe 3

358 Andenæs: *Det vanskelige oppgjøret*. 3. utgave Oslo 1998 s. 159

6.4.6 Foreleggene

Som i saken mot Søråas var det delt opp i et personlig og et forelegg mot firmaet. Forelegget mot firmaet A/S Kjeld Bugge inneholder også samme lovgrunnlag som A/S Vestlandske Entreprenør. Det vil si § 15 jfr § 14 av landssvikloven. Firmaet ble dømt til inndragning av ulovlig fortjeneste på kr. 80.000. Straffegrunnlaget for dette forholdet er det samme som i det personlige forelegget, men det er begrenset til firmaet.³⁵⁹

Det personlige forelegget gjaldt både Bugges firma og saken med Sambygg. Han ble straffet etter § 3 jfr § 2 som gjaldt straff for utilbørlig virksomhet for fienden. Grunnlaget var 29 forskjellige arbeidere for okkupasjonsmakten i sitt eget firma. Tre av arbeidene har da blitt regnet som sivile. Purringen på materialer og at det ble søkt bistand til å skaffe en boremaskin var også en del av grunnlaget i tillegg til landdsviksaken mot Sambygg. Straffen ble en inndragning på kr. 35.000 og en bot til statskassen på kr. 25.000. For Bugge førte saken ikke til tap av rettigheter. Begge foreleggene ble skrevet og vedtatt den 1. juli 1948.³⁶⁰

6.4.7 Personlige konsekvenser av forelegget

Kjeld Bugge hadde også en karriere i militæret. Jeg har ikke gjennomgått dette kildematerialet, men han har skrevet en rapport om begivenhetene i Sogn og Øvre Telemark under felttoget i april og mai 1940 som finnes hos Norges Hjemmefrontmuseum. Det kan derfor antas at han personlig har bidratt i kampen mot den tyske okkupasjonen før våpenhvilen. Han hadde på dette tidspunktet graden major i det norske militæret.³⁶¹

Landssviksaken mot Bugge utløste også en reaksjon fra det norske militæret. Forsvarsdepartementet fikk tilsendt saksdokumentene og som ble gitt til et sentralt granskningsutvalg. Dette utvalget så på saken og kom da frem til at Bugge ble enstemmig godkjent på grunn av at firmaets arbeid for tyskerne blir veid opp ved hans store illegale virksomhet. Dessverre for Bugge så fikk vedtakelsen av forelegget en uheldig konsekvens. Forsvarsdepartementet kom frem til at de ikke kunne godkjenne major Bugge som offiser på grunn av straffen som han vedtok. Departementet fant det ikke nødvendig på grunn av hans alder som var 60 år å reise sak mot han for å ta fra han stillingen.

---

359 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Forelegg på Kjeld Bugge A/S utferdiget og vedtatt 1. juli 1948. Bergen politikammer, Kjeld Bugge, Eske 1, Mappe 3

360 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Forelegg på Kjeld Andreas Bugge utferdiget og vedtatt 1. juli 1948. Bergen politikammer, Kjeld Bugge, Eske 1, Mappe 3

361 Arkivportalen, Major Kjeld Bugge (2021)

Den militære saken ble da henlagt med forutsetningen av at Bugge ikke ble innkalt til flere øvelser.³⁶² Det kan argumenteres for at dette er en streng avgjørelse da det i praksis vil bety det samme som tapet av rettigheten til å gjøre militærtjeneste. Spesielt siden militæret hadde enstemmig godkjent hans handlinger under krigen. På en annen side så kan det synes naturlig at forsvarsdepartementet ikke ønsker å kalle inn en offiser som er dømt for landssvik. Siden Bugge fikk beholde offisertittelen kan man derfor også argumentere for at dette var en mild avgjørelse.

Dette var årsaken bak Bugges benådningssøknad som ble sendt til Statsadvokaten for Bergen, Hordaland, Sogn og Fjordane den 9. september 1949. Søknaden var sendt fra Sambygg og Bugges advokat og ønsket selvfølgelig stille han i best mulig lys. Argumentene som ble brukt er at straffen var rettferdig bortsett fra at ved å vedta forelegget så mistet Bugge retten til å tjenestegjøre i det norske militæret på grunn av boten. Da forelegget hans ikke hadde rettighetstap som straff mente Bugge at det rettferdige i denne saken hadde vært å overføre boten til inndragning. Søknaden tok også opp forhold som advokaten og direktørene mener ligner der det ikke har blitt gitt rettighetstap. At Bugges eget firma hadde tatt en stor del norske arbeider og at Sambygg hadde holdt seg til arbeidet med kraftanlegget er også argumenter som ble brukt.³⁶³ Ekspedisjonsdokumentet som hører til denne landssviksaken viste at riksadvokat Aulie har gått igjennom saken på ny ved to anledninger. Aulie var ansvarlig for landssviksakene fra vestlandsområdet. Dette dokumentet var en oversikt over når, hvor og hvorfor sakens dokumenter blir sendt til forskjellige statlige institusjoner som ulike politikammers, riks og statsadvokaten. Riksadvokaten gav samme svar den 22. oktober 1949 og den 3. november 1949 om at det ikke fantes grunn til å oppheve det vedtatte forelegget.³⁶⁴

6.4.8 En tredje vurdering

Det interessante med denne søknaden var at straffen for Bugge rent formelt ville blitt den samme om boten ble omgjort til inndragning, mens det i praksis ville gitt han muligheten til å igjen gjøre militær tjeneste. På grunn av at argumentene i benådningssøknaden var de samme som ble brukt under etterforskningen virker det naturlig at sakens utfall ikke endres. Til tross for dette fikk saken en ny vending den 1. desember 1950. Denne gangen hadde generalmajor Roscher Nielsen henvendt seg til riksadvokaten angående konsekvensene landssviksaken fikk for Bugge. Det opplyses ikke om hvordan Nielsen kjenner Bugge, men han hadde under krigen ansvaret for den norske

---

362 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Skriv datert 7/10 fra forsvarsdepartementet. Bergen politikammer, Kjeld Bugge, Eske 1, Mappe 3

363 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Skriv av 9/9-1949 fra O.R sakfører Dan Kildal. Bergen politikammer, Kjeld Bugge, Eske 1, Mappe 3

364 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Ekspedisjonsdokument. Bergen politikammer, Kjeld Bugge, Eske 1, Mappe 1

kapitulasjonen etter juni 1940.³⁶⁵ Det virker ut i fra denne opplysningen at han var en svært respektert offiser. Nielsen fant det meningsløst og skadelig for landet at Bugge ble utelukket fra militær tjeneste. Saksdokumentene ble derfor kalt inn på ny.³⁶⁶ At en generalmajor ønsket saken igjenopptatt gir et inntrykk av at Bugges rolle under krigen må ha blitt sett på som positivt fra militærets ståsted. Bruken av ordene skadelig og meningsløst viser at generalmajoren muligens er oppgitt over riksadvokatens håndtering av saken da den militære etterforskningen frikjente Bugge for hans handlinger under okkupasjonen.

Skrivet inneholdt også grunnlaget som påtalemyndighetene brukte til å utforme forelegget som Bugge vedtok. Riksadvokaten mente at en del av arbeidene som ble utført fra høsten 1940 til høsten 1941 av Kjeld Bugge A/S måtte betegnes som direkte krigsviktige, men ikke særlig betydelige. Han spesifiserte at dette gjaldt anlegg av kanonfundament, brystvern, sprengning av fundamenter i forbindelse med ubåtbunker, torpedoanlegg og flere andre arbeider med befestningen av Bergen. Når det gjaldt firmaet A/S Sambygg og utbyggingen av Tyin Kraftanlegg så skrev riksadvokaten at dette var en større økonomisk affære, men at arbeidet ikke har samme krigsviktige karakter.³⁶⁷

Kommentaren om Sambyggs arbeide skaper for meg flere hypotetiske scenarier som kunne ha endret utfallet av landssviksaken mot firmaets direktører. Et scenario var at om direktørene hadde klart å holde seg borte fra krigsviktige arbeider frem til de påtok seg ferdigstillingen av Tyin kraftanlegg så ville straffen hypotetisk ha blitt lavere. Firmaets fortjeneste inndras uansett da arbeidet fortsatt klassifiseres som krigsviktig, men det kan argumenteres for at botens størrelse og tapet av rettigheter kunne ha blitt redusert/fracfalt. Kommentaren til Riksadvokaten bekreftet også Ellingsens påstand om at kraftanlegg ble sett på som et mindre krigsviktig arbeide.³⁶⁸

De positive sidene ved Bugges handlinger under okkupasjonen ble også fremhevet i skrevet av 1. desember. Han deltok i organiseringen av motstandskampen på et tidelig tidspunkt. Bugge var også den første Mil.org sjefen i sitt distrikt og ledet en spionasjesentral fra våren 1941. Firmaet Sambygg ble også brukt som kamuflasje eller hovedkvarter for illegalt arbeide. Som direktør i Sambygg ansatte han personer som bidro til militært etterretningsarbeid. Blant annet ble en kompanisjef i

---

365 Ragnvald Roscher Nielsen (2021) Snl

366 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Skriv av 1. desember 1950 fra riksadvokaten til statsadvokaten I Bergen og Hordaland. Bergen politikammer, Kjeld Bugge, Eske 1, Mappe 3

367 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Skriv av 1. desember 1950 fra riksadvokaten til statsadvokaten I Bergen og Hordaland. Bergen politikammer, Kjeld Bugge, Eske 1, Mappe 3

368 Ellingsen: *Krigsprofitørene*. Oslo 1993 s. 127

Mil.org ansatt som kontorsjef.³⁶⁹ Ifølge Ellingsen så kunne motstandsarbeid føre til en redusert straff i landssviksaker.³⁷⁰ Det virker også som dette er tilfellet her, men bare etter at saken ble tatt opp fra en høytstående militær offiser. Siden dette er tredje gang saken opptas kan det argumenteres for at riksadvokaten ikke mente dette motstandsarbeidet var stort eller viktig nok før saken tas opp på nytt av generalmajoren.

Av andre positive hendelser hadde generalmajor Nielsen meddelt til riksadvokaten at Bugge har satt all fortjeneste som han har hatt fra entreprenørvirksomhet under okkupasjonen på en særskilt konto og han hadde gitt uttrykk for at dette skulle gå til staten ved krigens slutt.³⁷¹ Her hadde Bugge tatt samme forhåndsregel som firmaet H-E som plasserte sin fortjeneste fra tyske arbeider på egen konto. H-Es direktør utførte også motstandsarbeid under krigen.³⁷² Det syntes derfor å være flere likheter mellom firmaene H-E og Kjeld Bugge A/S enn det var mellom H-E og Sambygg.

Riksadvokaten skrev videre at på grunn av Bugges rettstridige virksomhet for fienden samtidig som han hadde en toppstilling i motstandsbevegelsen må saken avgjøres ved å vurdere om det kan sies at det økonomiske samarbeidet med okkupasjonsmakten var nødvendig for å kamuflere den illegale virksomheten. Videre tok riksadvokaten opp argumentene som ble brukt i benådningssøknadene fra Bugge, Liby, Søråas og Sambygg. Sambyggs forsvarer sammenlignet saken med Stoltz-Røthing saken og var enig i dette tilfellet. Riksadvokaten var også enig i at en landssvikdom for Bugge virker urimelig på grunn av frifinnelsen av overingeniør Torp.³⁷³ Her må det antas at riksadvokaten bare mener dette gjelder for Bugge da søknadene om benådning fra Liby og Søråas ble avvist. Deres virksomheter er også som tidligere presentert mye mer omfattende med tanke på militært arbeid for okkupasjonsmakten.

Det ble også argumentert fra forsvarsadvokaten at om saken gikk for domstolene så ville den stille Bugge i et gunstig lys både økonomisk og med tanke på hans omdømme. Dette var også riksadvokaten enig i. I tillegg kom riksadvokaten frem til at følgene forelegget fikk for Bugges militære grad virker urimelige, spesielt på grunn av granskningsutvalgets avgjørelse om å enstemmig godkjenne han. Uttalelsen fra generalmajor Nielsen om at Bugge var særlig kvalifisert

---

369 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Skriv av 1. desember 1950 fra riksadvokaten til statsadvokaten I Bergen og Hordaland. Bergen politikammer, Kjeld Bugge, Eske 1, Mappe 3

370 Ellingsen: *Krigsprofitørene*. Oslo 1993 s.190

371 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Skriv av 1. desember 1950 fra riksadvokaten til statsadvokaten I Bergen og Hordaland. Bergen politikammer, Kjeld Bugge, Eske 1, Mappe 3

372 Arvesen 2014 s. 88-90

373 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Skriv av 1. desember 1950 fra riksadvokaten til statsadvokaten I Bergen og Hordaland. Bergen politikammer, Kjeld Bugge, Eske 1, Mappe 3

til å delta i landets forsvar virker også som en av grunnene til at riksadvokaten endret mening i denne saken.³⁷⁴

6.4.9 Landssviksakens slutt

Argumentene fra forsvarsadvokaten og generalmajor Nielsen førte til at riksadvokaten ønsket å endre sakens utfall. I sitt skriv av 1. desember ba han statsadvokaten i Bergen høre om Bugge ønsker at landssviksaken mot han skal komme under behandling for Bergen byrett etter at forelegget eventuelt blir opphevet. Her skrev riksadvokaten at dette ville føre til en offentlig rettergang som stiller saken i sitt rette lys.³⁷⁵

Et innlegg i Bergens Arbeiderblad, fredag 9. juli 1948 gav et innblikk over hvordan saken ble fremstilt. Avisen var en partiavis som knyttet til det norske arbeiderpartiet. På grunn av forbudet mot andre partier enn nasjonal samling og forbudet mot å utgi avisen under okkupasjonen regner jeg med at avisenes skribenter hadde en fiendtlig innstilling til personer som har tatt arbeid for okkupasjonsmakten.³⁷⁶ Det hadde ihvertfall forfatteren av innlegget som setter spørsmål ved at en major dømt for landssvik ble kalt inn til militærtjeneste. Skribenten mente at en offiser som er dømt for økonomisk landssvik ikke var kvalifisert til tjeneste i den norske hær og at man måtte ha rent sivilt og militært rulleblad. Videre ble saken også her sammenlignet med Stoltz-Røthingsaken som ble en frikjennelse som følge av gode gjerninger. I innlegget stod det at man ikke kjente til lignende omstendigheter i Bugges sak selv om det var offentlig kjent at han satt fengslet på Grini og i Tyskland. Det eneste som kunne ha endret saken ifølge forfatteren var om det kom frem at Bugge har hatt et illegalt oppdrag som krevde samarbeid med fienden og dette burde da blitt offentlig kjent.³⁷⁷

Innlegget viser at Bugges motstandsarbeid har blitt holdt borte fra offentligheten. Det er mulig dette også er en konsekvens av å vedtakelsen av forelegget da dette førte til at saken ikke gikk for retten. Forfatteren har et negativt syn på Bugge, men forstår at det kunne være nødvendig å samarbeide med okkupasjonsmakten for å skjule den illegale virksomheten. Det virker som det er slike innlegg riksadvokaten henviser til når han gir Bugge muligheten til å behandle saken offentlig i Bergen

---

374 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Skriv av 1. desember 1950 fra riksadvokaten til statsadvokaten I Bergen og Hordaland. Bergen politikammer, Kjeld Bugge, Eske 1, Mappe 3

375 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Skriv av 1. desember 1950 fra riksadvokaten til statsadvokaten I Bergen og Hordaland. Bergen politikammer, Kjeld Bugge, Eske 1, Mappe 3

376 Sande, Øystein (2021) Snl. Bergensavisen

377 Retten til å tjene I rikets krigsmakt (1948). Side, 1,8

Byrett. Det nevnes også at Bugge først fikk innkallelse til militærtjeneste. En forklaring kan være at militæret måtte trekke denne og fremtidige innkallelser tilbake på grunn av reaksjonene dette fikk blant folket.

Svaret på riksadvokatens forslag om at saken kunne gå for Bergen Byrett ble sendt til riksadvokaten den 15. desember 1950. Bugge svarte da at han ikke ønsket at saken skulle komme under rettslig behandling fordi han ikke så for seg at den ville blitt tatt opp for retten.³⁷⁸ Denne forklaringen er vanskelig å fortolke da det kunne være gode muligheter for at saken kunne behandles. Det virker ihvertfall som riksadvokaten mener dette kunne la seg gjøre. Sakens unike elementer som motstandsarbeid samtidig som det er utført militært arbeid for okkupasjonen gav også muligheten for at saken ville behandles fordi det er mulig at det ikke fantes presedens.³⁷⁹ På en annen side så er det også mulig at Bugge ikke ønsket den sosiale belastningen som en offentlig rettssak ville bringe med seg. Svaret avsluttes med at han hadde ingen motsigelser mot beløpet som han var dømt til å betale tilbake, men at han ikke klarte å forsone seg med at han ble bøtelagt og ønsket derfor at boten gikk over til inndragning. Riksadvokaten tok dagen etter kontakt med Erstatningsdirektoratet som mente at dette ønsket var problemfritt så lenge det fantes midler som kunne dekke inndragningen.³⁸⁰

Historien om Bugges benådningssøknad fikk sin endelige konklusjon den 2. februar 1951. Han vedtok da et forelegg som var identisk med forelegget fra 1948 bortsett fra på to vesentlige punkter. Loven som ble brukt var fortsatt landssvikloven fra 21 februar 1947 § 14 jfr. §15, men det legges til jfr. § 20. Paragraf 20 sa at inndragning kunne fremmes uten at de subjektive vilkår for straffedom var tilstede og uten at det var reist en straffesak. Denne paragrafen gav påtalemyndighetene muligheten til å endre forelegget uten å starte en ny ressurskrevende straffesak. Den andre forskjellen var at den eneste formen for straff ble en inndragning av ulovlig fortjeneste på kr. 35.000.³⁸¹ Kildematerialet viser ikke som i de andre landssviksakene en klar begrunnelse for dette beløpet. Det må derfor forsøkes å se mellom linjene i de ulike dokumentene. Beløpet er det samme som inndragningen i forelegget av 1948. Det virker derfor som boten på kr. 25.000 er fjernet og ikke overført til summen som skulle inndras etter Bugges opprinnelige forslag. Det er mulig at deler

---

378 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Skriv av 1. desember 1950 fra riksadvokaten til statsadvokaten I Bergen og Hordaland. Bergen politikammer, Kjeld Bugge, Eske 1, Mappe 3

379 Andenæs: *Det vanskelige oppgjøret*. 3. utgave Oslo 1998 s.188

380 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Skriv av 1. desember 1950 fra riksadvokaten til statsadvokaten I Bergen og Hordaland. Bergen politikammer, Kjeld Bugge, Eske 1, Mappe 3

381 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Forelegg, utferdiget 30. januar 1951 og vedtatt 2. februar 1951 Bergen politikammer, Kjeld Bugge, Eske 1, Mappe 3

av 1948 forelegget ikke er betalt, og at beløpet på kr. 35.000 er den resterende summen, men dette blir bare en hypotese.³⁸² Den viktigste informasjonen er at Bugge ble benådet for landssvik som følge av sitt motstandsarbeid og også med god hjelp av generalmajor Nielsen.

6.5 Bugges motstandsarbeid

Det illegale motstandsarbeidet som Bugge organiserte var hovedgrunnen til at han senere ble benådet. Derfor er det interessant å se nærmere på hva og hvordan dette ble utført. Kildene som belyser dette var et skriv som Bugge sender til statsadvokat Schei den 20. mars 1947. I skrivet gav Bugge en oversikt over motstandsarbeidet som han hadde foretatt seg under okkupasjonen og frem til han ble arrestert.³⁸³ Dette dokumentets formål virker å være et forsvar for hans handlinger under okkupasjonen. Det er derfor mulig at han holder tilbake informasjon som kan sette han i et dårligere lys eller bruker overdrivelser for å skape et bedre inntrykk av seg selv. På en annen side er Bugges handlingene gransket av et militært organ som enstemmig godkjente arbeidet for okkupasjonsmakten på grunn av motstandsarbeidet. Generalmajor Nielsen må også ha et godt inntrykk av Bugge da det er han som får riksadvokaten til å endre mening. Det er derfor også grunner til å tro på det Bugge beretter.

Bugge henviste til en tidligere redegjørelse fra en professor Kolderup som har blitt sendt til statsadvokaten. I denne redegjørelsen har Kolderup gått inn på det illegale motstandsarbeidet som Bugge utførte under krigen. Den største delen av dette arbeidet var innsamlingen av planer over tyske militære innlegg og å sørge for at disse planene ble sendt ut av landet i rapportform. I skrivet av den 20. mars skrev Bugge at den første rapporten ble sendt via Kolderup vinteren 1941. Dette var en rapport over de påbegynte befestningsarbeidene i Bergen som gjaldt både arbeidene som ble påtatt av Bugge selv, men også opplysninger som han fikk fra andre entreprenører og da spesielt Stoltz og Liby.³⁸⁴ Dette var da Stoltz fra det tidligere nevnte firmaet Stoltz-Røthing og Liby som Bugge startet Sambygg sammen med. Felles var at de alle er medlemmer i Bergens Entreprenørforening. Liby som foreningens leder var et kontaktpunkt for den tyske okkupasjonsmakten angående befestningsarbeidene og hadde antakelig mange opplysninger å gi. Stoltz hadde arbeidet med flyplassen på Voss og dette var også et militært viktig arbeide. Det at

---

382 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Forelegg på Kjeld Andreas Bugge utferdiget og vedtatt 1. juli 1948. Bergen politikammer, Kjeld Bugge, Eske 1, Mappe 3

383 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Skriv av 20. mars fra Kjeld Bugge til statsadvokat Schel. Bergen politikammer, Kjeld Bugge, Eske 1, Mappe 3

384 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Skriv av 20. mars fra Kjeld Bugge til statsadvokat Schel. Bergen politikammer, Kjeld Bugge, Eske 1, Mappe 3

både Stoltz og Liby blir nevnt som bidragsyttere til Bugges rapporter viser at de muligens ikke var glade for å ta oppdrag for okkupasjonsmakten.

Skrivet fra den 20. mars 1947 listet opp flere rapporter som skal ha blitt sendt i tidsrommet vinter 1941 til den 30. februar 1942 som var dagen før Bugge ble arrestert. Den siste rapporten var den største som ble laget og inneholdt blant annet kart fra Stoltz over Herdla flyplass og befestningen av Krokeide og fra Liby fikk han kart over Røttingen. Rapporten inneholdt også kart og skisser fra Måløy til Haugesund. Det ble opplyst i skrevet om flere forbindelser som har blitt drept av Gestapo. I tillegg skrev Bugge at han alltid sendte rapport over de arbeidene som ble utført av hans eget firma. Til slutt skrev han at hans entreprenørkolleger alltid overlot tegninger og planer over deres tyske oppdrag.³⁸⁵ Her kommer Bugge med interessante opplysninger angående personlig risiko. Det virker som det er han og personene som frakter rapportene som utsetter seg for tyske represalier. Jeg vil derfor mene at i dette tilfellet så må entreprenørkollegenes motstand betraktes som mer passiv. Det forandrer dermed ikke det faktum at Liby, Stoltz og antagelig også Søråas (kollega fra Sambygg) bidro til at opplysninger om den tyske befestningen av Vestlandet har kommet til England. Dette skaper også en interessant problemstilling da dette kun er mulig på grunn av at entreprenørene tok arbeidet for okkupasjonsmakten. Om de tyske myndighetene istedenfor brukte tyske firmaer så ville ikke disse opplysningene ha kommet til England. På en annen side så kan man si at Tyskland sparte sine egne ressurser ved å ikke måtte bruke tyske entreprenører. Det er en fascinerende situasjon at England fikk tilsendt planene for tysk befestning av Vestlandet, nettopp på grunn av opplysningene fra de norske entreprenørene som bygget de militære anleggene.

Skrivet av 20. mars inneholdt også opplysninger om motstandsarbeidet etter Bugges arrestasjon. Om dette skrev Bugge at Tønnesen fikk rollen som pionersjef i Mil.org og at han drev med motstandsarbeid i mindre målestokk. Det ble brukt to ansatte til skriftlige oppdrag og de hadde da alltid et oppdrag fra datterfirmaet Olve Bruk som kamouflasje.³⁸⁶ Dokumentet gir ikke flere opplysninger om motstandsarbeidet etter Bugges arrestasjon, men det viser ihvertfall at det har blitt en kontinuitet. Kildene forklarer at Bugge også bruker sitt datterfirma til motstandskampen.

---

385 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Skriv av 20. mars fra Kjeld Bugge til statsadvokat Schel. Bergen politikammer, Kjeld Bugge, Eske 1, Mappe 3

386 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Skriv av 20. mars fra Kjeld Bugge til statsadvokat Schel. Bergen politikammer, Kjeld Bugge, Eske 1, Mappe 3

6.5.1 Motstandsarbeidet tilknyttet Sambygg

Det samme skrivet hadde informasjon om motstandsarbeidet som ble utført fra Sambygg. Som direktør i Sambygg ansatte Bugge en arkitekt i som holdt til i Oslo for å kunne møte han uten mistanke. Det ble via arkitekten levert rapporter til Sverige om flere forskjellige forhold i Bergen. Blant annet om luftforsvaret av byen og påbegynte marinestasjoner. I Juni 1941 ble Kolderup arrestert og Bugge kom da i kontakt med hovedorganisasjonen av Mil.org i Oslo. Etter et møte med Mil.org representanter ble det besluttet at Bugge fikk ansvaret for å danne og lede gruppen B.4 som skulle være Mil.org i Bergen. På denne tiden gav han også rapporter om tyske anlegg på vestlandet til Ole Berg som ble sjef for den norske hær etter krigen.³⁸⁷ Her viser Bugge at det fantes fordeler med å være ansatt av okkupasjonsmakten. Sambygg gir han muligheten til å skjule leveransene av militære rapporter som forretningsreiser. På en annen side så kunne muligens dette oppdraget ha blitt utført uten at det ble påtatt militære arbeider. Det er også usikkert hvor effektiv kamuflasje firmaet Sambygg gav da han fortsatt er registrert som en Norsk offiser. Operasjonen virker stort sett avhengig av kollegene som gir informasjon som han bringer videre.

Ifølge skrivet av 20. mars hendte den største delen av motstandsarbeidet i forbindelse med Sambygg som følge av at Bugge kommer i kontakt med en organisasjon som hadde egen radiosender. Han ansatte en radiotelegrafist under dekknavnet Markussen som kontorist i Sambygg. Bugge og en samarbeidspartner finansierte en sendestasjon for å støtte denne organisasjonen. Dette kostet kr. 3.000 per måned.³⁸⁸ Avhøret som ble avholdt den 24. september 1946 av Carl Christian Stiegler inneholdt mer informasjon over motstandsarbeidet i Sambygg. Stiegler ble ansatt som kontorsjef i firmaet fra april 1941. Samtidig var han kompanisjef i hjemmefronten med Bugge som sjef og hadde denne rollen frem til 17. mai 1943 da han ble arrestert som følge av at hans seksjon ble avslørt av okkupasjonsmakten. Han nevnte også Rohde som var Bugges kontaktperson i Oslo. Markussens rolle var radiotelegrafist for hjemmestyrkene. Denne rollen hadde Markussen i ca et år før han måtte flykte til England. Det ble etter et par uker ansatt en jernbanemann og en ny radiotelegrafist for å fortsette arbeidet. En annen som hadde samme rollet hadde navnet Nilsen som holdt på til han ble arrestert i slutten av 1944 eller starten av 1945. Det ble også ansatt flere fra hjemmestyrkene som arbeidere på anlegget i Årdal.³⁸⁹

---

387 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Skriv av 20. mars fra Kjeld Bugge til statsadvokat Schel. Bergen politikammer, Kjeld Bugge, Eske 1, Mappe 3

388 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Skriv av 20. mars fra Kjeld Bugge til statsadvokat Schel. Bergen politikammer, Kjeld Bugge, Eske 1, Mappe 3

389 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Vitnerapporter avgitt av politikonstabel Grønlien, Carl Christian Stiegler. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2

Her er det mye informasjon, men essensen er at Bugge og senere Tønnesen rekrutterte personer for å kunne drive motstandsarbeid fra firmaet Sambygg. Tidspunktene som er nevnt viser at dette arbeidet pågikk under hele krigen. Arrestasjonene viser også at Bugge har tok personlig risiko ved å påta seg dette motstandsarbeidet. Basert på kildematerialet så virker det som den største delen av motstandsarbeidet fra Sambygg var å holde en sendestasjon i drift både rent økonomisk og ved å rekruttere telegrafister. Det er mulig at Sambygg fungerte bedre som kamuflasje for Bugges ansatte enn for han selv på grunn av hans offisergrad. Hans arrestasjon virker overraskende tilfeldig til tross for dette arbeidet. Hensikten med «Aktion Polarkreis» var å luke ut individer som ikke var lojale mot okkupasjonsmakten.³⁹⁰ Norske offiserer ble naturligvis sett på som potensielt ulojale og i dette tilfellet kan det sies at de traff et blinkskudd i blinde.

6.6 Landssviksakene tilknyttet Sambyggs direktører i et større perspektiv

Straffen som ble gitt landssviksakene som knyttes til Sambygg direktører var inndragning av all utilbørlig fortjeneste, bøter på kr. 25.000 til kr. 30.000 og for Liby og Søråas tapet av retten til å stemme og utføre militærtjeneste. Forelegget ble gitt i 1948 som var et relativt tidlig tidspunkt til å være en økonomisk landssviksak.³⁹¹ Boten som Bugge var forelagt ble senere omgjort til kun inndragning. Hvordan var denne dommen i forhold til andre dommer som ble gitt på denne tiden? Ellingsen har i sin analyse av flere landssvikdommer kommet frem til at de mindre entreprenørene ble straffet hardere enn de større og mer etablerte firmaene. Årsakene er ifølge Ellingsen at de store firmaene hadde muligheten til å ta arbeid som kraftverk og smelteverk for å slippe unna mer krigsviktig arbeid.³⁹² Det interessante her er at det var dette som var direktørene i Sambyggs unnskyldning for å påta seg arbeidet med kraftanlegget. Problemet er at spesielt Liby og Søråas hadde tatt krigsviktig arbeid for okkupasjonsmakten via sine private firmaer igjennom hele okkupasjonsperioden fra 1940 til 1945. Store firmaer hadde også ressurser til å kunne redusere driften og som følge av sin størrelse bruke argumentet om at de måtte holde hele sin arbeidsstokk i arbeid ved å ta de arbeidene det var mulig å få tak i.³⁹³ Sann sett så kan man ikke si at Sambygg og direktørenes personlige firmaer var i en lignende posisjon og det gjennomgåtte kildematerialet viser at dette var relativt små firmaer. Det kan argumenteres for at deres valg om å drive som entreprenører i årene 1940 til 1945 nesten automatisk ville føre dem til en landssviksak om man bruker konklusjonen til Ellingsen om at det var størst konsekvenser for de små entreprenørene.³⁹⁴

---

390 Hagen 2021

391 Ellingsen: *Krigsprofitørene*. Oslo 1993 s. 133

392 Ellingsen: *Krigsprofitørene*. Oslo 1993 s. 203-204

393 Ellingsen: *Krigsprofitørene*. Oslo 1993 s. 204

394 Ellingsen: *Krigsprofitørene*. Oslo 1993 s. 204

Som sammenligning har jeg tidligere nevnt at utfallet i saken mot Norges største entreprenørfirma H-E var en inndragning, men ingen bøter og rettighetstap.³⁹⁵ Selskapet Stormbull hadde under krigen drevet med byggingen av brakker og materialleveranse for okkupasjonsmakten. Straffen for dette var at selskapets firma fikk et forelegg med en bot på kr. 30.000 mens direktøren fikk en bot på kr. 1000.³⁹⁶ En enkeltperson som drev i stor skala var Ole Kikut som hadde rollen som «Generalbau-unternehmer» som vil si at han organiserte underentreprenører som skulle ta tyske oppdrag. I tillegg til å ha profittert på samarbeidet med okkupasjonen støttet han Hjemmefronten økonomisk. Denne saken endte med enstemmig frifinnelse.³⁹⁷

Ellingsen har flere eksempler på at underentreprenører ble straffet strengere enn hovedentreprenøren. Han går igjennom landssviksakene til tre av Kikruts underentreprenører. Entreprenørfirmaet Eriksen og Brodals arbeid førte til at en direktør fikk kort fengselstraff og den andre fikk fem års tvangsarbeid. En annen underentreprenør dømmes til seks måneders fengsel og en tredje anonym underentreprenør som hadde en omsetning på over 20 millioner kroner dømmes til tvangsarbeid i nesten to år.³⁹⁸ Dette er selvfølgelig fortsatt et lite kildegrunnlag, men saken mot Sambygg passer inn i Ellingsens konklusjon om at underentreprenørene ble straffet strengere enn hovedentreprenørene.

6.6 Konklusjon

Hva var utfallet av landssviksakene mot Sambyggs direktører og fantes det individuelle forskjeller? Ved å analysere kildematerialet kan det konkluderes at det fantes individuelle forskjeller i landssviksakene mot de personlige firmaene. Saken mot Liby og hans eget firma viste at han tidelig tok arbeid for okkupasjonsmakten. De første arbeidene var befestningsarbeider i Bergen og han har tatt tyske arbeider frem til frigjøringen. Den totale omsetningen var 94% tysk og han hadde en beregnet profitt på kr. 284.378. Ved å bruke Andenæs sine fire momenter virker det som firmaet har en høy grad av utilbørighet da O. Liby hadde enorm vekst i profitt og arbeidsstokk, arbeidet ble tatt frivillig, de utførte arbeidene var krigsviktige og det ble arbeidet i løpet av hele okkupasjonstiden. Saken mot Liby ble avgjort ved forelegg som førte til en inndragning av kr. 45.000, bot på kr. 30.000 og rettighetstapet av stemmeretten og å kunne tjene i militæret for 10 år. Straffegrunnlaget

---

395 Ellingsen: *Krigsprofitørene*. Oslo 1993 s. 94

396 Ellingsen: *Krigsprofitørene*. Oslo 1993 s. 76

397 Ellingsen: *Krigsprofitørene*. Oslo 1993 s. 107

398 Ellingsen: *Krigsprofitørene*. Oslo 1993 s. 107-109

var utvidelsen og driften av firmaet, henvendelsene til ulike instanser for å skaffe arbeidere, at han nektet arbeidere å slutte og anmeldelsen av arbeidere som forlot arbeidsplassen. I tillegg kom saken med Sambygg.

Landssviksaken mot Søråas var i sin helhet relativt lik saken mot Liby. Han var majoritetseier i familieselskapet A/S Vestlandske Entreprenør og Ingeniørforretning. I likhet med Liby var de første arbeidene for okkupasjonen befestningsarbeider i Bergen som ble påtatt frivillig. Også i dette tilfellet var omsetningen 94% tysk og kom fra militære arbeider. Når det gjaldt graden av utilbørighet så inneholdt saken de samme momentene som firmaet O. Liby. Firmaet ble ekspandert, arbeidet var frivillig, det var hovedsakelig militære befestningsarbeider og det ble påtatt nye arbeider for okkupasjonsmakten frem til frigjøringen. Saken ble avgjort med et forelegg der Søråas sitt firma ble inndratt kr. 60.000. Søråas personlig fikk inndratt kr. 35.000, en bot på kr. 30.000 og ti års tap av stemmeretten og retten til å tjene i militæret. Straffegrunnlaget var utvidelsen av firmaet, de militære arbeidene, tariffstridige lønninger og akkordetterskudd, henvendelsene til arbeidskontoret, henvendelsene når arbeidere sluttet og landssviksaken mot Sambygg. Liby og Søråas kan ut ifra kildegrunnlaget sies å være gode eksempler på hva som skulle til for å dømmes for utilbørlig økonomisk landssvik.

Bugges landssviksak var den som etter analysen fremstod mest ulik sakene mot Liby og Søråas. De første arbeidene som Bugge tok på veggen av okkupasjonen var sivile arbeider. Det var først etter angivelige trusler om å miste disse arbeidene at Kjeld Bugge A/S begynte å ta befestningsarbeider i likhet med Liby og Søråas. For Bugges vedkommende var de militære arbeidene påtatt i 1940 og 1941. Nesten alle arbeidene etter disse årene betegnes som sivile. Av påtatte arbeider var 57% tyske. Dette var en stor kontrast fra Liby og Søråas sine 94%, men den største delen av virksomheten var fortsatt militære arbeider påtatt for okkupasjonsmakten. Når det gjaldt utilbørighet så var Kjeld Bugge A/S opprettet lenge før krigen og virksomheten ble ikke ekspandert. Det ble påtatt militære arbeider, men bare i starten av okkupasjonen. En god del av arbeidene var enten sivile eller norske og det ble arbeidet for okkupasjonsmakten frem til frigjøringen. For dette fikk firmaet et forelegg med en inndragning på kr. 80.000 mens Bugge personlig fikk et forelegg som førte til en inndragning på kr. 35.000 og en bot på kr. 25.000. Det ble ikke gitt tap av rettigheter. Straffegrunnlaget for foreleggene var de påtatte arbeidene for okkupasjonsmakten, purring på materialer, søknad om bistand til å skaffe en boremaskin og saken med A/S Sambygg. I denne saken inneholdt forelegget ikke tap av rettigheter.

Basert på kildematerialet konkluderer jeg med at de største forskjellene mellom Liby og Søraas på den ene siden og Bugge på den andre kom av hans motstandsarbeid. Han hadde selv tatt personlig risiko og laget rapporter over den tyske befestningen av Bergen som ble sendt til England. Et av de største funnene i analysen av Bugge var at han fikk opplysninger om de tyske byggeplanene fra ulike entreprenører som hørte til Bergen. Det var også de samme entreprenørene som tok oppdrag for okkupasjonsmakten. Det kan ut i fra dette antas at entreprenørene ikke var like tyskervennlige som man kunne ha trodd basert på fordommene som kommer frem når det er snakk om bedrifter som er dømt for landssvik. Dette motstandsarbeidet og støtten fra generalmajor Roscher Nielsen førte til at Bugge til slutt fikk straffen omgjort til kun en inndragning av kr. 35.000. På den andre siden virker det som at det var de militære arbeidene som er den største grunnen til at Liby og Søraas blir dømt til rettighetstap og at søknaden om benådning ble avslått. Dette baserer jeg på uttalelsene til riksadvokat Aulie.³⁹⁹

---

³⁹⁹ Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Skriv av 1. desember 1950 fra riksadvokaten til statsadvokaten I Bergen og Hordaland. Bergen politikammer, Kjeld Bugge, Eske 1, Mappe 3

Kapittel 7 – Konklusjon

Denne oppgaven er en analyse av Sambygg, firmaets direksjon og aktørene rundt firmaet både under okkupasjonen fra 1940 – 1945 og under rettsoppgjøret etter krigen fra 1945 og frem til avslutningen av den siste saken tilknyttet Sambygg i 1951. Formålet er å svare på problemstillingen: Hvordan kollaborerte Sambygg med nazi-Tyskland og hvorfor førte dette til økonomiske landssviksaker mot Sambygg og firmaets direksjon?

Denne problemstillingen er todelt og jeg vil begynne å svare på hvordan Sambygg kollaborerte med nazi-Tyskland. Kollaborasjon ble i innledningskapittelet definert som et samarbeid med en okkupasjonsmakt. Dette er en unik form for transnasjonalt samarbeid som man trenger en kontekst for å forstå. Et samarbeid oppstår også ofte av at partene enten har samme målsetning/behov eller at begge parter tilfredsstiller sine egne behov/målsetninger ved å samarbeide. Samarbeidet mellom en entreprenør og den tyske okkupasjonsmakten faller inn i den andre kategorien. Den tyske okkupasjonsmakten hadde i perioden den okkuperte Norge et stort behov for arbeidskraft som skulle bygge den såkalte «Festung Norwegen». Det ble brukt Norske entreprenører for å bygge befestninger som skulle forsvare Norge mot en alliert invasjon.⁴⁰⁰ Senere trengte også Tyskland den norske arbeidskraften til å bygge forskjellige anlegg som et ledd i ekspansjonen av det tyske lettmøllprogrammet som gikk ut på at Tyskland hadde et økt behov for aluminium som skulle brukes til krigsfly. På den andre siden hadde man de norske entreprenørene. De hadde behovet for å skaffe arbeidsoppdrag av flere grunner. Den enkleste grunnen er selvfølgelig profitt, men de måtte også skaffe arbeid for å kunne lønne sine ansatte.⁴⁰¹ Noen samarbeidet frivillig mens andre ble tvunget. Det fantes også de som samarbeidet med okkupasjonsmakten av mer pragmatiske årsaker.⁴⁰²

Jeg har nå kommet til hvordan Sambyggs direktører kollaborerte med okkupasjonsmakten fra 1940 til 1945. Samarbeidet startet først via deres private firmaer. Alle tre tok forskjellige arbeider med befestningen av Bergen for okkupasjonsmakten. Dette var et ledd i å bygge «Festung Norwegen» og var militære arbeider. Olvar Liby og hans personlige firma O. Liby var først ute og påtok de første arbeidene for okkupasjonsmakten den 2. juni 1940. Arbeidene var veier frem til

---

400 Grimnes: *Norge under okkupasjonen*. Oslo. 1983. s.33

401 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Rapport av 20/9 1946 fra politibetjent Herø vedk. Gunnar Tønnesen. Bergen politikammer, Kjeld Bugge, Eske 1, Mappe 3

402 Simonsen (2016) *Nazifisering, kollaborasjon, motstand*. Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter, «Demokratiets institusjoner i møte med en nazistisk okkupasjonsmakt. s. 29

batteristilliger og var de første av mange militære arbeider som ble påtatt under hele okkupasjonen etter ønske fra de tyske styresmaktene. En del av arbeidene pågikk frem til frigjøringen 8. mai 1945. Samarbeidet var frivillig, det ble utført 20 forskjellige arbeider, arbeidsstokken og maskinparken ble utvidet. Liby henvendte seg til Reichkommissariatet og arbeidsformidlingen med hensikt å ansette flere arbeidere, han nektet arbeidere å slutte og anmeldte arbeidere som forlot arbeidsplassen uten grunn. Omsetningen var ifølge etterforskningens politirapporten beregnet til å være 94% tysk.⁴⁰³

Andreas Søråas startet å kollaborere med de tyske okkupasjonsmyndighetene bare tre uker senere enn Liby. den 24. juni 1940. På denne datoen fikk Søråas tildelt og sa seg villig til å påta seg arbeidet med fundamenter for batteristillinger som betegnes som et militært arbeide. I likhet med Liby tok han forskjellige tyske arbeider igjennom hele okkupasjonen frem til frigjøringen. Arbeidene ble påtatt av hans familiefirma A/S Vestlandske Entreprenør og Ingeniørforretning. Ifølge den udaterte politirapporten over etterforskningen så var totalt 31 av firmaets påtatte arbeider under okkupasjonen tyske og omsetningen var 94% tysk. Under krigen ble virksomheten og maskinparken utvidet, lønningene og akkordetterskuddene var for høye, det ble gjort henvendelser til arbeidskontoret om å skaffe flere arbeidere og når arbeidere sluttet.⁴⁰⁴

Til slutt kommer Kjeld Bugge og hans firma Kjeld Bugge A/S. Mitt forskningsarbeid viser at han tok sitt første arbeid for okkupasjonsmakten i september 1940. Dette var et sivilt arbeide, men senere ble det påtatt flere militære arbeider angående befestningen av Bergen. Det ble utført totalt 26 militære arbeider og de fleste av disse arbeidene ble utført i 1940 og 1941. Den totale omsetningen var ifølge den udaterte oppsummerende politirapporten 57% tysk. Etterforskningen har også fokusert på at Bugges firma søkte om en boremaskin og purret på materialer.⁴⁰⁵

Jeg har da kommet til A/S Sambygg som er en sammenslåing av de tre ovennevnte firmaene. Oppstarten til firmaet var i mars 1941 med formålet å ferdigstille Tyin kraftanlegg for den tyske okkupasjonsmakten. Kraftanlegget skulle ferdigstilles som et ledd i den tyske lettmetallplanen. Lettmetallplanen var den største årsaken bak okkupasjonsmaktens interesse i Årdal. Det var også årsaken bak ansettelsen av Sambygg som underentreprenører. I tillegg til kraftanlegget som var

---

403 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Rapportskriverens bemerkninger ved konstabel Grønlien. Bergen politikammer, Olvar Liby, Eske 1, Mappe 1

404 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Rapportskriverens bemerkninger. Bergen politikammer, Andreas Søråas, Eske 1, Mappe 2

405 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Saksoversikt ved politibetjent Fritz Herø. Bergen politikammer, Kjeld Bugge, Eske 1, Mappe 3

Sambyggs ansvar så ble det også forsøkt bygget et aluminiumsverk og en oksidfabrikk som skulle bruke kraften fra Tyin Kraftanlegg til å produsere aluminium.⁴⁰⁶

Grunnen for sammenslåingen var at alle de involverte ønsket seg bort fra militære arbeider. Min analyse av kildematerialet går i mot denne påstanden når det gjelder Liby og Søraas siden de tok militære arbeider helt frem til frigjøringen. Bugge tok derimot nesten utelukkende bare tyske militære arbeider i okkupasjonens to første år. Det kan også diskuteres hvor militært viktig dette arbeidet var siden kraften skulle brukes til å produsere aluminium til krigsfly som var et militært formål. På en annen side så viser brevet fra riksadvokat Aulie at han så på arbeidet som mindre krigsviktig.⁴⁰⁷ Når det gjelder samarbeidet mellom Sambygg og de tyske okkupasjonsmaktene så var firmaet veldig påpasselige med å holde de tyske tidsfristene. Det ble annonsert etter dyktige arbeidere, opprettet et reparasjonsverksted og protestert når arbeidsfolk ble forsøkt overdratt til andre firmaer. Firmaet utbetalte lønninger som var høyere enn tariffbestemmelsene, hadde et for høyt akkordetterskudd, rømte arbeidere ble anmeldt og det ble brukt krigsfanger og tvangsutskreven arbeidskraft. Erstatningsdirektoratet mener også at direktørene har utbetalt for høye beløper i reisegodtgjørelser til seg selv. Et interessant funn i kildematerialet var at kostnadene som okkupasjonsmakten brukte på å betale for ferdigstillingen av kraftanlegget skulle være betalt via den Tysk-Norske clearing-kontoen. Det vil si at etter den tyske kapitulasjonen så overtok Norge et ferdigbygget kraftanlegg som hadde stor verdi og var fullfinansiert av nazi-Tyskland.⁴⁰⁸ At kraftanlegget ble betalt av Tyskland kan også brukes som et argument for at anlegget og lettmetallplanen ble gitt høy prioritet og var et potensielt viktig ledd i den tyske krigføringen.

Problemstillingen min har også en annen del. Hvorfor førte dette til økonomiske landssviksaker mot Sambygg og firmaets direksjon? For å svare på denne delen behøver man også litt bakgrunnsinformasjon. Etter frigjøringen ble det utført massearrestasjoner av personer som var mistenkt for landssvik. Ikke alle arrestasjonene ble utført av politiet og man var på den tiden redd for at det norske folket skulle begynne med selvjustis.⁴⁰⁹ Det var behov for et oppgjør med alle som samarbeidet med den tyske okkupasjonsmakten. Under krigen hadde den norske regjeringen i London i samarbeid med hjemmefronten utarbeidet anordninger som var lover med den hensikt å

---

406 Thue: Årdal : Kamp, krefter og kunnskap. Leikanger. 2010. s.77-78

407 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Skriv av 1. desember 1950 fra riksadvokaten til statsadvokaten I Bergen og Hordaland. Bergen politikammer, Kjeld Bugge, Eske 1, Mappe 3

408 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Rapport av 9. juni 1947 fra etterforsker Grønlien. Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 2 s.5-6

409 Hauge: *Frigjøringen*. 1. utgave Oslo 1985 s.108

straffe NS og økonomiske kollaboratører.⁴¹⁰ Alvorlige forbrytelser kunne straffes etter straffeloven. De mindre alvorlige lovbruddene som hadde en strafferamme under tre år var basert på ulike anordninger som ble utformet av eksilregjeringen i London og hjemmefronten. Til slutt kom rettsvesenet frem til landssvikloven av 21. februar 1947 som var basert på straffeloven, men med de unntak som ble gitt i de ulike landssvikeranordningene. Denne loven hadde som hensikt å dekke alle mindre forhold som var for små for at straffeloven av 1902 kunne benyttes.⁴¹¹ Siden Sambygg og direksjonen dømmes etter landssvikloven av 21 februar 1947 vil jeg si at utarbeidelsen av denne loven er en av de viktigste grunnene til at det blir opprettet landssviksaker mot dem i etterkrigstiden.

I tillegg kommer selvfølgelig det militære arbeidet for okkupasjonsmakten som ble oppsummert i den første delen av konklusjonen. Dette er et av flere momenter som retten tok stilling til når den skulle vurdere om en virksomhet var utilbørlig. De tre andre er tidspunktet arbeidet ble påtatt, om det var et gammelt eller nytt firma og om arbeidet ble påtatt frivillig. Jeg har tidligere i oppgaven vurdert Sambygg og direktørene opp mot disse momentene og kommet frem til at det var en stor mulighet for at retten mente alle virksomhetene var utilbørlige. Et forbehold er at Bugges firma hadde lavest grad av utilbørlighet sammenlignet med resten.

Når det gjaldt firmaene så ble de dømt ved forelegg etter landssvikloven av 21. februar 1947 § 15 jfr 14. § 15 straffet med inndragning brudd på § 2 som var gjort på vegne av eller til beste for andre. De dømte kunne dømmes til å svare en for alle og alle for en og som vil si retten kunne inndra midler fra alle siktede for å dekke hele beløpet. § 14 bestemte at all økonomisk vinning som straffes etter § 2 kunne inndras. I disse tilfellene var det snakk om § 2 nummer 3 som var utilbørlig næringsvirksomhet for fienden. Her viser kildematerialet at det har blitt gitt følgende forelegg: Firmaet A/S Sambygg ble dømt ved forelegg til en inndragning på kr. 500.000. A/S Vestlandske Entreprenør- og Ingeniørforretning ble dømt ved forelegg til en inndragning på kr. 60.000. Kjeld Bugge A/S ble dømt ved forelegg til en inndragning på kr. 80.000

Når det gjaldt direktørene selv så straffes de etter landssvikloven av 21. februar 1947 § 3 jfr. 2 nr 3. § 3 bestemte at straffen for brudd på § 2 kunne være fengsel eller tvangsarbeid opp til tre år, bot og tap av rettigheter. Straffegrunnlaget i foreleggene til direktørene var forhold angående sine egne virksomheter og Sambygg. Liby ble dømt ved forelegg den 1. oktober 1948 til en bot på kr. 30.000,

---

410 Andenæs: *Det vanskelige oppgjøret*. 3. utgave Oslo 1998 s.80-81

411 Solem: *Landssvikeranordningen*: Oslo 1945 s.7

inndragning av kr. 45.000, tapet av stemmeretten og muligheten til å tjenestegjøre i militæret. Libys firma var et personlig firma som var registrert på han selv. Dette førte til at det ikke var et eget forelegg for dette firmaet. Søraas ble dømt ved forelegg den 1. oktober 1948 til en bot på kr. 30.000, inndragning av kr. 35.000, tapet av stemmeretten og tapet av å tjenestegjøre i militæret. Bugge ble dømt ved forelegg den 1. juni 1948 til en bot på kr. 25.000 og en inndragning av kr. 35.000.

Direktørene søkte senere om en delvis benådning. Bare Bugge fikk dette innvilget og det fører til at hans landssviksak blir igjenopptatt den 1. desember 1950.⁴¹² Årsaken til at søknaden ble innvilget var at generalmajor Nielsen tok kontakt med riksadvokaten. Nielsen mente at motstandsarbeidet til Bugge veide opp for den utilbørlige virksomheten og riksadvokaten sa seg da enig. Bugges motstandsarbeid hadde hovedsakelig gått ut på å lage rapporter over okkupasjonsmaktens militære anleggsarbeid og så få sendt dem til England med sendebud. Her kommer et annet interessant funn fra dette forskningsarbeidet. Bugge hadde fått tegninger over ulike militære anlegg fra flere bergensentreprenører og da blant annet sine kolleger i Sambygg. Det interessante her er at entreprenørene fikk tilgang til tegningene over de tyske militære anleggene fordi de var med på å bygge dem.⁴¹³ Med dette vil jeg argumentere for at ihvertfall noen av bergens-entreprenørene ikke særlig begeistret for den tyske okkupasjonsmakten selv om de tok flere militære arbeider på deres vegne. Landssviksakene mot direksjonen i Sambygg tar slutt den 2. februar 1951 da Bugges forelegg endres til å bare inneholde en inndragning av kr. 35.000.⁴¹⁴

Om jeg skulle summert opp oppgavens konklusjon vil det være at Sambygg og direksjonen kollaborerte med Nazi-tyskland under okkupasjonen fra 1940 til 1945 ved å påta seg arbeider hvor de fleste var av en militær art og at dette førte til at firmaet og direksjonen fikk landssviksaker mot seg etter frigjøringen 8. mai 1945. Direktørene i sine egne firmaer utførte arbeider for okkupasjonsmakten knyttet til den tyske befestningen av Bergen. De dannet i mars 1941 sammenslutningen A/S Sambygg som påtok seg arbeidet med å ferdigstille Tyin kraftanlegg for okkupasjonsmakten. Hensikten bak dette anlegget var at kraften skulle brukes til aluminiumproduksjon som skulle gå til tyske krigsfly. Både arbeidene tatt av egne firma og av Sambygg var straffbart etter landssvikloven av 21. februar 1947 § 2 nr. 3 som straffet utilbørlig næringsvirksomhet for fienden. Arbeidenes militære natur var hovedårsaken som førte til at

---

412 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Skriv av 1. desember 1950 fra riksadvokaten til statsadvokaten I Bergen og Hordaland. Bergen politikammer, Kjeld Bugge, Eske 1, Mappe 3

413 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Skriv av 20. mars fra Kjeld Bugge til statsadvokat Schel. Bergen politikammer, Kjeld Bugge, Eske 1, Mappe 3

414 Riksarkivet i Oslo. Landssvikarkivet. Forelegg, utferdiget 30. januar 1951 og vedtatt 2. februar 1951 Bergen politikammer, Kjeld Bugge, Eske 1, Mappe 3

arbeidene ble vurdert som utilbørlige. Dette kom frem i riksadvokat Aulies begrunnelse i saken mot Kjeld Bugge sendt den 1. desember 1950. Her beskriver Aulie de militære arbeidene som Sambygg og Bugges firma Kjeld Bugge A/S påtok seg som klart rettstridig ervervsvirksomhet for fienden.⁴¹⁵ Jeg vil ut i fra denne uttalelsen derfor anta riksadvokaten hadde det samme synet på virksomhetene til Olvar Liby og Andreas Søråas da det var utført arbeide av lik karakter i deres landssviksaker.

Når det gjelder videre forskning så finnes det flere mulige veier å gå. Kildematerialet om Bugge inneholder referanser til flere ulike illegale motstandsgrupper. En vei å gå kunne kanskje vært å lage en masteroppgave basert på Mil.org gruppene tilknyttet Bergen eller Vestlandet. En annen retning kan være å lage en lignende oppgave, men basere den på et annet firma. Kildematerialet inneholder en liste over bedrifter i Bergensområdet som var mistenkt for landssvik.⁴¹⁶ Et tredje alternativ kan være å basere et prosjekt på et annet av Nordags anlegg. Dette kan være aluminiumsverket eller oksidfabrikken i Årdal eller et annet av anlegg tilknyttet Nordag. Nordag hadde også flere andre norske underentreprenører som kan være interessante å undersøke og da kanskje spesielt Alf Torp som samarbeidet med okkupasjonsmakten samtidig som han var veisjef i Sogn og Fjordane.

---

415 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Skriv av 1. desember 1950 fra riksadvokaten til statsadvokaten I Bergen og Hordaland. Bergen politikammer, Kjeld Bugge, Eske 1, Mappe 3

416 Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet. Skriv av 13. juni fra Erstatningsdirektoratet, Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 1

Litteraturliste og kilder

Bibliografi

- Andenæs, Johs. *Det vanskelige oppgjøret. Rettsoppgjøret etter okkupasjonen*. 3.opplag. Otta: Tano Aschehoug, 1998
- Andersen, Kjetil Gjølme: *Flaggskip i fremmed eie: Hydro 1905 til 1945*. Oslo: Pax 2005
- Amdam, Rolv Petter. Gjestland, Dag. Hompland, Andreas. *Årdal: verket og bygda 1947-1997*. Oslo: Samlaget 1997
- Arvesen, Hans Hartvedt: «*Opportunisme, kollaborasjon og rettsoppgjør*». *Hvorfor noen krigsprofitører ble dømt strengere enn andre etter okkupasjonen 1940 – 1945. Belyst ved tilfellet Ditlif Lexow*. Masteroppgave NTNU. Trondheim 2014
- Bohn, Robert. *Reichskommissariat Norwegen: «Nationalsozialistische Neuordnung» und Kriegswirtschaft*. München: R. Oldenbourg Verlag, 2000
- Borge, Baard Herman og Vaale, Lars-Erik: *Grunnlovens største prøvelse. Rettsoppgjøret etter 1945*. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2018
- Dahl, Hans Fredrik og Hagen, Eirin: *Norsk krigsleksikon 1940-45*. Oslo: Cappelen 1995
- Dahl, Hans Fredrik. Sørensen, Øystein: *Et rettferdig oppgjør? Rettsoppgjøret i Norge etter 1945*. Oslo: Pax Forlag A/S 2004
- Dahl, Tore Bastlien: *Kraft og krigsmetall. Sauda i den tyske rustnings-økonomien*. Masteroppgave NTNU. Trondheim 2013
- Didriksen, Jan: *Industrien under hakekorset*. Oslo: Universitetsforlaget 1987
- Ellingsen, Dag: *Krigsprofitørene og rettsoppgjøret*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag 1993
- Eriksen, Knut Einar. Halvorsen, Terje Norge i krig: Fremmedåk og Frihetskamp 1940-1945, Bind 8. 3. opplag. Oslo: Aschehoug 1987
- Frøland, Hans Otto og Kobberrød, Jan Thomas: «The Norwegian Contribution to Göring's megalomania. Norway's Aluminium Industry during World War II». *Cahiers d'histoire de l'aluminium*, 42-43. 2009;
- Gogl, Simon: *Laying the Foundations of Occupation. Organisation Todt and the German Construction Industry in Occupied Norway*. Doktorgrad NTNU. Trondheim. 2019.
- Grimnes, Ole Kristian: *Norge under okkupasjonen*. Oslo: Aschehoug 1983
- Grimnes, Ole Kristian. *Norge under andre verdenskrig : 1939 – 1945*. Oslo: Aschehoug 2018
- Hagen, Ingerid: *Oppgjørets time. Om landssviksoppgjørets skyggesider*. Oslo: Spartacus 2014
- Hauge, Jens Christian. *Frigjøringen*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag 1985

Karlsen, Ola. Profitørene : de ukjente landssvikerne. Oslo: Gyldendal 2017

Kjeldstadli, Knut: Nytt av å sammenligne. Tidsskrift for samfunnsforskning. Nr. 5. 1988

Kjeldstadli, Knut: Fortida er ikke det den en gang var. Oslo: Universitetsforlaget 1999

Kroglund, Nina Drolsum: Hitlers norske hjelpere. Nordmenns samarbeid med Tyskland 1940-45. Oslo: Forlaget Historie & Kultur AS 2010

Langeland, Oliver Hansen: Dømmer ikke. Ny utgave. Oslo: Familieforlaget 2009

Langeland, Oliver Hansen: For at i ikke skal dømmes. Oslo: Familieforlaget 2010

Larsen, Stein Uglevik (Redaktør): I krigens kjølevann. Nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid. Universitetsforlaget 1999

Melve, Ryymin (red.) og Ryymin, Teemu Sakari: Historikerens arbeidsmåter. Oslo: Universitetsforlaget 2018

Milward, Alan S: The fascist economy in Norway. Oxford 1972

Nøkleby, Berit. Hitlers Norge, Oslo: Cappelen Damm 2016

Simonsen, Kjetil Braut: Nazifisering, kollaborasjon, motstand: En analyse av Politidepartementet og forsyningsdepartementet (Næringsdepartementet), 25. September 1940 – 8. mai 1945. Ph.D Avhandling. Universitetet i Oslo. 2016

Soleim, Mariane Neerland: Sovjetiske krigsfanger i Norge 1941-1945 : antall, organisering og repatriering. Scandinavian Academic Press 2018

Solem, Erik: Landssvikanordningen (prov. anordn, Av 15. desember. 1944 med tillegg) med kommentar av Erik Solem. Oslo: Forlagt av Johan Grundt Tanum 1945

Storeide, Anette H: Norske krigsprofitører. Nazi-Tysklands velvillige medløpere. Latvia: Gyldendal 2014

Ve, Søren: Bygdebok for Årdal natur og næringsliv. Bergen: Årdal Sogelag 1971

Økland, Pål Kristian Heum: Lokal økonomi og administrasjon i Bergen våren og sommeren 1940, med særlig vekt på produksjonsrådet. Masteroppgave Universitetet i Bergen. Bergen 2018

Aviser

A/S Sambygg (1941) Stillingsanonse, Bergens tidene, 31. mars. Tilgjengelig fra: <https://www.nb.no/items/3715e0d6c4872ade39df62790adf8b25?page=9&searchText=Sambygg> (Hentet: 30. september 2021)

A/S Sambygg (1941) Stillingsanonse, Bergens tidene, 18. juni. Tilgjengelig fra: <https://www.nb.no/items/3928104a4f90c195c520602703f69c3b?page=9&searchText=Sambygg> (Hentet: 30. september 2021)

A/S Sambygg (1943) Stillingsanonse, Valdres, 6. juni. Tilgjengelig fra:

<https://www.nb.no/items/28f47fc68defb8e2178e0bed449fb0ea?page=1&searchText=Sambygg>

(Hentet: 30. september 2021)

Retten til å tjene i rikets krigsmakt (1948) Avisinnlegg, Bergen arbeiderblad, 9.juli 1948.

Tilgjengelig fra:<https://www.nb.no/items/abf2d0f8d01246fc8c93ad7f30dd0b4d?page=0&searchText=%22Sambygg%20saken%22>

(Hentet 25. oktober 2021)

Arkiv

Riksarkivet i Oslo, L-sak, Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 1 og 2

Riksarkivet i Oslo, L-sak, Bergen politikammer, Olvar Liby, Eske 1, Mappe 1

Riksarkivet i Oslo, L-sak, Bergen politikammer, Kjeld Andreas Bugge, Eske 1, Mappe 1,2 og 3

Riksarkivet i Oslo, L-sak, Bergen politikammer, Andreas Søraas, Eske 1, Mappe 1 og 2

Riksarkivet i Oslo, L-sak, Bergen politikammer, A/S Sambygg, Eske 1, Mappe 1

Nettkilder

Allkunne (2021) Alf Torp. Tilgjengelig fra:

<https://www.allkunne.no/framside/biografier/alf-torp/1898/78778/> (Hentet: 12. oktober 2021)

Arkivverket (2021) Arkivmagasinet 3/09 Tilgjengelig fra: <https://www.arkivverket.no/utforsk-arkivene/andre-verdenskrig/landssvikarkivet> (Hentet 31. oktober 2021)

Arkivverket (2021) Hva inneholder landssvikarkivet? Tilgjengelig fra:

<https://www.arkivverket.no/utforsk-arkivene/andre-verdenskrig/landssvikarkivet> (Hentet 4.

november 2021)

Arkivverket (2021) Major Kjeld Bugge. Tilgjengelig fra: [https://www.arkivportalen.no/entity/no-](https://www.arkivportalen.no/entity/no-NHM_arkiv_000000004448?ins=NHMhttps://www.arkivportalen.no/entity/no-NHM_arkiv_000000004448?ins=NHM)

https://www.arkivportalen.no/entity/no-NHM_arkiv_000000004448?ins=NHM (Hentet 20. oktober 2021)

Det norske akademis ordbok (2021) Utilbørlig. Tilgjengelig fra: <https://naob.no/ordbok/utillb%C3%B8rlig> (Hentet: 31. oktober 2021)

Fanger.no (2021) Bakgrunn. Tilgjengelig fra: <https://www.fanger.no/articles/bakgrunn> (Hentet 12. oktober 2021)

Fanger.no (2021) Kjeld Andreas Bugge, Opplysninger om krigsfange. Tilgjengelig fra:

<https://www.fanger.no/persons/26369> (Hentet 12. oktober 2021)

Hagen, Thomas (2021) Aktion Polarkreis. Tilgjengelig fra: <https://www.fanger.no/stories/aktion-polarkreis> (Hentet: 19. oktober 2021)

Industrimuseum (2021) Årdal og Sundal Verk A/S. Tilgjengelig fra: http://industrimuseum.no/bedrifter/aardalogsundalverka_s (Hentet 4. november 2021)

Inflasjonsberegning. Tilgjengelig Fra: <https://www.smartepenger.no/kalkulatorer/939-inflasjonskalkulator> (Hentet: 18. September 2021)

Lederne. (2018) Dette tjener lederne i bygg og anlegg. Tilgjengelig fra: <https://nyheter.byggfakta.no/dette-tjener-ledere-i-bygg-og-anlegg-126482/nyhet.html> (Hentet: 18. September 2021)

Lønn per normalårsverk 1930-2002(2021) Statistisk sentralbyrå. Tilgjengelig fra: <https://www.ssb.no/a/histstat/aarbok/ht-0901-lonn.html> (Hentet: 18. november 2021)

NAOB (2021) Utilbørlig. Tilgjengelig fra: <https://naob.no/ordbok/utilb%C3%B8rlig> (Hentet 4. november 2021)

P. A. Wessel-Berg og Kari Bjørnstad, Stortingets kontor,SSB (1937) Stortingsvalget 1936 Tilgjengelig fra: https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_ix_107.pdf (Hentet: 19. august 2021)

Ragnvald Roscher Nielsen (2021) Snl. Tilgjengelig fra: https://snl.no/Ragnvald_Roscher_Nielsen (Hentet: 16. november 2021)

Sande, Øystein (2021) Snl. Bergensavisen. Tilgjengelig fra: <https://snl.no/Bergensavisen> (Hentet: 5. oktober 2021)

Uglum, Arv Lillevangstu, Tone Merete (5. desember 2012) Nrk. Nyopningen av Holsbru kraftverk. Tilgjengelig fra: <https://www.nrk.no/vestland/nyopning-av-holsbru-kraftverk-1.9576631> (Hentet:1. Oktober 2021)

Visma (2021) Hva er revisjon? Tilgjengelig fra: <https://www.visma.no/eaccounting/regnskapsordbok/r/revisjon/> (Hentet: 8. oktober 2021)

Wikipedia (2021) Barberkniv (Filosofi) Tilgjengelig fra: [https://no.wikipedia.org/wiki/Barberkniv_\(filosofi\)](https://no.wikipedia.org/wiki/Barberkniv_(filosofi)) (Hentet: 10 oktober 2021)